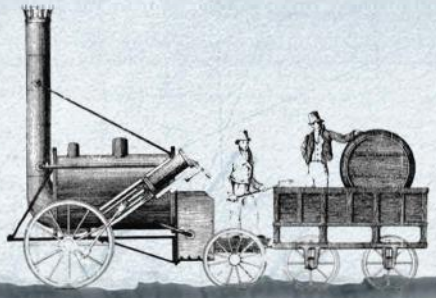
Оріон

9

Всесвітня історія

Всесвітня історія

Підручник для 9 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
Оріон
2026

УДК 94(100)*кл9(075.3)
В84

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(*наказ Міністерства освіти і науки України від 27.01.2026 № 110*)

Підручник розроблено за модельною навчальною програмою «ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ. 7–9 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори програми: *Щупак І. Я., Посунько А. С., Бакка Т. В., Бурлака О. В., Власова Н. С., Желіба О. В., Махонін О. О., Мелещенко Т. В., Павловська-Кравчук В. А., Піскарьова І. О., Худобець О. А.*)

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ ПІДРУЧНИКА
Ігор Щупак (*Дніпро*)
Олена Бурлака (*Городище, Черкаська обл.*)
Наталія Власова (*Дніпро*)
Єгор Врадій (*Дніпро*)
Кирило Галушко (*Київ*)
Віталій Дрібниця (*Біла Церква, Київська обл.*)
Олександр Желіба (*Ніжин, Чернігівська обл.*)
Ірина Піскарьова (*Дніпро*)
Дмитро Секиринський (*Запоріжжя*)

За науковою редакцією проф. Ігоря Гирича

Інтерактивний електронний додаток до підручника розміщується на освітній платформі FAINO:
https://faino.school

Щупак І. Я., Бурлака О. В., Власова Н. С., Врадій Є. А., Галушко К. Ю., Дрібниця В. О., Желіба О. В., Піскарьова І. О., Секиринський Д. О.

В84 Всесвітня історія : Підручник для 9 класу закладів загальної середньої освіти. Київ: УОВЦ «Оріон», 2026. 224 с. : іл.

ISBN 978-966-991-508-5 **УДК 94(100)*кл9(075.3)**

© І. Я. Щупак, О. В. Бурлака, Н. С. Власова, Є. А. Врадій, К. Ю. Галушко, В. О. Дрібниця, О. В. Желіба, І. О. Піскарьова, Д. О. Секиринський, 2026
© УОВЦ «Оріон», 2026

ISBN 978-966-991-508-5

Шановні дев'ятикласники й дев'ятикласниці!

Роки навчання у школі мають велике значення для здобуття та зміцнення ваших знань, формування основи подальшої освіти. Зараз у вас є можливість поглибити знання, здобуті в попередніх класах, і досягти нових успіхів у навчанні. Сподіваємося, що цьому, зокрема, сприятиме наш підручник.

У підручнику ми прагнули показати ***зв'язок подій минулого із сьогоденням***, адже історія впливає на нього. Багато подій та явищ кінця XVIII — початку XX ст. мають своє продовження в наші дні, інколи навіть визначають теперішнє життя суспільства.

Крім того, описуючи історію інших країн, важливо простежити її ***взаємозв'язок з подіями в Україні***. Історичні процеси у світі безпосередньо впливали на населення України, українські терени.

З метою полегшення орієнтування в текстах ми пропонуємо певну ***систему виділення шрифтом і кольором головних думок, фактів, понять, дат*** тощо.

Визначення основних понять ви знайдете в рубриці **«Варто запам'ятати!»**. Найважливіші дати з теми виокремлено в рубрику **«Ці дати допоможуть зрозуміти історію. Запам'ятайте їх»**, подану наприкінці параграфів.

Рубрики **«Діємо: практичні завдання»**, **«Поміркуймо!»**, **«Думки істориків»**, **«Український Всесвіт»**, а також ілюстрації та історичні карти сприятимуть поєднанню тексту підручника з тим, що ви вже знаєте; допоможуть краще розібратися з новим навчальним матеріалом.

Рубрика **«Історичні подробиці»** через цікаві історичні деталі й приклади дає можливість «оживити» події минулого та зробити їх яскравішими для вашої уяви.

Найважливіші історичні документи подано в рубриці **«Свідчать документи»**.

Запитання та завдання як репродуктивного, так і творчого характеру, спрямовані на різні види систематизації навчального матеріалу, на самостійну роботу та роботу в групі.

Отже, перед вами — підручник, який стане вашим надійним помічником у вивченні історії, допоможе в самостійній роботі. Хоча це, звичайно, не може замінити живого слова вашого вчителя / вашої вчительки.

Бажаємо вам успіхів у навчанні,
нових відкриттів в історії та в собі!

ЗМІСТ

ВСТУП

§ 1. Модерний (Новий) час в історії світу та України 6

Розділ 1. **ЄВРОПА В ЧАС ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ТА НАПОЛЕОНІВСЬКИХ ВІЙН**

§ 2. Початок Французької революції 10
§ 3. Революція у вирі змін: диктатура, Директорія та Консульство ... 17
§ 4. Створення імперії та наполеонівські війни 24
§ 5. Віденський конгрес і його наслідки 31
§ 6. Узагальнення з розділу 1 35

Розділ 2. **ЄВРОПА ТА АМЕРИКА В ДОБУ РЕВОЛЮЦІЙ І НАЦІОНАЛЬНОГО ОБ'ЄДНАННЯ (1815–1870 рр.)**

§ 7. Індустріальна революція у країнах Західної Європи та її наслідки 38
§ 8. Спроби осмислення нової дійсності (консерватизм, лібералізм, соціалізм). Національна ідея (націоналізм) 46
§ 9. Велика Британія — «майстерня світу». Парламентські реформи у Великій Британії. Чартизм 52
§ 10. Франція в період реставрації. Революція 1830 р. Липнева монархія. Австрійська імперія доби К. Меттерніха 61
§ 11. «Весна народів». Революції 1848–1849 рр. у країнах Західної та Центральної Європи 67
§ 12. Об'єднання Німеччини 76
§ 13. Об'єднання Італії 83
§ 14. Російська імперія в першій половині XIX ст. 89
§ 15. Громадянська війна в США та Реконструкція Півдня. Утворення незалежних держав у Латинській Америці 97
§ 16. Узагальнення з розділу 2 107

Розділ 3. **МОДЕРНІЗАЦІЯ КРАЇН ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ в останній третині XIX — на початку XX ст. ПРОБУДЖЕННЯ АЗІЇ**

§ 17. Модернізація суспільства в розвинених країнах світу 108
§ 18. Франко-прусська війна та її наслідки. Третя республіка у Франції 116
§ 19. Німецька імперія. Перехід Німеччини до «світової політики» ... 123

§ 20. Втрата Великою Британією промислової першості. Посилення колоніальної експансії 129
§ 21. Економічне піднесення США 135
§ 22. Російська імперія в другій половині XIX — на початку XX ст... 142
§ 23. Австро-Угорщина — дуалістична монархія. Утворення нових незалежних держав на Балканах..... 150
§ 24. «Доба Мейдзі» в Японській імперії..... 156
§ 25. Сіньхайська революція в Китаї..... 162
§ 26. Спроби модернізації Османської імперії..... 167
§ 27. Узагальнення з розділу 3 172

Розділ 4. **МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ (друга половина XIX — початок XX ст.)**

§ 28. Міжнародні відносини наприкінці XIX — на початку XX ст 173

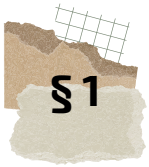
Розділ 5. **РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ ТА ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ (кінець XVIII — початок XX ст.)**

§ 29. Освіта і наука..... 181
§ 30. Література і мистецтво 190
§ 31. Зародження масового виробництва та масової культури 196
§ 32. Науково-технічна революція на зламі XIX–XX ст. та її вплив на людину й суспільство..... 200
§ 33. Узагальнення з розділів 4 і 5 206

УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО КУРСУ

§ 34. Основні ідеї, здобутки, виклики «довгого» XIX століття..... 207
КАРТИ..... 213
Словник термінів і понять 220

https://cutt.ly/PCJzovJ
Загальний перелік інтернет-ресурсів до підручника

МОДЕРНИЙ (НОВИЙ) ЧАС В ІСТОРІЇ СВІТУ ТА УКРАЇНИ

1. ПЕРІОДИЗАЦІЯ МОДЕРНОЇ (НОВОЇ) ІСТОРІЇ

У добу пізнього Середньовіччя зародився новий час в історії. Нова, або модерна історія охоплює епоху **від кінця XV ст. до початку XX ст.** Цю добу можна розділити на кілька періодів.

Ранній Модерний (Новий) час (кінець XV — перша половина XVII ст.)

? Пригадайте, які землі називають Новим Світом.

Це час *Великих географічних відкриттів* і завоювання європейцями Нового Світу, *Реформації* і *Контрреформації*. За доби пізнього Середньовіччя та Ранньомодерної доби *нового змісту набуло поняття «нація»*. Воно стало вважатися синонімом понять «*країна*», «*народ*». У першій половині XVI ст. *в Європі завершилося формування централізованих держав* — Англії, Франції, Іспанії. Це був період релігійних війн у Франції; зародження і становлення республіки в Нідерландах; правління Єлизавети I та приходу до влади династії Стюартів в Англії; створення Речі Посполитої; правління Івана IV Грозного, «смутних часів» і утвердження династії Романових у Росії; Тридцятирічної війни й Вестфальського миру.

Модерний (Новий) час. Перша частина (друга половина XVII — кінець XVIII ст.)

? Пригадайте, що означає поняття «*абсолютизм*».

Відлік цього періоду починається від Англійської революції середини XVII ст. У другій половині XVIII ст. у Великій Британії розпочалася індустріальна революція — раніше за інші країни світу. У Франції за короля Луї XIV, що правив у 1643–1715 рр., досяг свого апогею *абсолютизм*. Освічений абсолютизм був характерний для Австрійської імперії Габсбургів під час правління Марії-Терезії та її сина Йосипа II. Після Вестфальського мирного договору 1648 р. в *Німеччині* була закріплена роздробленість. *Реформи Петра I й Катерини II* зміцнили самодержавство в Російській імперії. Боротьба північноамериканських колоній проти Британії завершилася *державотворенням Сполучених Штатів Америки*.

Модерний (Новий) час. Друга частина (кінець XVIII — початок XX ст.)

Заключний період Нової історії починається *Французькою революцією 1789–1799 рр.*, що знищила феодально-абсолютистський лад у Франції та встановила республіку. Але, здобувши владу, французька буржуазія розв'язала терор проти своїх супротивників. Нетерпимість до внутрішніх опонентів, загарбницькі війни проти сусід-

ніх держав відкрили шлях до встановлення *диктатури Наполеона Бонапарта*. Рішення Віденського конгресу 1815 р. істотно «перекроїли» карту Європи.

Саме наприкінці XVIII — на початку XIX ст. сформувалося *нове розуміння поняття «нація»*, яке переважно вживається у двох значеннях.

Варто запам'ятати!

Етнічна нація — спільнота людей, яка сформувалася на основі певних етносів, об'єднується спільністю культури, мови, історичної пам'яті тощо.

Політична (або громадянська) нація — спільнота громадян певної держави, незалежно від етнічного походження, релігійної чи етнічної приналежності.

У XIX ст. в Європі та в Північній Америці стала поширюватися ідея про те, що головним змістом історії є становлення націй, створення національних держав. 20–30-ті роки XIX ст. ознаменувалися піднесенням національного й революційного рухів у Європі. У 1860–1870-х роках відбулося політичне об'єднання Німеччини й Італії та створення національних держав у цих країнах. У той же період відбулося перетворення Австрійської імперії на дуалістичну монархію. У США Громадянська війна між рабовласницьким Півднем і промисловою Північчю закінчилася скасуванням рабства, масовим освоєнням західних земель, Реконструкцією Півдня. *Тоді ж завершилося формування колоніальних імперій*, активізувалася національно-визвольна боротьба в Індії, Китаї та інших країнах. Ідеї Просвітництва сприяли ослабленню ролі церкви в суспільному житті.

Думки істориків

Український історик Ігор Гирич

На зміну державам володарського типу приходить національна держава… усіх громадян, [яка] ставила права громадянина на один щабель з правами землевласника, дворянина, шляхтича.

Друга половина XIX ст. пройшла під знаком *модернізації* (тобто *оновлення*) і утвердження *індустріального суспільства* в провідних країнах світу. ***Саме з XIX ст. поняття «індустріальне суспільство» та «західноєвропейська цивілізація» стали подібними.***

Учені називають XIX століття «довгим».

Варто запам'ятати!

«Довге» XIX століття (за визначенням британського історика Е. Гобсбаума) — історична доба, що тривала із часів Французької революції 1789 р. та індустріальної революції в Британії до початку Першої світової війни у 1914 р.

2. ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО РІВНОПРАВ'Я ТА ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Під впливом модернізаційних процесів у XIX ст. в країнах західного світу утверджувалось демократичне управління, що здійснювалося в парламентській або президентській формах.

Варто запам'ятати!

Парламентська демократія — форма демократичного управління країною, за якої *найбільші повноваження має* ***парламент***, що призначає уряд і контролює його діяльність.

Капітолійський дім (США). *Сучасне фото*

Парламентська демократія у формі республіки в різні періоди історії та в наш час характерна для Франції, Італії, а також для багатьох інших країн.

У деяких країнах, зокрема у Великій Британії, парламентська демократія існує за умови збереження монарха як формального глави держави, який виконує представницьку та церемоніальну роль. Таку форму правління називають *парламентською монархією*.

У країнах, де існує **президентська республіка** (наприклад, у США), найбільші повноваження має демократично обраний президент. Але його влада не є абсолютною; президент очолює виконавчу владу. Законодавців представляє двопалатний Конгрес (Сенат і Палата представників). Особливу роль відіграє вища судова влада, тобто Верховний суд. До його складу входять 9 суддів: їхні кандидатури висуває Президент, а Сенат затверджує їх на довічний термін. Таким чином, *складовими демократичної системи є незалежні законодавча, виконавча і судова влада*.

Варто запам'ятати!

Громадянське рівноправ'я — один з найважливіших принципів демократії, згідно з яким ***усі громадяни мають рівні права та є рівними перед законом***, незалежно від їхньої расової або національної належності, статі, місця проживання, суспільного становища, релігійних або політичних переконань тощо.

Порушення громадянського рівноправ'я є *дискримінацією*.

Водночас у XIX ст. в багатьох країнах продовжували панувати домодерні порядки — у Росії, Османській імперії, Китаї, інших країнах Азії та Латинської Америки.

Політичний розвиток країн у XIX ст. відбувався за двома різними напрямами: шляхом ***реформ*** (Велика Британія, США) або шляхом

революцій (у різні періоди — Франція, Австро-Угорщина, німецькі, італійські держави).

Незважаючи на всі труднощі й суперечності, у провідних країнах Європи й США утверджувалася ***правова держава*** як невід'ємний елемент демократії, заснований на принципах верховенства права, дотримання основних свобод людини та громадянського рівноправ'я.

У XIX ст. відбувалося подальше ***формування концепції прав людини***. Її витоки можна знайти ще у стародавніх суспільствах, в усіх світових релігіях. Самого поняття «*права людини*» в давні часи не існувало. Проте побутувало уявлення про загальне братерство людства, співчуття до своїх ближніх, а також справедливі (у тогочасному розумінні) взаємовідносини між окремими людьми, між людьми та суспільством, державною владою. Філософи Давньої Греції та Риму визнавали ідею «природних прав». З курсу історії ви знаєте про значення Великої хартії вольностей, або Маґни Карти (1215 р.) та англійського Білля про права (1689 р.). Важливу роль в усвідомленні прав людини, зв'язку між правами та верховенством права відіграли мислителі доби Просвітництва у XVIII ст.

З розгортанням революційних і національних рухів у XIX ст. почало утверджуватися *модерне розуміння прав людини*. Воно формувалося, зокрема, на ґрунті ідей боротьби проти абсолютистських монархій і успадкованих привілеїв. Важливі ідеї знайшли відображення в Декларації незалежності США 1776 р. та в «Декларації прав людини і громадянина», прийнятій 1789 р. в революційній Франції. З кінця XVIII та особливо з XIX ст. дедалі більшого розмаху набував *рух за встановлення рівноправ'я жінок і чоловіків* у суспільному, трудовому та сімейному житті.

Ці важливі історичні події та явища багато в чому визначають наше сьогодення. Про них ви дізнаєтеся в наступних параграфах нашого підручника.

ЗНАЮ МИНУЛЕ — ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ — РОЗУМІЮ МАЙБУТНЄ: запитання та завдання

Мислю творчо й самостійно

1. Поміркуйте, чому філософ Х. Ортега-і-Гассет стверджував, що демократія, експериментальна наука й індустріалізація створили в XIX ст. нове поле діяльності для людини, нову ситуацію у світі.
2. Деякі мислителі вважають, що західноєвропейські цивілізації прагнули змінити навколишній світ і підкорити його, а традиційні цивілізації намагалися гармонізувати життя людини з довкіллям і спонукали до самовдосконалення людини. Що ви думаєте із цього приводу?
3. Які, на вашу думку, є переваги в парламентської та президентської демократії? Яка із цих форм управління, на ваш погляд, більше підходить сучасній Україні? Відповідь обґрунтуйте.

ЄВРОПА В ЧАС ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ ТА НАПОЛЕОНІВСЬКИХ ВІЙН

§ 2 ПОЧАТОК ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

? Пригадайте, які події визначали розвиток Франції в XV–XVIII ст. Хто з історичних діячів провадив політику утвердження абсолютизму в державі?

1. КРИЗА «СТАРОГО ПОРЯДКУ»

Наприкінці XVIII ст. Франція належала до наймогутніших держав Європи. За формою правління вона була абсолютною монархією.

За загальним рівнем економічного розвитку Франція була фактично другою європейською країною після Англії. Хоча індустріальна революція в країні ще не розпочалася, протягом XVIII ст. промисловість Франції зросла в кілька разів. Активно розвивалася зовнішня торгівля.

Однак поступово в країні накопичувалися численні проблеми, які призводили до загострення соціальної напруги. Розвиток сільського господарства гальмували феодальні пережитки. Селянство страждало від нестачі землі, величезних прямих і непрямих податків, зокрема натуральних повинностей, церковної десятини, подушного податку.

Розвиткові внутрішньої торгівлі перешкоджали погані дороги, митниці всередині країни, відсутність єдиної системи мір і ваги. До того ж зубожіння селян звужувало їхню купівельну спроможність, що також гальмувало виробництво товарів і розвиток торгівлі.

ТРИ СТАНИ ФРАНЦУЗЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Духовенство («Ті, що моляться»)	Дворянство («Ті, що воюють»)	Селяни, міщани, буржуазія («Ті, що працюють»)

? Пригадайте з курсу історії Середньовіччя, на які особливості становища станів суспільства вказує цитата: «*Дворяни служать королеві шпагою, духовенство — молитвами, а третій стан — майном*».

У процесі зародження та розвитку ринкових відносин дедалі очевиднішою ставала застарілість середньовічного розподілу суспільства на три стани й обов'язків між ними.

Духовенство та ***дворянство*** разом становили лише 4 % із 25 млн населення країни.

У найчисленнішого ***третього стану*** поряд із *селянством* поступово виокремилася *міська й сільська буржуазія*. За традицією третій стан сплачував левову частку податків у державі, проте не мав привілеїв і політичних прав. Усе частіше звучали вимоги справедливого розподілу податкового тягаря між усіма станами суспільства.

Французька карикатура на суспільну систему, *1789 р.*

? Прокоментуйте, яка з постатей на карикатурі символізує перший стан, яка — другий, яка — третій. Яке ставлення демонструє художник до суспільної системи, що існувала у Франції?

2. ПЕРЕДУМОВИ ТА ПОЧАТОК ФРАНЦУЗЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Наприкінці 1780-х років у Франції наростала соціально-економічна криза. Неврожай 1788 р. спричинив загрозу голоду. Утримання пишного королівського двору, нескінченні війни зумовили зростання державного боргу. Франція була на межі банкрутства. Врешті, безсилля короля в подоланні кризи й соціальної напруги призвело до вибуху революції в країні.

Основні передумови революції у Франції

- Панівний феодально-абсолютистський лад і підтримуваний ним «старий порядок» ***гальмували соціальний, економічний і політичний*** розвиток країни.
- ***Суперечності між третім станом*** (абсолютною більшістю населення країни) ***і пануючими привілейованими станами*** — дворянством і духовенством.
- Нездатність державної влади впливати на ситуацію за умов економічної, соціальної, політичної ***кризи*** в країні у 80-х роках XVIII ст.
- ***Банкрутство держави***, нездатність влади сплатити величезні внутрішні й зовнішні борги, різке ***зростання соціальної напруги в суспільстві***.
- Популярність ідей Просвітництва: рівності всіх людей перед законом, позбавлення церкви світської влади, недоторканність приватної власності тощо.

Варто запам'ятати!

Просвітництво — ідейна течія та суспільний рух другої половини XVII й XVIII ст. у країнах Європи й Америки, які формували ідеологію низки революцій, особливо у Франції. Діячі Просвітництва боролися:

- за встановлення «царства розуму», заснованого на ***«природній рівності»***;
- за ***політичну свободу й громадянську рівність***;
- за ***поширення знань*** у народі.

Від Генеральних штатів до Національних зборів

В умовах загострення кризи в державі 5 травня 1789 р., після 175-річної перерви, були скликані Генеральні штати. Король і його прихильники сподівалися за їх допомогою заспокоїти громадську думку й отримати необхідні кошти для поповнення скарбниці. Уряд вимагав затвердження ***нових податків***.

Незгодні із цим представники третього стану 17 червня 1789 р. проголосили себе **Національними зборами**. До них долучилася частина депутатів від дворян і духовенства, незадоволених королівською владою. Лідером бунтівних депутатів був граф Мірабо.

9 липня 1789 р. Національні збори оголосили себе **Установчими зборами**, підкресливши цим своє право на встановлення нового державного устрою на основі прийняття вищого закону держави — Конституції.

Установчі збори проголосили ***скасування феодального ладу***. Ліквідувалися станові привілеї, феодальні права, кріпосне право, оголошувалася рівність усіх перед законом.

Взяття Бастилії

13 липня 1789 р. виборці на вимогу жителів міста утворили в ратуші **Паризький комітет**, що став вищим органом влади в столиці. Комітет сформував збройні загони, названі ***Національною гвардією***.

Парижани громили магазини зброї, в арсеналах захопили десятки тисяч рушниць і кілька гармат. Частина війська перейшла на бік повсталих.

Взяття Бастилії 14 липня 1789 р. *Картина художника Жана-П'єра Уеля, 1789 р.*

На шляху до центру Парижа стояла Бастилія — похмурий восьмибаштовий замок, що виконував роль в'язниці.

14 липня 1789 р. натовп із рушницями й ножами, загони Національної гвардії, а також солдати й офіцери, які долучилися до повстання, оточили та захопили Бастилію. День взяття Бастилії згодом став ***національним святом*** Французької Республіки.

«Декларація прав людини і громадянина»

26 серпня 1789 р. Установчі збори прийняли **«Декларацію прав людини і громадянина»**. Декларація стверджувала, що люди народжуються вільними й рівними в правах, а *«свобода особи, її безпека й опір гнобленню є природними й невід'ємними правами людини»*. Проголошувалися свобода слова, думки, совісті, друку, вибору будь-яких занять, недоторканність приватної власності.

Декларація стала маніфестом народів Європи в боротьбі проти гніту феодалізму й абсолютизму.

3. РЕВОЛЮЦІЙНІ РЕФОРМИ

Установчі збори в 1789–1791 рр.

На початку революції у Франції точилися гострі дискусії між захисниками монархії та прибічниками республіки.

Протягом 1789–1791 рр. Установчі збори ухвалили низку революційних законів. Містам надавалося самоврядування, яке мали здійснювати ***комуни*** (*міські органи управління*). ***Виборчим правом*** володіли лише «активні» громадяни, які платили податок (менше 4,3 млн осіб із 25 млн населення Франції). Були істотно ***обмежені права короля. Скасовувалися цехи, дозволялася вільна торгівля хлібом.*** Церковні землі були оголошені «національним майном» і продані для погашення фінансового боргу. ***Заборонялися страйки.*** Був ***скасований поділ на стани.*** Французи відтоді мали лише імена і прізвища, почали називати одне одного «громадянин» і «громадянка».

Ухвалені закони реформували систему управління, відкрили можливості для розвитку господарства, створили основу для демократизації суспільства.

Установчі збори **3 вересня 1791 р.** затвердили першу в історії Франції **Конституцію**, яку король змушений був підписати. Вступом до неї стала «Декларація прав людини і громадянина». Конституція закріплювала ***конституційну монархію.*** Законодавча влада в державі перейшла до Законодавчих зборів.

Варто запам'ятати!

Конституційна монархія (обмежена монархія) — форма правління, за якої ***влада монарха обмежена конституцією***, законодавчі функції передані парламенту, а виконавчі — уряду.

4. ПОВАЛЕННЯ МОНАРХІЇ

Революція у Франції стривожила європейські монархії. У лютому 1792 р. Австрія підписала з Пруссією угоду щодо відновлення влади Луї XVI, що започаткувала утворення ***першої антифранцузької коаліції***, до якої незабаром приєдналися й інші держави.

Новий імператор Австрії Франц в ультимативній формі зажадав від Франції відмовитися від конституції й передати владу королівському двору. У відповідь Законодавчі збори у квітні 1792 р. оголосили Австрії війну.

Незабаром у Францію вдерлися прусські війська. На дії інтервентів французький народ відповів вибухом патріотизму. До Парижа з усіх департаментів стікалися загони національних гвардійців. Представники кожного департаменту співали патріотичні пісні. Одна з них — ***«Марсельєза»*** (*тобто «Гімн марсельців»*) — стала гімном патріотичних сил Франції. Сьогодні «Марсельєза» є державним гімном Французької Республіки.

«Марсельєза». Тривалість 01 хв 33 с
https://cutt.ly/yZbEdmd

Руже де Ліль вперше співає «Марсельєзу» у ратуші Страсбурга або у Дітріха в 1792 р. *Картина Ісидора Пілса, 1849 р.*

Картина задумана художником як історична реконструкція створення французького національного гімну. Існує багато версій історії цієї пісні, її автора, першого виконавця. На полотні відображений сюжет однієї з версій: капітан Руже де Ліль з Інженерного корпусу в ніч з 25 на 26 квітня 1792 р. написав і заспівав шість із семи куплетів, замовлених бароном Філіпом-Фредеріком де Дітріхом (якого стратили на гільйотині), банкіром і мером Страсбурга з 1790 р.

Варто запам'ятати!

Революційні війни — війни, які вела революційна Франція з метою захисту від іноземних держав і захисту завоювань революції.

Тим часом 20 вересня 1792 р. біля селища Вальмі французькі війська, сформовані переважно з добровольців, завдали поразки прусським інтервентам і змусили їх відступити. Це була ***перша перемога французької армії***, до того ж — над кращою європейською армією того часу. Французькі війська перейшли в контрнаступ і незабаром вигнали інтервентів зі своєї території.

У день битви при Вальмі в Парижі відкрилося перше засідання нового законодавчого органу — Національного Конвенту. Першим *декретом* (*законом*) Конвенту став декрет про скасування монархії (21 вересня),

а **22 вересня 1792 р.** ***Франція була проголошена республікою.*** Перемога прибічників республіки була спричинена остаточним падінням авторитету короля після невдалої спроби втечі королівської родини за кордон влітку 1791 р.

Одним з перших ухвалених документів Конвенту був декрет про недоторканність власності. Девізом республіки стало гасло ***«Свобода, рівність, братерство»***, продиктоване ідеями «Декларації прав людини і громадянина».

Гостро постало питання долі короля, який скомпрометував себе спробою втечі з Франції та підтримкою антифранцузького блоку держав. У Конвенті депутати виходили на трибуну і привселюдно висловлювали свою думку. Ж.-П. Марат закликав: «*Ви врятуєте батьківщину... і ви забезпечите благо народу, стявши голову тирана!*». Після 40-годинних дебатів більшість депутатів проголосували за страту. 21 січня 1793 р. ***короля привселюдно стратили***.

Страта французького короля шокувала Європу. Велика Британія розірвала дипломатичні відносини з Францією. У лютому 1793 р. Конвент оголосив Великій Британії війну й направив свої війська на територію Голландії. До антифранцузької коаліції, крім *Австрії* та *Пруссії*, увійшли *Велика Британія, Іспанія, Сардинське королівство, Неаполь і більшість малих німецьких держав*. Не посилаючи свої війська на Захід, до коаліції офіційно приєдналася *Росія*.

Поміркуймо!

Як ви вважаєте, чому європейські монархи об'єднувалися проти революційної Франції?

На початку 1793 р. ***різко загострилася економічна ситуація***. У містах відчутнішими ставали спекуляція, дорожнеча й безробіття. Добровольці залишали армію, війська революційної Франції зменшувались.

На заході Франції активізувалися прихильники відродження монархії (роялісти). У березні 1793 р. в департаменті ***Вандея*** *спалахнув роялістський заколот* проти нової влади. Дворяни та священники підбурювали селян до спротиву. Це було неважко — багато хто із селян вважали республіканську владу гіршою за монархічну. Зрештою, повстання у Вандеї було придушене.

Свідчать документи

Зі звіту Конвентові генерала Вестермана

Вандеї вже нема... Згідно з вашими наказами, я топтав їхніх дітей підковами наших коней, убивав їхніх жінок, щоб вони більше не плодили розбишак... Я винищив їх усіх. Дороги всіяні їхнім трупом... Жалощі — не революційне почуття.

? Як, на вашу думку, впливає революція на життя суспільства? Які позитивні і негативні аспекти цього впливу?

Варто запам'ятати!

Роялісти (від фр. royal — *королівський*) — термін, що виник під час Французької революції наприкінці XVIII ст. для позначення ***прихильників династії Бурбонів***. У ширшому значенні роялісти — те саме, що ***монархісти***.

ЗНАЮ МИНУЛЕ — ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ — РОЗУМІЮ МАЙБУТНЄ: запитання та завдання

I. Знаю і систематизую нову інформацію

1. Які основні причини кризи «старого порядку» у Франції?
2. Що таке Генеральні штати і чому їх скликання стало важливим кроком до революції?
3. Які головні положення містила «Декларація прав людини і громадянина»?

II. Обговоріть у групі

4. Вольтер говорив: «*Я не розділяю Ваших переконань. Але я готовий віддати життя, щоб Ви могли їх сповідувати*». Чи є, на вашу думку, це висловлювання великого мислителя актуальним сьогодні?
5. Проаналізуйте, як ідеї Просвітництва вплинули на вимоги третього стану та формування «Декларації прав людини і громадянина»?
6. Які зміни у повсякденному житті людей могли відбутися після скасування станових привілеїв і проголошення республіки?
7. Оцініть значення прийняття першої Конституції Франції 1791 р. Чи можна було уникнути подальшої ескалації революції після її прийняття?

III. Мислю творчо й самостійно

8. Уявіть, що ви живете у Франції в 1789 р. Напишіть листа до друга в Київ, в якому поясніть, чому народ штурмує Бастилію.
9. У «Декларації прав людини і громадянина» сказано: «*Коли уряд зневажає право народу, повстання є як для всього народу, так і для кожної з його частин, найбільш священним із прав і найважливішим з обов'язків*». Наскільки актуальним є це право в наш час?
10. Створіть невелику інфографіку, що візуалізує основні реформи, ухвалені Установчими зборами в 1789–1791 рр., та поясніть їхній вплив на життя звичайних французів.

ЦІ ДАТИ ДОПОМОЖУТЬ ЗРОЗУМІТИ ІСТОРІЮ. ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ ЇХ:

1789 р. початок революції у Франції, прийняття «Декларації прав людини і громадянина»

1792 р. проголошення Франції республікою

§ 3 РЕВОЛЮЦІЯ У ВИРІ ЗМІН: ДИКТАТУРА, ДИРЕКТОРІЯ ТА КОНСУЛЬСТВО

? Хто такий диктатор? Пригадайте з курсу історії Стародавнього світу, з якою метою призначали диктатора в Римській республіці.

1. ЯКОБІНСЬКА ДИКТАТУРА

З погіршенням економічної та зовнішньополітичної ситуації у Франції ініціативу перехопили якобінці — прибічники радикальних методів боротьби з ворогами революції. Якобінці домоглися створення в березні 1793 р. ***Революційного трибуналу*** — надзвичайного політичного суду. У квітні того ж року Конвент створив новий уряд — ***Комітет громадського порятунку***, який одержав диктаторські повноваження. *У країні розпочався новий виток терору*. **31 травня — 2 червня 1793 р. *якобінці здійснили державний переворот*** і насильницьким шляхом прийшли до влади.

24 червня 1793 р., після всенародного референдуму, уже якобінський Конвент ухвалив нову конституцію, яка передбачала свободу слова та друку, загальну освіту, свободу здійснення релігійних культів, недоторканність приватної власності та свободу підприємництва. Франція проголошувалася республікою.

Однак уже в жовтні 1793 р. вищий законодавчий орган «тимчасово» скасував конституцію до «повної перемоги над ворогами революції». ***Конвент привласнив собі повноваження, яких не мав жодний абсолютний монарх.*** Фактично необмежену владу отримав лідер якобінців ***Максиміліан Робесп'єр***. Він та його прибічники прагнули побудувати суспільство людей середнього статку без крайнощів убогості і багатства.

Максиміліан Робесп'єр (1758–1794 рр.) — діяч Французької революції. Навчався на юридичному факультеті Паризького університету (1780 р.). Депутат Конвенту. Після страти короля в січні 1793 р. став центральною фігурою революції. Замкнутий і педантичний адвокат з Арраса здобув могутність і необмежену владу як голова Комітету громадського порятунку. Метою встановленої в червні 1793 р. якобінської диктатури, як відзначав М. Робесп'єр, був «порятунок революції будь-якою ціною». Себе він вважав суддею суспільства, який має право вирішувати, хто є «чистим» громадянином, а хто ні. Після термідоріанського перевороту 1794 р. був заарештований і страчений. Його згадують як ***одного з основоположників політики терору***. На могилі М. Робесп'єра викарбувано епітафію: «*Перехожий! Не засмучуйся над моєю долею. Ти був би мертвий, коли б я був живий*».

Комісари Конвенту (*спеціальні представники*) мали необмежені повноваження. Їм доручалося проведення «чисток» місцевих органів, «відновлення революційного порядку», усунення та призначення армійських командирів.

Якобінці почали докорінні зміни в економіці та суспільстві. Серед ***основних реформ*** були такі:

- продаж селянам землі;
- розподіл общинних земель;
- установлення граничних цін на товари першої необхідності;
- створення масової революційної армії;
- дехристиянізація — боротьба проти католицизму;
- упровадження нового «революційного календаря».

17 вересня 1793 р. оприлюднено ***декрет «Про підозрілих»***. «Підозрілими» оголошували всіх, хто не одержав від народних товариств свідчень про громадянську благонадійність, емігрантів та осіб, які не могли вказати джерела свого існування. Усі «підозрілі» підлягали арешту.

Перед революційним трибуналом. *Сатира на якобінську диктатуру XVIII ст.*

? Опишіть сцену, зображену на малюнку. Як поводять себе члени трибуналу? Чому цей малюнок вважається сатиричним?

За час якобінського терору було ув'язнено близько 500 тис. осіб. З них якобінці стратили або закатували близько 40 тис. осіб. Терор М. Робесп'єра був спрямований не тільки проти прихильників реставрації монархії, а й ***проти третього стану***, в ім'я рівноправ'я якого й відбувалася революція.

«Помірковані» якобінці, яких очолював Ж. Дантон, вимагали послаблення революційної диктатури, повернення до конституційного порядку, відмови від політики терору, утвердження принципів демократії та побудову правової держави.

Жорж Жак Дантон (1759–1794 рр.) — неперевершений адвокат, оратор, діяч Французької революції. У 1791 р. Ж. Дантон зблизився з якобінцями, був обраний помічником прокурора Паризької комуни, у 1792 р. брав участь в організації якобінського терору. Його терпимість до жирондистів спонукала якобінців усунути Ж. Дантона з Конвенту. Узимку 1793–1794 рр. навколо нього сформувалася група, що виступала за пом'якшення революційного терору. У квітні 1794 р. Ж. Дантона та його прихильників віддали під суд Революційного трибуналу та стратили.

Варто запам'ятати!

Диктатура — ***нічим не обмежена влада*** однієї особи або певних політичних груп у державі, що ***спираються на силу***, а також на відповідний політичний режим.

Повалення М. Робесп'єра. Поступово якобінський терор став всеохопним, і його жертвами були вже самі якобінці. Ж. Дантона й інших лідерів «поміркованих» якобінців звинуватили у змові проти уряду, у зраді революції, «особливих відносинах» з Великою Британією, і 5 квітня 1794 р. стратили на гільйотині. *Революція почала сама себе знищувати.*

У цих умовах представники «нової буржуазії», депутати Конвенту організували змову, і **27 липня 1794 р.** (за революційним календарем **9 термідора II року республіки**) М. Робесп'єра, Л.-А. Сен-Жюста, Ж. Кутона та їхніх спільників заарештували. Увечері Конвент оголосив М. Робесп'єра та його прихильників поза законом. Наступного дня вождів якобінців стратили. Така ж доля спіткала й близько 100 членів Паризької комуни.

Трагічний досвід якобінців засвідчив, що диктатура й насильство не можуть бути підґрунтям для побудови суспільного устрою на засадах справедливості. Найшляхетніша мета не може виправдати аморальні засоби її досягнення.

2. ТЕРМІДОРІАНСЬКА РЕАКЦІЯ ТА ДИРЕКТОРІЯ

Термідоріанська реакція. За новим революційним календарем повалення якобінців відбулося 9 термідора, тож подальші події одержали назву ***термідоріанської реакції***. З приходом до влади «термідоріанців» настав час ***«білого» терору***, коли жертви одержали можливість помститися своїм катам. У листопаді 1794 р. Якобінський клуб закрили. Водночас ставлення до роялістів пом'якшилося.

22 серпня 1795 р. термідоріанський Конвент ухвалив нову, третю Конституцію Франції. *Законодавчу владу* було передано ***Законодавчому корпусу***. *Виконавчу владу* здійснювала ***Директорія*** у складі п'яти членів віком не молодше 40 років, яких призначала Рада старійшин. Директорія формувала уряд.

Водночас були узаконені всі акти продажу земель емігрантів, церкви, королівського двору. У Конституції 1795 р. поряд із цивільними правами вперше були закріплені й обов'язки громадян.

У цей час на політичному небосхилі Франції зійшла зірка **Наполеона Бонапарта**, якому в жовтні 1795 р. було доручено придушити черговий заколот роялістів. За його наказом на підступах до будинку Конвенту виставили гармати, і їхні залпи розсіяли повсталих. *Це було перше застосування артилерійської зброї у вуличному бою.* Розгром заколоту роялістів приніс Наполеону Бонапарту велику популярність, поклавши початок його стрімкій військовій і політичній кар'єрі. Після цих подій

його призначили начальником гарнізону Парижа, а через пів року — головнокомандувачем французької армії в Італії.

Війни Директорії. Після падіння якобінської диктатури ***характер революційних війн з боку Франції почав змінюватися***. «Термідоріанці» прагнули територіальних захоплень. Відтоді війни з метою захисту своєї батьківщини, які вів французький народ проти коаліції європейських держав, почали поступово перетворюватися на ***агресивні й загарбницькі***. Командувачем французької армії виступав Наполеон Бонапарт.

Італійський похід. У квітні 1796 р. почався Італійський похід французької армії, який очолив Наполеон. Майже вся Північна Італія тоді перебувала під владою Австрії. Протягом квітня–травня французька армія здобула важливі перемоги. У травні Франція і Сардинське королівство підписали договір, за яким королівство перетворювалося на васала Франції. Перемоги французів змусили австрійців укласти з Францією *мирний договір*. Це означало закінчення існування першої коаліції.

Єгипетський похід. Друга антифранцузька коаліція. У 1798 р. Наполеон Бонапарт, за наказом Директорії, вирушив в експедицію до Єгипту, що входив до складу Османської імперії. Дорогою йому вдалося захопити острів Мальта. У липні 1798 р. французька армія здобула перемогу в «битві біля пірамід». Однак морську битву біля Абукіра французи програли англійцям.

У ці роки відбувалося формування ***другої антифранцузької коаліції*** у складі Великої Британії, Австрії, Росії, Османської імперії та інших держав. Унаслідок воєнних дій російської армії О. Суворова й англійської ескадри Г. Нельсона були втрачені раніше завойовані французами італійські землі й о. Мальта. Наполеон спішно повернувся до Франції.

3. КОНСУЛЬСТВО

Бонапартистський переворот

Воєнні невдачі призвели до послаблення режиму Директорії. Посилилась роялістська небезпека. За цих обставин впливові буржуазні кола робили ставку на встановлення влади «твердої руки». Вибір припав на Наполеона Бонапарта.

Зі свого боку Наполеон давно плекав честолюбні мрії про владу. **9 листопада 1799 р. (18 брюмера VIII року республіки)**, під приводом захисту республіки від вигаданої якобінської змови, у Парижі було введено воєнний стан, а Наполеона Бонапарта призначено командувачем військ Паризького військового округу.

У країні відбувся державний переворот. Влада у Французькій Республіці перейшла до ***колегії з трьох консулів***. Фактично влада в країні дедалі більше зосереджувалася в руках Бонапарта, якого було призначено першим консулом з усією повнотою влади. Роялістів і ліворадикальних республіканців відсторонили від політичних справ.

Режим Директорії було ліквідовано.

Ці події означали завершення Французької революції кінця XVIII ст.

Значення Французької революції полягає, зокрема, у тому, що вона знаменувала ***перехід від доби абсолютизму до доби демократії та формування модерного розуміння прав людини***. Події у Франції вплинули на революційний рух у Латинській Америці та в Європі, зокрема в Україні. Так, члени Кирило-Мефодіївського товариства захоплювалися ідеями Французької революції, засуджуючи при цьому якобінський терор. Історичний досвід повалення абсолютизму, відстоювання прав людини надихали діячів українського визвольного руху XIX–XX ст.

Діємо: практичні завдання

Проведіть дослідження «Державницька діяльність Наполеона» за планом:

1. Цілі, яких прагнув досягти Наполеон.
2. Заходи внутрішньої і зовнішньої політики.
3. Труднощі на шляху до мети.
4. Позитивні результати і невдачі.
5. Історичне значення діяльності.

Використайте результати дослідження під час написання історичного портрета Наполеона Бонапарта.

Відео «Одна історія. Із чого почалась Французька революція». Тривалість 05 хв 53 с
https://cutt.ly/4XuoRWZ

Установлення Консульства. Новий політичний режим — Консульство, установлений у Франції після перевороту 9 листопада 1799 р. (18 брюмера), був спрямований одночасно проти *демократичних перетворень у країні та проти спроб роялістів відновити монархію.*

Наполеон Бонапарт (1769–1821 рр.) — одна з найяскравіших особистостей Нового часу, політичний, державний і військовий діяч Франції. Народився на о. Корсика в родині збіднілого дворянина. Освіту здобув у Брієнській військовій школі, у військовій школі в Парижі. У 1785 р. в чині молодшого лейтенанта артилерії Наполеон розпочав військову службу. У період Французької революції його було удостоєно звання бригадного генерала, а за Директорії призначено командувачем армії.

Уся влада перебувала в руках першого консула — **Наполеона Бонапарта.** Він зосередив у своїх руках командування армією, призначення на вищі військові й цивільні посади, керівництво внутрішньою і зовнішньою політикою. Конституція 1799 р. вже не містила «Декларації прав людини і громадянина», але гарантувала буржуазії та селянству збереження власності, отриманої в роки революції в результаті конфіскації та розподілу дворянського майна.

Система державної влади у Франції 9 листопада 1799 — 18 травня 1804 рр.

ЗАКОНОДАВЧА ВЛАДА

ДЕРЖАВНА РАДА (*розроблення законопроєктів*)	**ТРИБУНАТ** (*обговорення законопроєктів*)	**ЗАКОНОДАВЧИЙ КОРПУС** (*схвалення/ відхилення законопроєктів*)	**СЕНАТ** (*схвалення/ скасування закону з точки зору його конституційності*)

Повне підпорядкування законодавчої влади виконавчій владі

ВИКОНАВЧА ВЛАДА — ТРИ КОНСУЛИ:
Наполеон Бонапарт — перший консул (наділений реальною владою),
Емманюель-Жозеф Сієс, П'єр-Роже Дюко — другий і третій консули
(виконували тільки дорадчі функції)

ДЕПАРТАМЕНТИ
на чолі із чиновниками, призначеними першим консулом

? 1. Що означає принцип розподілу державної влади? Які це гілки влади?
2. Визначте, чи була демократичною система державної влади у Франції після 18 брюмера (9 листопада) 1799 р.

Відкриття Державної ради 25 грудня 1799 р. Три консули (Бонапарт — у центрі, Камбасерес, Лебрен) приймають присягу членів ради. *Картина художника Огюста Кудера, 1856 р.*

? 1. Схарактеризуйте за картиною ролі кожного з консулів. Хто з них відіграє провідну роль? Як художник зобразив лідера?
2. У чому цінність картини як джерела історичної інформації?

ЗНАЮ МИНУЛЕ — ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ — РОЗУМІЮ МАЙБУТНЄ: запитання та завдання

I. Знаю і систематизую нову інформацію

1. Поясніть значення понять: «*ворог народу*», «*терор*», «*еміграція*».
2. Які причини встановлення та повалення якобінської диктатури у Франції 1793 р.?
3. Які причини піднесення Наполеона Бонапарта?

II. Обговоріть у групі

4. У чому полягає сучасне розуміння гасла: «*Свобода — Рівність — Братерство*»? Чи вдалося досягти цього ідеалу під час Французької революції?
5. Перед своєю стратою Ж. Дантон з гіркотою сказав: «*Революція пожирає своїх дітей*». Як Ви розумієте зміст цього висловлювання?
6. Чи закономірним було падіння якобінської диктатури?
7. Історики вважають, що Французька революція дала поштовх до модернізації в соціальній і культурній сферах життя Європи. Які революційні реформи були символом модернізації?
8. Який характер нових цінностей, що сформувалися внаслідок Французької революції, її історичне значення?

III. Мислю творчо й самостійно

9. Уявіть собі, що революційний французький календар продовжував би існувати. Як за цим календарем слід датувати час проголошення незалежності України, прийняття її Конституції та дні народження учнів та учениць класу?
10. На основі таблиці узагальнення «Конституції Франції часів Республіки та Консульства (1791–1799 рр.)» та додаткових матеріалів створіть ментальну карту або інфографіку до однієї з конституцій.
11. Чому, на ваш погляд, чимало людей у Франції XVIII ст., як і в інших країнах, і в наші дні, прагнули і прагнуть влади «твердої руки»? До яких наслідків призводила диктатура в історії французького й українського народів?

https://qr.orioncentr.com.ua/CBL9C

ЦІ ДАТИ ДОПОМОЖУТЬ ЗРОЗУМІТИ ІСТОРІЮ. ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ ЇХ:

1793–1794 рр. якобінська диктатура
1795–1799 рр. Директорія
1799–1804 рр. Консульство

СТВОРЕННЯ ІМПЕРІЇ ТА НАПОЛЕОНІВСЬКІ ВІЙНИ

? 1. Що таке імперія? Які причини утворення імперій? 2. Коли революційні війни Франції перетворилися на загарбницькі?

1. ПРОГОЛОШЕННЯ ІМПЕРІЇ

Передумови та особливості проголошення. Наполеонівські реформи

«Нові багатії» побоювалися реставрації монархії Бурбонів, що могла позбавити їх власності, набутої в роки революції. Тому вони вимагали проголосити Наполеона Бонапарта імператором. Цю пропозицію підтримували й ***селяни***, які купили землі емігрантів.

18 травня 1804 р. указом Сенату Наполеон був проголошений «імператором французів». Бонапарт не поїхав у Рим для коронації, а викликав Папу до себе в Париж. Під час коронації 2 грудня **1804 р.** в Соборі Паризької Богоматері Наполеон вихопив з рук понтифіка корону й сам поклав її собі на голову, після чого одягнув корону й на голову своєї дружини Жозефіни Богарне.

Бонапарт прагнув створити «нове дворянство» як опору своєї влади. У 1802 р. Наполеон заснував ***«Почесний легіон»***, до якого увійшли найбагатші люди — по 600 осіб від кожного департаменту. Представниками наполеонівського «нового дворянства» були генерали, сенатори, архієпископи й люди, які розбагатіли під час революції. Родичі Наполеона та його найближчі соратники одержували титули принців, князів, графів та ін.

Наполеон підтримував підприємницьку діяльність й ініціативу промисловців, торговців і банкірів. У 1800 р. було засновано Французький банк і вжито заходів щодо зміцнення нової грошової одиниці — франка. Уряд захищав внутрішній ринок від іноземної, насамперед британської, конкуренції. Були скорочені податки.

В основі внутрішньої політики Бонапарта було ***створення централізованої системи влади***. Департаменти очолили призначені першим консулом префекти, а міста — мери, яких затверджував уряд.

Уряд переслідував прояви вільнодумства: заборонялися публічні збори й маніфестації, установлювалася цензура над пресою. З літератури, театру, викладання в школах вилучалося все, що нагадувало про революцію та її діячів.

Особливу увагу Наполеон надавав зміцненню ***поліцейської системи***.

2. КОДЕКСИ НАПОЛЕОНА

У період правління Бонапарта було розроблено ***нові норми права***. Ухвалені закони становили *«Кодекси Наполеона»* (*кодекс — звід законів*).

Історичні подробиці

Цивільний кодекс Наполеона має *велике історичне значення для утвердження у Франції та Європі в цілому* ***принципів демократії та громадянських прав людини***. Кодекс Наполеона лежить в основі зводів цивільних законів у понад 70 країнах світу, де — частково, а де й повністю. Навіть у середовищі поширення англосаксонського права в наш час є два приклади збереження наполеонівського законодавства — у штаті Луїзіана в США та в провінції Квебек у Канаді.

Кодекси Наполеона

Цивільний кодекс 1804 р.

- охорона приватної власності;
- недоторканність особи;
- рівність громадян перед законом тощо

Торговельний кодекс 1807 р.

- розподіл майна;
- положення про комерсантів;
- права торговельних товариств тощо

Кримінальний кодекс 1810 р.

- рівність людей перед законом;
- визначені покарання і чіткі критерії злочину тощо

Поміркуймо!

Визначте, які аспекти внутрішньої політики Наполеона відповідали цілям Французької революції XVIII ст.

3. ВІЙНИ НАПОЛЕОНА БОНАПАРТА

Війна з третьою коаліцією

У роки Консульства (1799–1804 рр.) та Імперії (1804–1814, 1815 рр.) війни наполеонівської Франції (або наполеонівські війни) мали ***агресивний і загарбницький характер***.

Відео «Наполеон і Україна». Тривалість 01 хв 53 с
https://cutt.ly/JZbEgaA

На межі XVIII–XIX ст. Франція мала першокласну армію, що формувалася на основі загальної військової повинності, та якісну стрілецьку зброю. На командні посади в армії висувалися талановиті офіцери.

У 1803 р. Наполеон Бонапарт відновив війну з Великою Британією. Улітку 1805 р. була створена ***третя антифранцузька коаліція***, до складу

якої ввійшли Велика Британія, Росія, Австрія, Швеція, Неаполітанське королівство. Наполеон Бонапарт назвав третю коаліцію «черговим союзом, витканим Англією із золота й ненависті», та заявив, що «третю коаліцію чекає доля перших двох», які впали «під чоботами солдатів Франції».

Наполеон планував вторгнення на територію Великої Британії — свого головного суперника на шляху до світового панування. Імператор навіть розглядав ідеї використання десанту з повітряних куль або невеликих морських суден, які віддалено нагадували сучасні підводні човни. Та перемогти Британію можна було тільки розгромивши її могутній флот. Однак у жовтні **1805 р.** у Трафальгарській битві поразки від британців зазнала саме французько-іспанська ескадра.

Поразка у Трафальгарській битві порушила плани Наполеона щодо вторгнення у Велику Британію, яка зберегла свій статус володарки морів.

Історичні подробиці

У Трафальгарській битві проти 27 англійських кораблів були 33 судна франко-іспанського флоту. Перед боєм адмірал Нельсон віддав наказ: «*Англія сподівається, що всі виконають свій обов'язок*».

За 5 годин бою англійці знищили 19 ворожих кораблів, убили 2800 французів та іспанців. Натомість жодного корабля англійців не було знищено, а загинули 429 осіб. За пів години до завершення бою адмірал Нельсон був тяжко поранений французьким снайпером і помер. Отримавши повідомлення, що долю бою практично вирішено, його останніми словами були: «*Дякую Богу, що я зміг виконати свій обов'язок*».

Адмірал Горацio Нельсон.
Робота художника Лемюеля Френсіса Еботта, 1799 р.

? Дізнайтеся, чому англійцям вдалося виграти в битві. Висловте судження про особистість адмірала Горацio Нельсона.

Значно успішнішими були дії Наполеона на суші. У жовтні 1805 р. поблизу фортеці Ульм він переміг австрійців, а в листопаді захопив Відень.

2 грудня 1805 р. в «битві трьох імператорів» біля селища Аустерліц (у Моравії) Наполеон тріумфально розгромив потужніші сили австрійського імператора Франца I та російського імператора Олександра I.

Таким чином, війна з третьою коаліцією була виграна Наполеоном. Унаслідок цієї війни розпалася Священна Римська імперія. А Наполеон створив із 16 німецьких держав Рейнський союз під своїм протекторатом.

Третя коаліція розпалася. Австрія виплатила Франції величезну контрибуцію.

Війна із четвертою коаліцією

У липні 1806 р. Росія і Пруссія уклали союзний договір, що поклав початок формуванню ***четвертої коаліції***. До союзників долучилися Велика Британія, Швеція та Саксонія. Але в жовтні 1806 р. одночасно ***під Єною та Ауерштадтом*** головні сили прусської армії були розбиті.

У підкореному Берліні ***Наполеон підписав декрет про континентальну блокаду Великої Британії***. Цей декрет забороняв усім залежним від Франції державам торгувати із цією країною. Усі британські товари, виявлені на території Франції та її союзників, підлягали конфіскації. Усунення британської конкуренції дало імпульс розвитку торгівлі й промисловості в Європі. Однак процвітала й контрабандна торгівля. Зі свого боку Британія оголосила блокаду портам Франції та її васалам (контрблокаду).

Історичні подробиці

Під час оголошення континентальної блокади Наполеон, за свідченнями, зауважив: «*Я хочу завоювати море могутністю землі*».

? Як ви розумієте ці слова?

Спроба Росії прийти на допомогу Пруссії завершилася поразкою російської армії під Фрідландом 14 червня 1807 р. Невдовзі було підписано франко-російський Тільзитський мир.

Згідно з умовами договору Франція з польських володінь Пруссії створила залежне Герцогство Варшавське. У поляків це викликало патріотичне піднесення, проте до очікуваного відновлення Речі Посполитої було далеко. За межами герцогства залишилися Данциг (Гданськ), який оголосили «вільним містом», Литва й території, загарбані Росією. На Пруссію було накладено контрибуцію. Усі її володіння на захід від р. Ельби ввійшли до складу новоствореного Королівства Вестфальського. Франція значно зміцнила свій вплив у Європі.

Росія зобов'язалася вийти з антифранцузької коаліції, визнала відокремлення від Пруссії частини земель, хоча домоглася збереження її державної самостійності. Олександр I визнав зміни, започатковані Наполеоном I у Європі. Росія зобов'язалася припинити війну з Туреччиною, вивести війська з Молдавії та Валахії. Наполеон й Олександр I також уклали таємну угоду про приєднання Росії до континентальної блокади Британії, яку вже невдовзі Росія порушила.

Війни Наполеона з п'ятою та шостою коаліціями

У 1808 р. французькі війська вторглися в ***Іспанію*** та увійшли в Мадрид. Наполеон Бонапарт позбавив іспанських Бурбонів престолу та призначив королем свого брата Жозефа. Однак в Іспанії розпочалася визвольна війна, яку підтримала Велика Британія.

У 1809 р. Австрія та Велика Британія уклали союз і створили ***п'яту антифранцузьку коаліцію***. Однак у липні 1809 р. австрійці зазнали поразки біля селища Ваграм неподалік Відня. ***Могутність наполеонівської імперії досягла кульмінації.***

Особливу загрозу в цьому вбачав російський імператор. Він плекав надію *помститися за принизливі поразки Росії у війнах із Францією*. Крім того, у 1809 р. Наполеон повернув Герцогству Варшавському польські землі, захоплені раніше австрійцями. *Олександр I сприймав відродження польської держави як безпосередню небезпеку для своєї влади* в Білорусі, адже місцева шляхта сподівалася, що французька армія принесе на ці землі волю. Російський монарх боявся також *поширення антикріпосницьких, демократичних ідей на все російське суспільство*. Особливо важливим був *економічний чинник*. Росія продовжувала торгувати з Англією попри морську блокаду Наполеона. Натомість у 1810 р. Олександр I наклав високі мита на товари, що надходили до Росії суходолом (переважно французькі). Після цього війна стала неминучою. *Росія значно збільшила витрати на армію* і готувалася до війни.

24 (12) червня 1812 р. Наполеон сам розпочав воєнні дії та вторгся в Росію. У складі його «Великої армії» були не лише французи, але й австрійці, італійці, іспанці, німці, поляки, швейцарці та інші; в австрійських і польських підрозділах були й українці.

Наступу Наполеона протистояли дві розрізнені російські армії, які згодом зазнали поразки під Смоленськом.

Битва під Москвою 7 вересня 1812 р. *Картина художника і бригадного генерала французької армії Луї-Франсуа Лежена.* Основою цього грандіозного полотна стали ескізи, зроблені ним безпосередньо під час російського походу Наполеона в 1812 р.

Вирішальна ***Бородінська (або Московська) битва*** між російськими та французькими військами відбулася 7 вересня (26 серпня) 1812 р. в районі села **Бородіно**, за 110 км на захід від Москви.

Російська армія під командуванням Михайла Кутузова зазнала поразки. Під час відступу, за наказом московського генерал-губернатора Федора Ростопчіна, була підпалена Москва. У полум'ї величезної пожежі загинули тисячі росіян. Наполеон вступив у спустошену столицю та перебував у ній із 14 вересня до 19 жовтня 1812 р.

Після нового розгрому Кутузова під Малоярославцем у Росії Наполеон розпочав рух на захід. Французи відходили тією ж дорогою, якою наступали, і де стояли їхні гарнізони. Основні втрати наполеонівська армія зазнала в Росії внаслідок небойових причин (хвороби, перевтомлення, голод, а також холод, до якого французи не були готові). Але й великі втрати російських військ 1812 р. теж були небойовими.

Зрештою, у листопаді 1812 р. французька армія з боєм перейшла річку Березина (притока Дніпра) та остаточно покинула територію Російської імперії. Наполеон залишив командування військами на свого маршала Мюрата, а сам поїхав у Париж, де розпочалося антинаполеонівське повстання.

Поразка Наполеона у війні проти Росії обросла міфами в російській суспільній свідомості. Їх формуванню сприяв роман російського письменника Льва Толстого «Війна і мир».

Думки дослідниці

Ева Томпсон, польсько-американська дослідниця з літературознавства і славістики

Роман «Війна і мир» [Льва Толстого] задовольнив попит Росії на імперський епічний твір.

«Війна і мир» розповіла незліченним читачам про те, що Росія — це країна добрих і благородних людей..., а не аґресивний колос, яким її вважали «наклепники Росії».

Французьке вторгнення у переказі Толстого зміцнило міф про імперську невинність Росії і допомогло легітимізувати імперські дії Росії.

Толстой поклав останні штрихи на образ, вперше намальований Пушкіним, згідно з яким Росія самотужки перемогла французького імператора і заплатила власною кров'ю за свободу Європи; саме тоді в російській національній пам'яті почала зароджуватися думка про те, що Росія спроможна не лише себе захистити, а й врятувати Європу, думка, поширена і сьогодні.

Російська армія перейшла в наступ, який отримав назву Закордонних походів 1813–1815 рр. У цих походах взяла участь частина українських козачих полків.

Зрозумівши слабкість Наполеона, у 1813 р. всі європейські противники об'єдналися в ***шосту антифранцузьку коаліцію*** (Росія, Велика Британія, Пруссія, Австрія, Швеція, Іспанія, Португалія, Австрія).

16–19 жовтня 1813 р. ***під Лейпцигом*** відбулася вирішальна битва, в якій брали участь з обох сторін понад пів мільйона солдатів. Французькій армії протистояли об'єднані війська Росії, Пруссії, Швеції та Австрії. Запеклий бій увійшов в історію як ***«Битва народів»***.

За різними оцінками, від 80 до 110 тис. солдатів полягли в бою. Армія Наполеона зазнала нищівної поразки й почала відступати.

Наприкінці березня 1814 р. Наполеон остаточно був розгромлений у битві за Париж.

ЗНАЮ МИНУЛЕ — ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ — РОЗУМІЮ МАЙБУТНЄ: запитання та завдання

I. Знаю і систематизую нову інформацію

1. Коли і як Наполеон Бонапарт був проголошений імператором французів, і які події передували цьому?
2. Назвіть основні принципи, закладені в Цивільному кодексі Наполеона (1804 р.), і поясніть їхнє значення для формування нового правопорядку.
3. Назвіть причини та цілі наполеонівських війн.
4. Поясніть, чому Наполеон у підсумку зазнав поразки.

II. Обговоріть у групі

5. Як політика Наполеона щодо формування нової еліти поєднувалася із централізацією влади? У чому полягали наслідки такої політики для суспільства?
6. Що спільного між Цивільним кодексом Наполеона та Конституцією України?
7. Чи можна вважати плани Наполеона щодо об'єднання Європи провісниками сучасної європейської інтеграції? У чому полягає головна відмінність?
8. Що приносила французька армія в країни Європи: поневолення чи свободу?

III. Мислю творчо й самостійно

9. Уявіть, що ви журналіст / журналістка і висвітлюєте події 1804 р. у Франції. Напишіть короткий репортаж про церемонію коронації Наполеона, звертаючи особливу увагу на те, що він сам поклав корону собі на голову. Яке значення цей жест мав для тогочасного суспільства та для самого Наполеона?
10. Уявіть, що ви політичний радник / політична радниця Наполеона. Розробіть для нього коротку презентацію (*інфографіку, карту або памфлет*), якою він міг би переконувати народи Європи підтримати його «новий європейський порядок».
11. Використовуючи додаткові джерела, дізнайтеся більше про одну з битв, вказаних у підручнику. Підготуйте короткий опис її перебігу та значення.
12. Уявіть себе радником / радницею Наполеона з українських питань. Підготуйте поради, які мали б сприяти його перемозі над Росією.

ЦІ ДАТИ ДОПОМОЖУТЬ ЗРОЗУМІТИ ІСТОРІЮ. ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ ЇХ:

1804 р. прийнято Цивільний кодекс Наполеона

ВІДЕНСЬКИЙ КОНГРЕС І ЙОГО НАСЛІДКИ

? 1. Які чинники сприяють перемогам у війнах? 2. Як війни впливають на населення? 3. Які територіальні зміни зазнала Європа протягом другої половини XVII–XVIII ст.?

1. РЕСТАВРАЦІЯ БУРБОНІВ. «СТО ДНІВ» НАПОЛЕОНА

6 квітня 1814 р. союзники змусили Наполеона ***зректися*** влади, і того ж дня Сенат звів на трон Луї XVIII (брата страченого в 1793 р. короля Луї XVI). Наполеона ж заслали на острів Ельба в Середземному морі. У травні 1814 р. країни-переможці уклали ***Паризьку мирну угоду*** з новим французьким королем. Франція позбавлялась усіх своїх завоювань XVIII — початку XIX ст.

Реставрація Бурбонів відбулася за допомогою військ європейських монархів. У Франції був установлений режим ***конституційної монархії***. Утім, **демократичні свободи були формально збережені**.

Відновлення влади династії Бурбонів могло спричинити відродження дореволюційних порядків абсолютизму. У колах колишніх емігрантів обговорювалося питання повернення попереднім власникам конфіскованих земель. Селянству загрожувало відновлення феодальних повинностей і церковної десятини.

Варто запам'ятати!

Реставрація — відновлення скасованого суспільного ладу або правлячої раніше династії.

Перебуваючи на о. Ельба, Наполеон відчув, яку ненависть викликали дії аристократів. Йому було відомо також про гострі суперечності між країнами — членами антифранцузької коаліції. З огляду на все це Бонапарт вирішив відновити боротьбу.

У березні **1815 р.** Наполеон Бонапарт висадився на південному березі Франції з тисячним загоном і шістьма гарматами.

Свідчать документи

Динаміка заголовків паризьких газет тих днів: «Корсиканське чудовисько висадилося в бухті Жуан», «Людожер іде до Грассу», «Узурпатор увійшов у Гренобль», «Бонапарт зайняв Ліон», «Наполеон наближається до Фонтенбло», «Його імператорська величність очікується сьогодні у своєму вірному Парижі».

? Як змінювався тон газетних заголовків залежно від наближення Наполеона до столиці? Про що це свідчило?

Наполеон виступив у ролі захисника досягнень революції від Бурбонів, які повернулися. Він декларував прагнення виправити свої помилки, дати Франції мир і свободу, вигнати аристократів, ухвалити ліберальну конституцію, обмеживши свої повноваження. Однак втриматися при владі йому вдалося лише сто днів.

Європейські держави прагнули завадити відновленню наполеонівської імперії. Утворилася нова, ***сьома коаліція*** у складі Великої Британії, Росії, Пруссії, Австрії, Швеції, Іспанії та інших держав.

Варто запам'ятати!

«Сто днів» — час відновлення влади Наполеона I після заслання на о. Ельба та його другого правління у Франції (**20 березня — 22 червня 1815 р.**).

У вирішальній битві **18 червня 1815 р.** поблизу селища Ватерлоо війська Наполеона були розгромлені, майже вся імператорська гвардія знищена.

Незабаром війська союзників знову вступили в Париж. **22 червня 1815 р.** Бонапарт ***удруге відрікся*** від престолу. У Франції знову утвердилися Бурбони.

Колишнього імператора заслали на острів Святої Єлени в південній частині Атлантичного океану, що належав Великій Британії. Там 5 травня 1821 р. Наполеон помер.

2. ВІДЕНСЬКИЙ КОНГРЕС

У **вересні 1814 р.** представники всіх європейських держав (за винятком Туреччини) зібралися у Відні для вирішення питань, пов'язаних з відновленням в Європі династій, що були скинуті під час наполеонівських війн.

«Конгрес не може поділити пиріг». *Карикатура XIX ст.*

? Проаналізуйте карикатуру й визначте, яким саме подіям часів Віденського конгресу її присвячено. Хто є головним героєм карикатури? Поясніть емоції героїв карикатури. Яким, на вашу думку, є ставлення автора до історичних персонажів?

Однак проєкт нового територіального устрою в Європі викликав гострі суперечки. У березні 1815 р. робота конгресу була перервана звісткою про нову спробу Наполеона повернути владу. Однак напередодні його останньої поразки біля Ватерлоо, **9 червня 1815 р.**, представники Австрії, Великої Британії, Росії, Пруссії, а також Швеції та Португалії підписали головний документ Віденського конгресу — ***«Заключний генеральний акт»***.

Друга Паризька мирна угода, підписана 20 листопада 1815 р. представниками Великої Британії, Росії, Австрії, Пруссії із Францією, відновила французькі кордони до стану 1790 р. Франція зобов'язалася повернути низку прикордонних територій Нідерландам, Пруссії, Австрії, Швейцарії та Сардинії. Крім того, вона мала виплатити репарації розміром 700 млн золотих франків, а її територію на п'ять років окупували армії союзників. Підлягали поверненню всі художні й історичні цінності, вивезені з країн Європи Наполеоном під час його походів.

Основні положення «Заключного генерального акта»
https://cutt.ly/CZbEjuN

3. СВЯЩЕННИЙ СОЮЗ

26 вересня 1815 р. в Парижі імператор Росії Олександр I, австрійський імператор Франц I і прусський король Фрідріх-Вільгельм III підписали договір про утворення **Священного союзу**. 19 листопада 1815 р. до цього союзу приєдналася Франція, а згодом і більшість монархій Європи.

«Творці» Священного союзу — Олександр I, Франц I, Фрідріх-Вільгельм III

Варто запам'ятати!

Священний союз — наднаціональна організація, заснована 26 вересня 1815 р. Росією, Австрією та Пруссією, що передбачала втручання у внутрішні справи третіх країн у разі внутрішньої чи зовнішньої загрози будь-якій державі цього об'єднання. ***Мета союзу полягала у збереженні кордонів і Віденської системи міжнародних відносин***.

Революційні виступи, які відбулися в Іспанії, Неаполі й П'ємонті, змусили монархів у 1820 р. знову зібратися на конгрес Священного союзу. Російський імператор наполягав на ***збройному втручанні*** в події іспанської та італійської революцій. Він уперше проголосив принцип *політичного нагляду не тільки за Францією, а й за будь-якою країною, де розпочинався революційний рух*. Коли надійшло повідомлення про революції в П'ємонті та повстання в Греції проти турецького панування, Олександр I відмовив православним одновірцям грекам у допомозі, а австрійські війська з благословення Священного союзу розправилися з революційним рухом в Італії.

Веронський конгрес (1822 р.) та французьке збройне втручання в Іспанії (1823 р.) були останніми спільними актами Священного союзу. Визнання Великою Британією наприкінці грудня 1824 р. незалежності латиноамериканських держав, що були іспанськими колоніями, остаточно підірвало єдність Священного союзу.

ЗНАЮ МИНУЛЕ — ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ — РОЗУМІЮ МАЙБУТНЄ: запитання та завдання

I. Знаю і систематизую нову інформацію

1. Перелічіть головні рішення Віденського конгресу?
2. Дайте визначення поняття «*принцип легітимізму*». Яка його роль у Віденській міжнародній системі.
3. Яке значення Священного союзу?

II. Обговоріть у групі

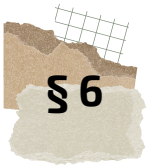
4. Чи можна вважати Віденський конгрес справедливим?
5. Уявіть, що українські землі представлені окремою делегацією на Віденському конгресі. Які питання, на вашу думку, вона могла б порушити?
6. Поясніть явище плинності систем міжнародних відносин в історії людства.

III. Мислю творчо й самостійно

7. Уявіть, що ви берете інтерв'ю в учасника Віденського конгресу, який представляє одну з країн. Складіть 3–5 запитань до нього щодо змін, які торкнулися його держави, і підготуйте можливі відповіді.
8. Розробіть колективний міні-проєкт: створіть «альтернативну карту Європи після 1815 р.», в якій враховано права на самовизначення народів. Поясніть логіку змін і їх можливі наслідки.

ЦІ ДАТИ ДОПОМОЖУТЬ ЗРОЗУМІТИ ІСТОРІЮ. ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ ЇХ:

20 березня — 22 червня 1815 р. «Сто днів» Наполеона

§ 6 УЗАГАЛЬНЕННЯ З РОЗДІЛУ 1

? 1. Пригадайте визначення понять: «*демократія*», «*громадянське рівноправ'я*», «*громадянські права*». 2. Коли і за яких обставин у Франції було прийнято«Декларацію прав людини і громадянина»? 3. Які ідеї «Декларації прав людини і громадянина» знайшли своє продовження в кодексах Наполеона?

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ДЕМОКРАТІЯ В ІСТОРІЇ

Варто запам'ятати!

Демократія (від грец. demos — *народ* і kratos — *влада*) — політичний лад, за якого встановлено і здійснюється на практиці **народовладдя**.

Ідеї про права людини беруть свій початок від найдавніших часів людської історії. Ще в стародавніх міфах і віруваннях, а також у Книзі Книг — Біблії — містяться положення про цінність і недоторканність людського життя, рівність людей перед Богом. Ці погляди утверджувалися в історії поступово й особливо поширилися в період Античності. Тоді почало формуватися усвідомлення важливості людини, її здатності та можливості визначати спосіб життя у своїй державі, закладалися принципи демократії.

У процесі історичного розвитку розуміння демократії поглиблювалось, поширювалися громадянські права людини, які проголошувалися та закріплювалися певними законами.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

1. Люди народжуються вільними й рівними в правах. Суспільні відмінності можуть ґрунтуватися тільки на загальній користі.

2. Метою всякого політичного союзу є збереження природних і невід'ємних прав людини. Суть цих прав: свобода, власність, безпека й опір гнобленню.

3. Джерело всієї верховної влади завжди є в нації. Жодна установа, жодна особа не може здійснювати владу, яка не походить прямо від нації.

4. Свобода полягає в праві робити все, що не шкодить іншому; таким чином здійснення кожною людиною її природних прав не має інших меж, крім тих, які забезпечують іншим членам суспільства користування тими ж правами. Ці межі можуть бути визначені тільки законом.

«Декларація прав людини і громадянина», *1789 р.*

5. Закон може забороняти лише дії, що шкодять суспільству. Усе, що не заборонено законом, дозволено, і ніхто не може бути примушений робити те, чого закон не приписує.

6. Закон є виразником загальної волі. Усі громадяни мають право особисто або через представників брати участь у виданні законів. Закон мусить бути рівний для всіх, незалежно від того, чи дає він заступництво, чи карає.

7. Ніхто не може бути обвинувачений, затриманий або арештований інакше, як у випадках, визначених законом і за приписаними ним формами. Ті, які випрошують, віддають, виконують або змушують виконувати свавільні накази, підлягають карі; але кожен громадянин, викликаний або взятий у силу закону, повинен негайно коритись; чинячи опір, він стає винним.

8. Закон повинен установлювати тільки строго й очевидно необхідні кари; ніхто не може бути покараний інакше, як у силу закону, встановленого й обнародуваного до вчинення злочину й законно застосованого.

9. Через те, що кожна людина приймається за невинну до того часу, поки її не оголосять винною, — то в разі необхідності її арешту всяка суворість, яка не є необхідною для забезпечення (за судом) її особи, повинна бути суворо карана законом.

10. Ніхто не повинен бути переслідуваний за свої переконання, навіть релігійні, якщо їх прояви не порушують громадського ладу, встановленого законом.

11. Вільний обмін думками і переконаннями є одним з найцінніших прав людини, кожен громадянин може, отже, вільно говорити, писати, друкувати за умови відповідальності за зловживання цією свободою у випадках, визначених законом.

12. Для гарантії прав людини і громадянина потрібна публічна сила; таким чином ця сила встановлена для загальної користі, а не для приватної вигоди тих, кому вона доручена.

13. Для утримання громадської сили і для витрат на управління необхідне загальне оподаткування; податки повинні бути розподілені рівномірно між громадянами відповідно до їхніх статків.

14. Усі громадяни мають право особисто або через своїх представників визначати необхідність громадських податків, добровільно пого-

джуватися на їх стягнення, стежити за їх використанням, установлювати їхній розмір, спосіб оподаткування, порядок і термін, на який вони встановлюються.

15. Суспільство має право вимагати в будь-якого посадовця звіт про його діяльність.

16. Суспільство, в якому не забезпечена гарантія прав і не встановлено розподілу влади, не має конституції.

17. Оскільки власність є право недоторканне і священне, ніхто не може бути позбавлений її інакше, як у разі встановленої законом явної суспільної необхідності й за умови справедливого і попереднього відшкодування.

Запитання та завдання до документа

1. Які права Декларації належать до природних і невід'ємних прав людини?

2. Чим, за Декларацією, може бути обмежена свобода людини?

3. Назвіть статті Декларації, які визначають:

- порядок і норми кримінального провадження;
- свободу слова й переконань;
- мету, порядок стягнення та використання податків;
- недоторканність приватної власності.

4. Які статті Декларації та її ідеї можуть бути використані, на вашу думку, для укладання Статуту вашої школи, вашого класу?

5. Зіставте положення Декларації з положеннями розділу 2 Конституції України. Які ідеї документів співзвучні? Які статті Декларації, на ваш погляд, є найбільш актуальними для України сьогодні?

6. Чому ідеї «Декларації прав людини і громадянина» стали основоположними не тільки для французького конституційного права, а й для конституцій багатьох країн світу?

7. Пригадайте з історії Французької революції, чи вдалося втілити в життя ідеї «Декларації прав людини і громадянина»? Чому?

Історичні подробиці

Опрацюйте в електронному додатку інформацію про Цивільний кодекс Наполеона та виконайте запропоновані завдання.

https://cutt.ly/nCSdHa6

Бажаємо успіху!

ЄВРОПА ТА АМЕРИКА В ДОБУ РЕВОЛЮЦІЙ І НАЦІОНАЛЬНОГО ОБ'ЄДНАННЯ (1815–1870 рр.)

§ 7 ІНДУСТРІАЛЬНА РЕВОЛЮЦІЯ У КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА ЇЇ НАСЛІДКИ

? Пригадайте з курсу всесвітньої історії 8 класу, коли й у якій країні розпочався промисловий переворот. Які його ознаки?

Діємо: практичні завдання

Працюючи з текстом підручника, укладіть карту пам'яті «Вплив індустріальної революції на розвиток суспільства». У процесі роботи позначте вплив індустріальної революції на розвиток економіки, науки, суспільні відносини, політичну сферу, культуру.

1. УТВЕРДЖЕННЯ ІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА

Індустріальна революція

Новий час став найважливішим етапом у процесі становлення сучасної світової цивілізації. На зламі **XVII–XVIII ст. розпочався *аграрний переворот*.**

Варто запам'ятати!

Аграрний переворот (аграрна революція) — ***докорінні зміни в сільському господарстві***, що полягали в:
- застосуванні ***землеобігу***, ***механізації*** польових робіт;
- використанні кращих сільськогосподарських ***технологій***, що дозволяло задовольнити потреби суспільства в сільськогосподарській продукції.

В економіці провідне місце посідає промисловість, що поступово витісняє сільське господарство (остаточно цей процес завершився в XIX ст.). У цей час відбувся **перехід від традиційного аграрно-ремісничого суспільства до індустріального.**

Могутній поштовх розвитку індустріальної цивілізації дала ***індустріальна революція***, що розпочалася у Великій Британії із 60-х років XVIII ст.

Історичні подробиці

Європейські вчені вважають, що індустріальна революція XVIII–XIX ст. завершилась у середині XX ст. Відтоді розпочалася друга індустріальна революція, заснована на комунікації та інформаційних технологіях.

? Подумайте, що може свідчити про другу індустріальну революцію в місці, де ви живете; в Україні в цілому.

Варто запам'ятати!

Індустріальна революція (або **промисловий переворот**) — *технологічний та економічний ривок і соціально-політичні зміни*, що забезпечили ***перехід***

від ***ручної праці*** *та використання робочої сили тварин*	*від* ***мануфактурного виробництва***	*від панування* ***землевласників***
↓	↓	↓
до ***механізованої праці****, використання машин*	*до* ***фабрично-заводського*** *та масового виробництва товарів*	*до провідної ролі* ***підприємців****, що супроводжувалося* ***створенням міського робітничого класу***

Перший етап індустріальної революції. Спочатку промисловий переворот відбувся в *текстильній промисловості* в результаті винаходу ***прядильної машини, механічного ткацького верстата*** й інших машин. Це дало змогу різко підвищити продуктивність праці, знизити вартість пряжі та тканин. Ремісничі вироби не могли конкурувати з індустріальним виробництвом, і ремісники тисячами розорювалися.

Запропоновані ***Дж. Ваттом*** у 1784 р. удосконалення ***парової машини*** перетворили її на універсальний паровий двигун з економнішим використанням палива. Це відкрило простір для освоєння нових методів виробництва чавуну та сталі, збільшення обсягів видобування кам'яного вугілля, появи залізничного транспорту й судноплавства (з винаходом ***паровоза*** та ***пароплава***).

Другий етап індустріальної революції розпочався тоді, коли у Великій Британії **машини стали створювати *за допомогою машин***. Стрімко розвивалися машинобудування, із середини XIX ст. — металургійна й хімічна промисловість, виробництво паровозів, пароплавів, будувалися залізниці й судноплавні канали.

У другій половині XIX ст. в Європі й США почали споруджувати перші електростанції. Наприкінці XIX ст. відбувалася швидка електрифікація промисловості, транспорту, побуту.

Парова машина Ватта

? Деякі вчені вважають, що винахід парової машини Ватта мав таке ж вирішальне значення для розвитку людської цивілізації, як і винайдення вогню та лука зі стрілами первісною людиною; інші кажуть, що сила пари наповнила людське суспільство енергією до змін.

1. Чи погоджуєтеся ви із цими думками? Відповідь аргументуйте.
2. Наведіть приклади використання принципу роботи парової машини в сучасній техніці.

До кінця XIX ст. різко зросло значення ***нафтової промисловості***. Тоді ж був винайдений ***двигун внутрішнього згоряння***, що дало змогу здійснити переворот у транспорті, сільському господарстві й воєнній техніці. У результаті освоєння видобування та переробки нафти, отримання гами рідких нафтопродуктів і використання їх у двигунах внутрішнього згоряння значно зменшилася вартість перевезення вантажів і пасажирів, виникли нові революційні види транспорту (***автомобіль***, ***літак***).

Брати Райт здійснили політ на своєму першому літаку «Флаєр-1», *США, 1903 р.*

У промисловості почали використовувати ***нові матеріали***. Уже із 70-х років XIX ст. виплавка сталі стає найважливішим показником промислового потенціалу країни. З розвитком хімії виникла ***хімічна промисловість***, що дозволило створити нові барвники, штучні добрива, синтетичні матеріали, вибухові речовини тощо.

Технологічний переворот відбувся в ***сільському господарстві***. В останній третині XIX ст. почалося застосування мінеральних добрив, нових агротехнічних прийомів, активно використовували сільськогосподарські машини і трактори. Це дозволило збільшити врожайність сільськогосподарських культур, продуктивність худоби, підвищити продуктивність праці в аграрному секторі економіки, визволивши робочі руки для індустрії. Міграція робітників у пошуках роботи в промисловості сприяла зростанню чисельності міського населення порівняно із сільським.

Індустріальна революція, що розпочалася у Великій Британії в 60-х роках XVIII ст., згодом поширилася на інші країни Європи — Францію, Німеччину, Італію, Австро-Угорщину, Росію, а також США та Японію. У цих країнах формувалось індустріальне суспільство.

Варто запам'ятати!

Індустріальне суспільство, що склалося в Новий час, — суспільство, в якому внаслідок індустріальної революції:

- промислове виробництво домінує над аграрним;
- міське населення кількісно зростає швидше, ніж сільське;
- зростає масове виробництво та споживання.

З розвитком ринкових відносин стверджуються демократія та ліберальні цінності.

? Які чинники визначили думку вчених про те, що в 1960–1970-ті роки на зміну індустріальному суспільству прийшло постіндустріальне, інформаційне суспільство?

Відео «Як промислова революція вплинула на життя людей».
Тривалість 03 хв 26 с
https://cutt.ly/PXpnASp

? Перегляньте відео й визначте, про які наслідки індустріальної революції в ньому йдеться.

2. НАСЛІДКИ ІНДУСТРІАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

З індустріальної революції бере початок уся сучасна цивілізація. Її цінності поширюються з Великої Британії спочатку на Європу та Північну Америку, а потім поступово завойовують і весь світ.

Відбувається модернізація — перехід від аграрної цивілізації до промислової, в основі якої лежить виробництво товарів і послуг. Урбанізація супроводжується посиленням міграції населення із сільської місцевості та малих міст до великих міст, де є вищий культурно-побутовий рівень, більше можливостей працевлаштування.

Варто запам'ятати!

Урбанізація (від лат. urbanus — *міський*) — процес ***зосередження населення*** та економічного життя у великих містах і ***зростання ролі міст у розвитку суспільства***.

Унаслідок індустріальної революції ***змінюється структура суспільства***. Зростає чисельність і значення інтелігенції, буржуазії та робітництва. Натомість зменшується роль аристократії, селянства й ремісників. Урбанізація зумовила зростання кількості міського населення.

Індустріальна революція породила **«середній клас»**, який становили власники невеликих підприємств, управлінці, висококваліфіковані працівники, інженери.

Змінюється і політична сфера — до державного життя тепер залучається не тільки нечисленна еліта, а й широкі верстви платників податків, які поступово стають виборцями. Формуються модерні нації.

Думки істориків

Британський історик Норман Дейвіс

Розповідаючи про впевнену ходу модернізації, легко можна піддатися враженню, ніби дорога була гладенькою, а напрям руху очевидним. Але це враження хибне. Адже часто доводилося йти по ворожій території і долати незмірні перешкоди. На кожного підприємця припадав аристократ, що не хотів, аби залізниця перетинала його землю, на кожну машину — зубожілий ремісник, що прагнув її розбити, на кожну нову фабрику — покинуті села, на кожний міський палац — злиденні хижі. З кожних десяти дітей, народжених у Європі гордощів і прогресу, троє-четверо гинуло... Потужні злети чергувалися з раптовими обвалами... Пересічні матеріальні умови життя, безперечно, поліпшувалися, але для окремих родин це поліпшення оберталося або незвичайним багатством, або крайньою нуждою.

? У чому полягають позитивні і негативні впливи модернізації на суспільство?

3. ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ ЛЮДЕЙ ІНДУСТРІАЛЬНОЇ ДОБИ

Вплив індустріальної цивілізації на родинне життя та повсякденність

Традиції передавалися новим поколінням як модель поведінки в родині й суспільстві, але нові умови життя змінювали родинні взаємини.

Жінки з родин буржуазії та ***«середнього класу»***, як правило, не зазнавали матеріальних труднощів. Але вважалося, що жінки із цього соціального середовища мають обов'язково вийти заміж і підкорятися в усьому своєму чоловіку. Вони не могли працювати в організаціях й установах.

Жінки з родин робітників поєднували свої численні й важкі домашні обов'язки з роботою на фабриках і заводах. При цьому за однакового виробничого навантаження їхня заробітна платня становила від 30 до 50 % зарплатні чоловіків. З розвитком підприємництва й техніки в жінок з'явилися нові професії: телефоністки, друкарки, секретарки та ін.

Важкі умови життя англійської жінки з бідної родини. *Фото XIX ст.*

Сільські родини в більшості європейських країн були багатодітні. Заміжні жінки вели все домашнє господарство, поєднували турботу про побут, виховання дітей, роботу на присадибній ділянці та найману працю (або разом із чоловіком відбували встановлені повинності в землевласника).

Характер торгівлі в містах змінили великі універсальні магазини, де можна було купити все, що потрібно. У різних районах діяли єдині ціни.

Європейці й жителі великих міст США пересувалися на трамваях і метро, користувалися телефонним зв'язком.

У Франції, Англії, Італії та Швеції в 70-х роках XIX ст. розпочався перехід до загальної початкової освіти за державний кошт. Загалом рівень грамотності в Західній Європі сягав 80–90 %.

Дозвілля

Театральне мистецтво ставало доступнішим для відвідування небагатим людям.

Наприкінці XIX ст. в Нью-Йорку, Парижі, Лондоні, Відні, Берліні, в інших великих містах стрімко зростала кількість ***розважальних закладів***. У численних кафе й ресторанах до ранку виступали артисти, а відвідувачі мали можливість веселитися.

У Франції брати Луї та Огюст Люм'єри створили ***синематограф***. Перший у світі кінотеатр було відкрито в 1895 р. в Парижі.

Український Всесвіт

Традиційно винахідниками однієї з найпопулярніших розваг — кіно — вважають французів Люм'єрів. Але перший, хто створив відеозапис, був українець Йосип Тимченко.

Перегляньте відео і з'ясуйте, у чому полягала унікальність винаходу. Поміркуйте, чому винахід Й. Тимченка не набув популярності, на відміну від синематографа братів Люм'єрів.

Відео «Йосип Тимченко». Тривалість 01 хв 20 с
https://cutt.ly/EUrmevv

Великої популярності набули різні ***виставки***, особливо ***Всесвітні промислові виставки*** (перша відбулася в Гайд-парку в Лондоні в 1851 р.). На них можна було побачити новітні винаходи, дива, на які була щедра індустріальна епоха.

Вільний час люди дедалі більше присвячували ***спорту***.

Наприкінці XIX ст. були створені перші сучасні спортивні об'єднання, почали влаштовувати змагання за участю спортсменів різних країн. Ініціатором відродження античних Олімпійських ігор виступив французький громадський діяч барон ***П. де Кубертен***. Перша Олімпіада сучасності була відкрита 6 квітня 1896 р.

Одні з перших селфі в історії фотографії

Діємо: практичні завдання

РОБОТА З ІЛЮСТРАЦІЯМИ

Для аналізу ілюстрацій (картин, фото, карикатур тощо), варто дотримуватися певного алгоритму:

1. Уважно розгляньте, що саме зображено на ілюстрації.

2. Дізнайтеся про історичну добу, коли було створено ілюстрацію; хто її автор (яку країну, яку верству населення представляє). Подумайте, чому автор ілюстрації обрав саме те, що відображає картина, фото, карикатура; які ідеї, думки, почуття автор хотів донести?

3. Зверніть увагу на текстову інформацію, якщо вона є в ілюстрації.

4. Придивіться до деталей ілюстрації (людей на задньому плані; до предметів і їх призначення); інколи деталі несуть більше інформації, ніж центральні фігури чи об'єкти.

5. Подумайте, чи позували головні персонажі картини, фото спеціально (якщо так — для чого вони це робили, і якої мети намагався досягти автор)?

6. Зіставте зображене на картині, фото з тією інформацією, яку ви дізналися з тексту підручника, з історичних документів, інших джерел інформації. Спробуйте пояснити протиріччя, якщо вони є.

7. Зробіть висновок щодо інформації, яку ви можете отримати, вивчаючи картину, фото.

Маленька дівчинка, яка торгує на ринку

Вулична сценка

? Проаналізуйте фото за поданим алгоритмом і, використовуючи матеріал підручника, напишіть есе «Повсякденне життя жителів Лондона XIX ст.».

Ми можемо дізнатися, як жили люди в XIX ст. в околицях Норфолка (Велика Британія), завдяки фотографіям ***Пітера Емерсона***. «*Фотографуйте людей такими, як вони є — не одягайте на них маскарадні костюми*», — писав він.

4. МОДА ТА ПАРОДІЯ НА НЕЇ

Мода протягом XIX ст. зазнавала кардинальних змін, що відображало зміну стилів і напрямів у мистецтві та культурі. Так, коли на початку століття «пишний» стиль рококо змінився простішим стилем ампір, то і в моді на зміну складним нарядам прийшли сукні простого крою.

У 1820-ті роки популярними були корсет і спідниця з металевим каркасом. З 1837 р. законодавицею мод стала англійська королева Вікторія, яка зійшла на престол. У моду ввійшли романтизм, а разом з ним — піднесені, натхненні та мрійливі образи в одязі. Нові тенденції спостерігалися протягом 1860-х–1880-х років. Наприкінці XIX ст. набуло розвитку виробництво одягу, з'явилися широкий асортимент тканин і перші Будинки мод.

Карикатури на жіночу моду

? Які саме особливості моди викликали жартівливу реакцію сучасників? Чи спостерігається подібна реакція в наші дні?

ЗНАЮ МИНУЛЕ — ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ — РОЗУМІЮ МАЙБУТНЄ: запитання та завдання

I. Знаю і систематизую нову інформацію

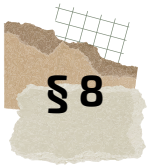
1. Визначте наслідки індустріальної революції для розвитку господарства.
2. Схарактеризуйте структуру індустріального суспільства.
3. Назвіть види дозвілля, які стали доступними людям у XIX ст.

II. Обговоріть у групі

4. Схарактеризуйте зміну становища жінок за індустріальної доби.
5. Визначте позитивні і негативні аспекти урбанізації. Як, на вашу думку, цей процес впливав на традиційні цінності суспільства?
6. Поясніть, як демократизація політичної системи в європейських країнах була пов'язана зі становленням індустріального суспільства.
7. Окресліть перепони на шляху модернізації суспільства.

III. Мислю творчо й самостійно

8. На основі власних спостережень назвіть, які ознаки індустріальної цивілізації XIX ст. спостерігаються і в наш час у світі та в Україні, а які — ні.

СПРОБИ ОСМИСЛЕННЯ НОВОЇ ДІЙСНОСТІ (КОНСЕРВАТИЗМ, ЛІБЕРАЛІЗМ, СОЦІАЛІЗМ). НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ (НАЦІОНАЛІЗМ)

1. ЧАС НАРОДЖЕННЯ НОВИХ ІДЕОЛОГІЙ

Люди по-різному сприймають навколишній світ, суспільство, себе та свою роль, місію у світі й суспільстві. Такі відмінності у світогляді людей зумовлені зокрема тим, що вони мають різне походження, різне виховання, відіграють різну роль у соціальній системі. Люди по-різному розуміють і пояснюють дійсність, виражають свої життєві й суспільні ідеали. Таку систему уявлень, поглядів та ідей називають **ідеологією**.

Варто запам'ятати!

Ідеологія (від грец. Ιδεα — *прообраз*, *ідея* та λογος — *слово*, *вчення*; тобто буквально — ***вчення про ідеї***) — ***система поглядів та ідей, переконань, цінностей*** у формі політичних міфів, настанов, гасел, програмних документів партій, філософських концепцій тощо.

За часів Французької революції ідеологію розглядали як реальну силу, що відіграє важливу роль у житті людини й суспільства.

На початку та в середині XIX ст. ***нові тенденції*** в ідеології, соціально-політичній думці Європи визначалися новими поглядами на світ і глибокими суспільними зрушеннями. У процесі економічного та суспільно-політичного розвитку, з одного боку, людина отримувала нові можливості для пізнання світу, користування національними та європейськими культурними надбаннями, підвищення якості життя. З іншого боку, складні соціально-економічні проблеми ставили питання про способи їх подолання та про шляхи суспільного розвитку.

2. КОНСЕРВАТИЗМ

Варто запам'ятати!

Консерватизм (від лат. conservo — *охороняю*, *зберігаю*) — сукупність різноманітних ідейно-політичних і культурних течій, які спиралися на ***ідею традицій і спадкоємності*** в соціальному й культурному житті. Для нього характерні:

- *прихильність до наявних і сталих соціальних систем, норм і порядків*;
- *неприйняття революцій* і радикальних реформ;
- відстоювання *еволюційного* розвитку.

Прихильники **консерватизму**, родоначальниками якого були аристократія та феодальна знать, виступали проти різких суспільних змін, за збереження традицій політичного й культурного життя. Ідеї соціальної рівності консерватори вважають ілюзією, «*щастя для всіх*» недосяжним,

а віру в благотворність прогресу хибною, тому що «*людська природа є незмінною*».

Консерватори є прихильниками стабільності суспільства. Важливою умовою цього є, на їхнє переконання, сильна централізована держава. Революції, масові рухи консерватори, як правило, вважають руйнівними явищами, свобода має бути в рамках закону, а реформи — здійснюватися поступово. Більшість консерваторів підтримує суверенітет своїх держав, патріотично ідентифікуючись зі своїми народами.

3. ЛІБЕРАЛІЗМ

Прихильники **лібералізму**, який виражав інтереси промисловців, виступали за обмеження прав монархів конституціями, за парламентський лад, за свободу підприємництва, право людини на вільне висловлювання своїх думок.

Консерватор і ліберал (*сатиричний малюнок*). Консерватор, плачучи, згадує давні часи й зі смутком сприймає зміни. Усміхнений ліберал з оптимізмом дивиться в майбутнє

? Поясніть, чому автор саме так зобразив консерватора й ліберала?

Варто запам'ятати!

Лібералізм (від лат. liber — *вільний*) — ідейна й суспільно-політична течія, що виникла в європейських країнах у XVII–XVIII ст. та проголосила ***принцип громадянських, політичних й економічних свобод***. Ідеї лібералізму отримали **перше втілення** в Конституції США (1787 р.), «Декларації прав людини і громадянина» (1789 р.) у Франції. У XIX — на початку XX ст. сформувалися **основні положення лібералізму** — *громадянське суспільство, права і свободи особи, правова держава, демократичні політичні інститути, свобода приватного підприємництва та торгівлі*.

Ідеалом лібералізму є суспільство зі свободою дій для кожного, обмеженням влади держави та церкви. Згідно з поглядами лібералів, державна влада існує для блага людей, а політичне управління країною має здійснюватися на основі згоди більшості.

4. СОЦІАЛІЗМ

Утопічний соціалізм

Прибічники соціалізму виступали проти приватної власності взагалі, вважаючи, що вона породжує експлуатацію, а гідне життя знедоленим і пригнобленим буде забезпечене тільки тоді, коли ресурси будуть об'єднані, багатства справедливо поділені, а права індивіда — підпорядковані загальним інтересам суспільства.

Пошуки справедливого суспільного устрою знайшли втілення, зокрема, в ідеях соціалістів-утопістів. Поняття «утопія» походить від твору англійського гуманіста, правознавця, письменника ***Томаса Мора «Утопія»*** (1516 р.), де описується уявний острів, на якому життя людей ідеальне — усі жителі працюють лише шість годин на день й отримують все необхідне для задоволення своїх потреб; приватної власності й майнового розшарування не існує, а влада в утопійців виборна.

Французькі соціалісти-утопісти ***К.-А. Сен-Сімон***, ***Ш. Фур'є***, валлієць ***Р. Оуен*** та інші критикували суспільний лад початку XIX ст. і висловлювали ідеї побудови нового суспільства, заснованого на принципах справедливості й загальної гармонії. Мислителі вважали, що соціалістичні ідеї можуть бути втілені в життя шляхом поступового вдосконалення суспільства.

Варто запам'ятати!

Соціалізм — учення і політичний рух, що пропагують ідею побудови суспільства рівності та справедливості.

Марксизм

Варто запам'ятати!

Марксизм — ***філософське, економічне й політичне вчення***, основоположниками якого в середині XIX ст. були **К. Маркс і Ф. Енгельс**. Марксизм заявив про себе як про систему революційних поглядів робітничого класу, що відображає об'єктивні закони розвитку людського суспільства та досвід боротьби народних мас проти експлуататорів. У другій половині XIX — на початку XX ст. марксизм став не тільки філософським вченням, а й впливовою політичною течією внаслідок зростання кількості міського робітничого класу в країнах Європи та його злиденного існування.

Засновниками теорії марксизму вважаються Карл Маркс і Фрідріх Енгельс. Провідною силою суспільних змін вони визначали найманих працівників — пролетаріат. Шлях до нового — комуністичного — суспільства вони вбачали в соціалістичній революції та завоюванні пролетаріатом політичної влади на засадах «*диктатури пролетаріату*».

Представники інших політичних течій критикували такі положення марксизму, як перебільшення ролі соціальних суперечностей, заперечення можливості еволюційного шляху розвитку суспільства, романтизацію та перебільшення історичної ролі пролетаріату.

Поміркуймо!

Поняття «нація» може вживатися як синонім терміну «держава», коли мається на увазі населення. Пригадайте, кого можуть називати «*лідером нації*» на міжнародних перемовинах. Що означає термін «*національна збірна*» на спортивних змаганнях?

5. НАЦІЯ ТА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ (НАЦІОНАЛІЗМ)

Поняття ***«нація»*** було поширене ще за часів Середньовіччя. У Паризькому університеті вже в 1220 р. використовували поняття «нація Франції», «нація Нормандії». Наприкінці XVIII ст. слово «нація» у французькій мові стало еквівалентом слова «народ». У XIX ст. поняття «нація» в країнах Європи почали ототожнювати з поняттям «держава». У вступі до нашого підручника (*с. 7*) вже йшлося про значення понять «*етнічна нація*» і «*політична нація*». Додамо, що за індустріальної доби націю стали сприймати як джерело державної влади та носія державного суверенітету.

Інакше уявлення про націю формувалося в народів, які не мали власної держави. Тут під нацією розуміли сперше культурно-мовну спільноту, а згодом — спільну ідентичність і цінності.

Поняття «нація» нерозривно пов'язано з поняттями ***«національна ідея»***, ***«націоналізм»***.

Варто запам'ятати!

Націоналізм (від фр. *nationalisme*) — ідеологія та політика на основі принципу ***цінності нації як найвищої форми суспільної єдності та її первинності в державотворчому процесі***. Націоналізм проповідує вірність і відданість своїй нації, роботу на благо власного народу, об'єднання національної самосвідомості для захисту нації, її території, економічних ресурсів і духовних цінностей.

Нації та націоналізм сформувалися за часів індустріальної доби. Тоді ж виникали національні ідеї, без яких не могла бути створена жодна національна держава. Усвідомлення інтересів своєї нації та відстоювання їх були підґрунтям ***національно-визвольної боротьби***. Прикладами такої боротьби був національно-визвольний рух 20-х років XIX ст. в Західній Європі й на Балканах.

Діємо: практичні завдання

Леонард Левінсон, американський письменник

Консерватор — це людина, яка з надією дивиться в минуле і жалкує про майбутнє.

Бенджамін Дізраелі, англійський політичний і державний діяч

Якщо ви не ліберал у 25 років, у вас немає серця. Якщо ви не консерватор у 35 років, у вас немає мозку.

Вінстон Черчилль, державний діяч Великої Британії, письменник

Соціалізм прагне викорінити багатство, лібералізм — бідність. Соціалізм знищує особисту зацікавленість, лібералізм її охороняє. Соціалізм губить підприємництво, лібералізм лише звільняє його від гніту привілеїв... Соціалізм критикує капітал, лібералізм — монополії.

Вроджена вада капіталізму — нерівний розподіл благ; природжена гідність соціалізму — рівний розподіл злиднів.

Джон Стейнбек, американський письменник

Соціалізм ніколи не пустить свого коріння в Америці завдяки тому, що бідні бачать себе тут не експлуатованим пролетаріатом, а тимчасово бідними мільйонерами.

Роман Шпорлюк, канадсько-український історик

Українці стали нацією не тому, що вони розмовляли однією мовою, вони почали розмовляти однією мовою, коли вирішили стати нацією.

? 1. Спробуйте зіставити авторів наведених висловів, афоризмів з тими напрямами ідеології, які вони представляли.
2. З якими з наведених думок ви погоджуєтесь, а з якими — ні? Чому?
3. Які перспективи й обмеження, зважаючи на історичний досвід, є в консерватизму, лібералізму, соціалізму, націоналізму в сучасному світі, у сучасній Україні?

ЗНАЮ МИНУЛЕ — ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ — РОЗУМІЮ МАЙБУТНЄ: запитання та завдання

I. Знаю і систематизую нову інформацію

1. Утворіть логічні пари з назв ідеологій і пояснення їхніх головних ідей.

1 Консерватизм	**А** Ідеологія, що базується на ідеї пріоритету інтересів нації в державотворчому процесі
2 Лібералізм	**Б** Ідеологія, що ґрунтується на ідеї революційної боротьби народних мас проти експлуататорів
3 Соціалізм	**В** Ідейна течія, що базується на ідеї традицій і спадкоємності в соціальному й культурному житті
4 Марксизм	**Г** Ідейна течія, що проголосила верховенство громадянських, політичних та економічних свобод
	Д Учення, що пропагує ідею побудови суспільства на засадах рівності та справедливості

2. Як змінювалося значення поняття «нація» протягом історії?

3. Виконайте онлайн-вправу **https://cutt.ly/rYNpGhQ**.

II. Обговоріть у групі

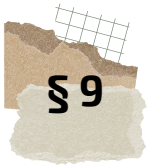
4. Існує думка, що любов до свого народу, бажання добра своїй нації без завдання шкоди іншим — це патріотизм. Натомість бажання добра своїй нації за рахунок інших — це руйнівний націоналізм. Чи згодні ви із цим? Обґрунтуйте відповідь, спираючись на історичні факти.

5. У провідних країнах Європи XIX ст. минуло під знаком втрати позицій аристократії та переходу економічного й політичного лідерства в суспільстві до рук буржуазії. Чим можна пояснити цей процес?

III. Мислю творчо й самостійно

6. Український історик Ярослав Грицак у своїй книжці «Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад» пише: «*Національне питання є одним з багатьох питань, які визначають долю України. Але воно не є головним питанням. В Україні його не так уживають, як ним зловживають багато політиків... Ставлячи націоналізм у центр громадських дискусій... вони насправді відвертають увагу від важливіших питань або ж використовують його, як димову завісу, для прикриття своєї політичної гри*».

Чи згодні ви з думкою історика? Наскільки національне питання є важливим сьогодні для України, Європи, світу?

ВЕЛИКА БРИТАНІЯ — «МАЙСТЕРНЯ СВІТУ». ПАРЛАМЕНТСЬКІ РЕФОРМИ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ. ЧАРТИЗМ

? 1. Пригадайте з курсу 8 класу, яка форма правління встановилась у Великій Британії в результаті революції XVII ст. 2. Пригадайте, коли в Англії почався промисловий переворот. В яких галузях він розпочинався?

1. ВЕЛИКА БРИТАНІЯ — «МАЙСТЕРНЯ СВІТУ»

Діємо: практичні завдання

На основі аналізу тексту укладіть структурно-логічну схему «Чинники і прояви економічного лідерства Великої Британії». Висловте припущення, як високі темпи економічного розвитку сприяли соціальній стабільності в країні.

На межі XVIII–XIX ст. Велика Британія зміцнила лідерські позиції у світі. Значною мірою цьому сприяло послаблення головного конкурента — Франції — унаслідок революції та поразки Наполеона. Протягом 1793–1815 рр. Велика Британія здобула 20 нових колоній в Америці й Індії, і тепер під владою Лондона перебували 200 млн осіб, що на той час становило чверть населення земної кулі. Британці витіснили французькі товари із заокеанських ринків.

Одразу після завершення війн з Наполеоном британська економіка вступила в смугу кризи. Розорена війнами Європа поки що не могла стати великим ринком збуту британських текстильних товарів. Тому майже всі текстильні фабрики працювали неповний тиждень. Зростали лави безробітних, що поповнилися демобілізованими після закінчення війни.

В інтересах великих землевласників британський парламент у 1815 р. ухвалив ***протекціоністські*** «хлібні закони», які, впроваджуючи значні ввізні мита, штучно підтримували високі ціни на зерно.

Варто запам'ятати!

Протекціонізм — економічна політика держави, спрямована на захист національної економіки від іноземної конкуренції.

Ці закони фактично припинили імпорт зерна, і землевласники могли диктувати свої ціни на сільськогосподарську продукцію. Але «хлібні закони» зачіпали інтереси буржуазії, бо підвищилися ціни на вітчизняну сировину для підприємств. У 1817 р. дію «хлібних законів» призупинили.

На початку XIX ст. Велика Британія вийшла на лідерські позиції у світі. ***У 30-ті роки вона посіла перше місце у світі за рівнем розвитку промисловості: у країні вироблялося 45 % промислової продукції всього світу.*** Швидко збільшувався британський експорт. Країна вивозила переважно фабричні товари, а ввозила промислову сировину для фабрик, а також продовольство.

Цей період став «золотим століттям» британської економіки. Бурхливий розвиток машинобудування, прокладання залізниць, використання сили пари на суші та в морі зробили Велику Британію не лише ***«майстернею світу»***, а й ***«світовим перевізником»*** та ***«світовим банкіром»***. Країна стала найбільшим у світі ***експортером*** машин, обладнання, транспортних засобів і капіталів.

Позначилося світове ***лідерство Британії і на промисловому виробництві***.

Переваги, пов'язані зі швидшим завершенням промислового перевороту, а також використанням ресурсів колоній, забезпечили британським підприємцям ***монопольне становище на світовому ринку***. Найбільші банки країни надавали позики іншим країнам, вкладали гроші в будівництво фабрик і залізниць за кордоном. Грошова одиниця Великої Британії — фунт стерлінгів — стала головним засобом розрахунків між країнами світу. Лондонська біржа та Англійський банк набули статусу світових центрів торговельних і фінансових операцій.

Важливу роль у прискоренні промислового розвитку Великої Британії відіграли ***скасування протекціонізму й перехід до вільної, безмитної торгівлі***. У 1846 р. уряд під тиском промислової буржуазії скасував «хлібні закони». Ввізні тарифні ставки на продовольчі товари й сировину були знижені. Згодом уряд забезпечив зниження цін на британські фабричні товари та стимулював британський експорт. Ця політика сприяла полегшенню завоювання інших ринків британськими товарами й перетворенню Великої Британії на центр світової торгівлі. Новітнє обладнання дозволяло британським підприємцям виробляти дешевші товари, конкурувати з якими не могла жодна країна. Британії належала половина ***торговельного флоту*** світу.

Контролюючи величезні заморські володіння (Індія, Канада, Австралія, Нова Зеландія та ін.), куди з Британських островів прямували десятки тисяч незадоволених життям переселенців, уряд зумів забезпечити ***соціальний мир і спокій*** у Британії, яка залишилась осторонь революцій, що вирували в континентальній Європі.

Поміркуймо!

Поміркуйте, у чому полягають переваги й загрози політики вільної торгівлі. За якого рівня розвитку економіки держава може не боятися політики вільної торгівлі?

2. ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Діємо: практичні завдання

Працюючи з пунктами 2 і 3 параграфа, доберіть факти, які свідчать про демократизацію політичної системи Британії в першій половині XIX ст.

Із середини XVII ст. в країні утвердилася **парламентська монархія.** Вищу виконавчу владу здійснювали ***монарх*** і ***уряд*** (Кабінет Міністрів). Влада монарха була обмежена *вищим законодавчим органом* — двопалатним ***парламентом.*** Нижню палату парламенту — ***Палату громад*** — обирали на основі високого майнового цензу. Верхня — ***Палата лордів*** — затверджувала проєкти законів, ухвалених Палатою громад. Членство в Палаті лордів було спадковим. У країні склалася **двопартійна система.** Партія, що перемагала на виборах, формувала уряд, її лідер ставав прем'єр-міністром. Партія, що програвала, переходила в опозицію щодо правлячої партії.

ДВОПАРТІЙНА СИСТЕМА У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ

Партія торі
виражала інтереси земельної аристократії та вищого духовенства →
Консервативна партія
- сформувалася на основі партії торі;
- поступово почала виражати інтереси великої буржуазії;
- захищала традиційні інститути держави: монархію, англіканську церкву, аристократію

Партія вігів
виражала інтереси збуржуазненої аристократії та великої буржуазії →
Ліберальна партія
- сформувалася на основі партії вігів;
- виражала інтереси торговельно-промислової буржуазії і частини землевласників;
- виступала за реформи в інтересах буржуазії

З 1837 до 1901 р. королевою Великої Британії була ***Вікторія.*** Час її правління називають ***«Вікторіанською епохою»***.

Варто запам'ятати!

Вікторіанська епоха — період правління **Вікторії** (**1837–1901 рр.**), королеви Великої Британії та Ірландії, імператриці Індії. Характерними рисами епохи стали індустріальна революція та швидкий розвиток економіки, а також встановлення консервативних моральних цінностей британського суспільства, зростання колоніальної експансії Великої Британії в Азії та Африці.

Юна королева Вікторія. *Картина художника Франца Ксавера Вінтерхальтера, 1843 р.*

3. ПАРЛАМЕНТСЬКІ РЕФОРМИ. ЧАРТИЗМ

Перша парламентська реформа

Загальне виборче право у Великій Британії було відсутнє. Понад половина виборчих округів належала графствам Південної та Південно-Східної Англії, де були великі маєтки лендлордів. Промислові міста, що виросли на початку XIX ст., практично не мали свого представництва в парламенті (або мали одного-двох депутатів від міста).

Водночас у країні було чимало ***«гнилих містечок»***, *де виборчі округи припадали на поселення, що вже не існували, тож власник землі міг сам себе висунути до парламенту й сам за себе проголосувати.* Були навіть виборчі округи, земля яких стала дном річки або каналу, але власник її, як і раніше, мав право відрядити депутата до Палати громад.

Протягом тривалого часу представники інтелігенції, дрібних власників, кваліфікованих робітників боролися за розширення виборчого права. Під тиском громадськості в **1832 р.** уряд Ч. Грея провів виборчу реформу.

У результаті парламентської реформи ***кількість виборців була збільшена*** з 220 тис. до 670 тис. (із 14 млн осіб населення). Виборче право в містах тепер поширювалося на всіх власників будинків, а в графствах — на всіх орендарів; хоча ті й інші повинні були мати певний мінімум щорічного прибутку. Робітники не мали права голосу. Реформа ліквідувала 56 «гнилих» містечок, які втрачали право відряджати депутатів у парламент. У промислових містах утворили 42 нові виборчі округи.

У парламенті ***змінилося співвідношення сил***. Землевласницька аристократія була позбавлена можливості впливати на склад і діяльність Палати громад. ***Велика й середня буржуазія значно посилили свій політичний вплив.***

Чартизм. Друга парламентська реформа

Невдовзі після першої парламентської реформи в Англії розгорнувся масштабний чартистський рух. Учасники руху домагалися від правлячих кіл здійснення реформ на основі проєкту «Народної хартії», опублікованої у травні 1838 р. В. Ловеттом від імені Лондонської асоціації робітників.

Основні вимоги «Народної хартії»

Право голосу (усі чоловіки з 21 року) → Скасування майнового цензу

Поділ країни на 200 виборчих округів → Кожен округ давав одного депутата

→ Діяльність депутатів оплачувалася з державної скарбниці

Щорічні вибори всіх депутатів → Таємні вибори

Протягом десяти років учасники руху організовували мітинги, збори, страйки з вимогою до парламенту прийняти «Народну хартію». Однак влада не йшла на поступки: парламент під різними приводами відхиляв багатомільйонні петиції, активісти руху зазнавали переслідувань.

Після невдалих спроб збройних виступів навесні й улітку 1848 р. чартистський рух на тлі поліпшення становища робітників занепав і незабаром припинив своє існування.

Під тиском громадськості та з метою зняття соціальної напруги британська влада змушена була піти на проведення ***демократичних реформ***. Скасування «хлібних законів» у 1846 р. та, найголовніше, ухвалення фабричного закону 1847 р., що встановив 10-годинний робочий день для жінок і дітей, певною мірою були ухвалені після виступів чартистів. Згодом були прийняті закони про охорону праці, остаточно легалізовані тред-юніони, підприємці підвищили заробітну плату кваліфікованим робітникам.

Отже, попри поразку, боротьба чартистів сприяла формуванню основ громадянського суспільства у Британії.

Поміркуймо!

Проаналізуйте зміст «Народної хартії» і поясніть, чому британський парламент відмовлявся її прийняти.

Важливим досягненням реформаторів було закріплення з 1852 р. принципу «відповідального уряду», за яким уряд залишався при владі доти, доки мав підтримку більшості в Палаті громад.

Рух за ***Другу парламентську реформу*** розгорнувся на початку 1860-х років з боку тред-юніонів і представників частини буржуазії. Його метою було ***надання виборчих прав усім повнолітнім чоловікам***.

15 серпня **1867 р.** цей проєкт ухвалив парламент.

Історичні подробиці

Під час здійснення реформи було знищено 46 «гнилих містечок»; місця, що звільнялися у парламенті надавалися великим містам — Манчестеру, Ліверпулю, Бірмінгему, Лондону та ін. Право голосу в містах отримали особи, які орендували протягом 12 місяців немебльовану квартиру за плату 10 фунтів стерлінгів. Такі приміщення могли займати і представники високооплачуваної частини робітників, які відтепер теж отримали можливість брати участь у виборах. У результаті реформи кількість виборців із числа дорослого чоловічого населення зросла із 670 тис. до 2,25 млн. У 1872 р. був ухвалений закон про таємне голосування.

Таким чином, Друга парламентська реформа сприяла подальшій демократизації політичного устрою країни, поширила виборче право для понад 50 % дорослого чоловічого населення.

Варто запам'ятати!

Чартизм (від англ. charter — *хартія*) — перший масовий робітничий рух у Британії в 1830–1850-х роках. Вимоги чартистів були викладені у вигляді законопроєкту («Народна хартія», 1838 р.). У 1840 р. заснована Національна чартистська асоціація. У 1839, 1842, 1848 рр. чартисти внесли до парламенту петиції з вимогами введення загального виборчого права, реформи парламенту, обмеження робочого дня, підвищення зарплати тощо. Петиції були відкинуті. Після 1848 р. чартизм занепав.

Тред-юніони (англ. trade-unions, від trade — *професія*, *ремесло* та union — *об'єднання*, *союз*) — назва ***профспілок у Великій Британії*** та інших англомовних країнах.

4. «ІРЛАНДСЬКЕ ПИТАННЯ»

Сусідня з Англією Ірландія була об'єктом колонізації ще з XI ст. У 1801 р. були ліквідовані залишки автономії Ірландії. ***Ірландія стала частиною Сполученого Королівства Великої Британії та Ірландії***. Англійська мова почала витісняти ірландську. Національно-політичне протистояння ускладнювалося релігійним. Ірландські католики відчували тиск з боку протестантів.

На початку XIX ст. близько 86 % населення Ірландії було зайняте в сільському господарстві. Із середини 40-х років XIX ст. в Ірландії розпочався ***аграрний переворот***. Падіння цін на хліб спонукало землевласників переходити від системи дрібної селянської оренди до великого пасовищного господарства. Посилився процес вигнання дрібних орендарів із землі. Скасування «хлібних законів» і хвороби картоплі призвели до страшного голоду 1845–1849 рр.

Історичні подробиці

Ірландський голод розпочався в 1845 р. Поштовхом до нього стало зараження картопляних полів країни шкідливим грибком. Картопля була основною їжею бідних ірландців, але причиною голоду був не брак їжі, а зростання цін на продовольство.

Британський уряд лібералів демонстративно відмовився від будь-якої допомоги голодуючим, вважаючи, що цей захід суперечить принципам вільного ринку. Провідна газета англійських консерваторів «The Times» єхидно писала, що загибель картоплі навчить ірландців бути працелюбнішими й заробляти собі на м'ясо. Навіть у розпал голоду продовольство продовжували вивозити з країни під охороною солдатів.

Меморіал жертвам голоду Дубліні (Ірландія). *Робота скульптора Роуена Гіллеспі, 1997 р.*

Від голоду в Ірландії загинуло близько 1 млн осіб. Значно зросла еміграція здебільшого в США, куди в 1846–1851 рр. виїхали 1,5 млн осіб. У результаті лише в 1841–1851 рр. населення Ірландії скоротилося на 30 %.

? Проведіть історичні паралелі між відомими вам фактами з історії України й описаним сюжетом з історії Ірландії.

5. ЗОВНІШНЯ ТА КОЛОНІАЛЬНА ПОЛІТИКА АНГЛІЇ

Діємо: практичні завдання

Опрацюйте текст і виконайте завдання:

1. Укладіть схему «Зовнішня політика Великої Британії», в якій відобразьте цілі, напрями та заходи Англії в цій царині.

2. Визначте, які провідні держави могли бути союзниками або противниками Англії в міжнародних відносинах. Обґрунтуйте свої припущення.

Генрі Пальмерстон

Принципи британської зовнішньої політики сформулював ***лорд Г. Пальмерстон:*** ***«У Британії немає вічних ворогів, у Британії немає вічних друзів. У Британії є лише вічні інтереси»***.

У 1854–1856 рр. Британія спільно із Францією взяла участь у ***Східній (Кримській) війні*** проти Росії. Згодом, уже протидіючи Франції, британська влада підтримала ліберальні сили в ***Італії***.

У роки громадянської війни 1861–1865 рр. у США уряд не визнав Конфедерацію рабовласницьких штатів, хоча зброю дозволяв закуповувати у Британії.

У результаті опіумних війн (1839–1842, 1856–1860 рр.), які велися з метою посилення британського впливу в ***Китаї,*** Велика Британія отримала право розширити торгівлю своїми товарами через китайські порти. З 1842 р. британською колонією став порт ***Гонконг***. Він швидко перетворився у великий торговельний і фінансовий центр.

У 50–60-ті роки XIX ст. Велика Британія також вела загарбницькі війни в ***Ірані, Бірмі,*** нав'язуючи урядам цих країн нерівноправні торгові угоди. Крім того, почалися колоніальні війни Британії на території Африки.

Найважливішою часткою британської колоніальної імперії була ***Індія,*** населення якої на середину XIX ст. налічувало майже 300 млн осіб. Після придушення повстання сипаїв (1857 р.) Ост-Індську торговельну компанію усунули від управління колонією. Уся повнота влади перейшла до британського уряду. У 1876 р. королева Вікторія була проголошена імператрицею Індії.

В Австралії, Новій Зеландії, на острові Тасманія місцеве населення колонізатори витісняли в малопридатні для життя райони. Звільнені землі заселяли переселенці з Великої Британії, і незабаром у ***Канаді, Австралії*** та ***Новій Зеландії*** почало переважати «біле» населення. Переселенці освоювали нові території, були покупцями британських фабричних товарів. З іншого боку, колоніальні володіння слугували для Великої Британії джерелами сировини та продовольства. Над величезними просторами британської колоніальної імперії, як любили говорити в Лондоні, *«ніколи не заходило сонце»*.

У заморських володіннях, де переважав вплив вихідців з Європи, британський уряд проводив політику розширення прав самоуправління. У 1840 р. британський уряд ухвалив закон, який проголошував об'єднання двох колоній у провінцію ***Канада***. А в 1867 р. Канада, до складу якої увійшли ще дві провінції, отримала статус ***домініону***. Саме з утворення Канади почали використовувати поняття «домініон».

? Порівняйте карту домініону із сучасною картою Канади.

У 50–60-ті роки XIX ст. право створити органи представницької влади (парламенти) отримали й інші «білі колонії» Великої Британії — ***Капська земля, Наталь, австралійські колонії, Нова Зеландія***. Вони також отримали статус домініонів. Їхній економічний і політичний розвиток був тісно пов'язаний з Великою Британією.

Варто запам'ятати!

Домініон — ***фактично незалежна держава у складі Британської імперії, що визнавала главою держави британського монарха***, представленого в домініоні генерал-губернатором.

ЗНАЮ МИНУЛЕ — ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ — РОЗУМІЮ МАЙБУТНЄ: запитання та завдання

I. Знаю і систематизую нову інформацію

1. Чому Велику Британію в 50–60-ті роки XIX ст. називали «*майстернею світу*», «*світовим перевізником*», «*світовим банкіром*»?
2. Якими були особливості політичної системи Великої Британії?
3. Назвіть основні передумови парламентських реформ і чартистського руху у Великій Британії. У чому полягала їх суть? Якими були їх основні наслідки?
4. Поясніть значення основних понять параграфа підручника: «*парламентська реформа*», «*чартистський рух*», «*тред-юніони*», «*домініон*».
5. Виконайте онлайн-вправу **https://cutt.ly/oYNaqgK**.

II. Обговоріть у групі

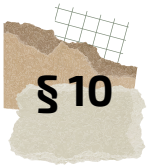
6. З 1850 до 1870 р., збільшивши вп'ятеро експорт машин, Велика Британія у відносинах з іншими країнами добивалася взаємного скорочення мит на товари, що ввозилися. Що спричинило таку політику?
7. Систему двох партій у Великій Британії сучасники називали «системою гойдалок»; характерно, що партія, яка не була на той момент при владі, називала себе «опозицією Її Величності». Як ви розумієте вислови «система гойдалок» та «опозиція Її Величності»?
8. У середині XIX ст. Велика Британія була економічно найрозвиненішою країною світу, її громадяни мали найширші демократичні свободи. Як ви думаєте, який взаємозв'язок існував між рівнем економічного розвитку й політичними порядками Британії?

III. Мислю творчо й самостійно

9. На основі аналізу внутрішньої політики урядів Великої Британії поясніть, чому британцям вдалося уникнути революцій.
10. Пригадайте / дізнайтеся визначення поняття «громадянське суспільство». Доберіть з тексту параграфа історичні факти, які підтверджують, що у Британії в першій половині XIX ст. формувалося громадянське суспільство.
11. Лорд Г. Пальмерстон говорив: «*У Британії немає вічних ворогів, у Британії немає вічних друзів. У Британії є лише вічні інтереси*». Як ви думаєте, що криється в цьому твердженні? Чи діє воно в сучасній системі міжнародних відносин?

ЦІ ДАТИ ДОПОМОЖУТЬ ЗРОЗУМІТИ ІСТОРІЮ. ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ ЇХ:

1832 р.	перша парламентська реформа у Великій Британії
1838–1848 рр.	чартистський рух
1837–1901 рр.	Вікторіанська епоха
1867 р.	друга парламентська реформа у Великій Британії

ФРАНЦІЯ В ПЕРІОД РЕСТАВРАЦІЇ. РЕВОЛЮЦІЯ 1830 р. ЛИПНЕВА МОНАРХІЯ. АВСТРІЙСЬКА ІМПЕРІЯ ДОБИ К. МЕТТЕРНІХА

? Уявіть, що ви радник / радниця французького короля доби реставрації Бурбонів. Які уроки Французької революції ви порадили б йому врахувати в державній політиці?

1. ПЕРІОД РЕСТАВРАЦІЇ У ФРАНЦІЇ

22 червня 1815 р. Наполеон Бонапарт вдруге зрікся престолу. У Франції знову до влади прийшов король ***Луї XVIII*** з династії Бурбонів. Стара аристократія, що повернулася на батьківщину після поразки Наполеона Бонапарта, плекала надію відновити дореволюційні порядки. Своє повернення до влади роялісти ознаменували широкомасштабною «чисткою» державного апарату й армії. Після закінчення «Ста днів» роялісти спробували розгорнути в країні ***«білий терор»*** (*за кольором прапора Бурбонів — білого із золотими лілеями*): на півдні країни було вбито кілька сотень людей, у Парижі страчено найбільш послідовних прихильників Наполеона.

Утім, Луї XVIII і його найближче оточення розуміли, що керувати по-старому неможливо.

Ще 4 червня 1814 р., за рішенням Віденського конгресу, Луї XVIII «дарував» французькому народу конституцію, що ввійшла в історію під назвою ***«Хартія 1814 р.»***. Формою правління проголошувалася ***конституційна монархія***. Уся повнота виконавчої влади зосереджувалася в руках короля, якого призначав підконтрольний йому уряд. Йому ж належала й законодавча ініціатива. Оформляти її у вигляді закону мав Законодавчий корпус, що складався з двох палат: ***Палати перів*** і ***Палати депутатів***.

У країні зберігалися із часів Наполеона Бонапарта *централізована система управління* та *кодекси законів*. Узаконювалася *недоторканність приватної власності*, зокрема набутої під час революції, установлювалася *рівність усіх власників на володіння майном*. «Хартія 1814 р.» декларувала *громадянську рівність, недоторканність особи, свободу друку й совісті*. Кожний мав право вільно сповідувати свою релігію, але державною релігією проголошувалося католицтво. Старому дворянству поверталися його титули, а нове дворянство зберігало набуті.

Після смерті бездітного Луї XVIII в 1824 р. престол під ім'ям ***Карла X*** успадкував його молодший брат *К. д'Артуа*. Він відрізнявся надмірною побожністю і мріяв про відновлення порядків «старого режиму».

2. ЛИПНЕВА РЕВОЛЮЦІЯ 1830 р.

Невдоволення реакційною політикою уряду загострила перша в історії Франції економічна криза 1826 р. Подальше загострення протистояння призвело до нового революційного вибуху.

Варто запам'ятати!

Ордонанси (фр. ordonnance — *наказ*) — королівські укази у Франції та Англії, що мали силу державних законів.

Приводом до революції виступила спроба Карла X здійснити державний переворот. У березні 1830 р. король розпустив Палату депутатів, а 26 липня прем'єр-міністр без розгляду в парламенті оприлюднив чотири ***ордонанси***, якими по суті скасовувалася «Хартія 1814 р.»:

- відновлювалася цензура, а для видання газет і журналів був потрібний попередній дозвіл влади, що надавався раз на три місяці;
- розпускалася Палата депутатів;
- змінювалося виборче право (основою для майнового цензу визнавалися земельні податки);
- призначався час для нових виборів до Палати депутатів.

Якби ці ордонанси були виконані, вони б позбавили буржуазію будь-якого впливу на законодавство й відновили земельну аристократію як єдину правлячу соціальну групу Франції. Але вже наступного дня в редакції опозиційної газети «Національ» зібралися прогресивні журналісти Парижа й закликали населення чинити опір уряду.

Протягом **28–30 липня 1830 р.** в Парижі вирували маніфестації, бої з урядовими військами. Карл X змушений був зректися престолу. Революція, що увійшла в історію як ***«три славетні дні»***, перемогла. 31 липня 1830 р. тимчасовий уряд передав владу ***Луї-Філіппу*** з династії герцогів Орлеанських. Ліберали бачили в ньому людину, здатну втілювати політику компромісу. 9 серпня 1830 р. Луї-Філіпп Орлеанський був проголошений королем французів.

Битва за ратушу 28 липня 1830 р. *Картина художника Жана-Віктора Шнетца, 1830-ті роки*

Отже, Липнева революція призвела до краху політичного курсу ультрароялістів і повалення монархії Бурбонів. ***До влади прийшла ліберальна опозиція.*** У країні була відновлена конституційна монархія, орієнтована на інтереси буржуазії. Луї-Філіппа Орлеанського змушені були визнати всі європейські держави. Ця революція завдала відчутного удару по Священному союзу.

Луї-Філіпп (1773–1850 рр.) — французький король у 1830–1848 рр., з Орлеанської гілки династії Бурбонів. Зведений на престол після Липневої революції 1830 р. Девізом його правління було знамените гасло: «*Збагачуйтеся!*». Сам Луї-Філіпп цілком відповідав ідеалу короля буржуазії: він був чудовий сім'янин, який зразково влаштовував свої особисті й особливо майнові справи; на війні відрізнявся хоробрістю, але війни не любив. Йому дорікали скнарістю, хоча він жив на широку ногу. Відрізнявся особистою чесністю, але в його уряді панувала корупція. Прагнучи продемонструвати демократизм, Луї-Філіпп часто прогулювався вулицями Парижа, тиснув руки своїм підданим, як звичайний буржуа розкланювався праворуч і ліворуч. Луї-Філіпп був повалений Лютневою революцією 1848 р.

Поміркуймо!

Відомо, що з приходом до влади Луї-Філіпп почав називати себе «королем-громадянином». Поміркуйте, який зміст він вкладав у ці слова.

3. ЛИПНЕВА МОНАРХІЯ

Діємо: практичні завдання

Працюючи з текстом цього пункту, проаналізуйте внутрішню політику Липневої монархії та визначте переваги і недоліки правління Луї-Філіппа Орлеанського. Назвіть особливості розвитку Франції в цей період, які свідчили про можливість нової революції в країні.

У серпні 1830 р. із проголошенням королем Луї-Філіппа Орлеанського розпочався 18-річний **період Липневої монархії (1830–1848 рр.)**.

7 серпня 1830 р. Законодавчий корпус ухвалив нову Конституцію Франції, що одержала назву ***«Хартія 1830 р.»***. Скасовувалося «божественне право монархів» на правління. Новою конституцією був знижений майновий і віковий цензи для виборців, що дозволило удвічі збільшити їхню кількість. Католицизм утратив статус державної релігії. Заборонялася цензура, проголошувалася свобода друку. Відновлювалася Національна гвардія. Державний апарат і командний склад армії були очищені від крайніх реакціонерів. *Влада остаточно перейшла з рук феодальної аристократії до рук буржуазії.*

У роки Липневої монархії набирала обертів індустріальна революція. Обсяг промислового виробництва в 1815–1847 рр. збільшився на 60 %. Попит на машини дав поштовх розвитку металургії та машинобудування. Інтенсивно будували залізниці. Зростали текстильна, металургійна промисловість.

Однак індустріальну революцію сповільнювало й відставання сільського господарства. Дешевизна робочої сили селян робила невигідним впровадження машин.

За Липневої монархії точилася політична боротьба між прихильниками Луї-Філіппа Орлеанського (орлеаністи), прихильниками повернення до влади Бурбонів (легітимісти), нащадками Наполеона (бонапартисти) і прихильниками встановлення республіканського ладу.

Історичні подробиці

Карикатури Шарля Філіпона на Луї-Філіппа

Революційно налаштований літератор і художник Шарль Філіпон заснував опозиційний журнал «Карикатура» («La Caricature»), який швидко став популярним у Франції. Шукаючи сатиричні прийоми висміювання влади й самого Луї-Філіппа, художник зробив відкриття, що голова короля має схожість із грушею. Відтоді груша стала умовним, але зрозумілим позначенням персони короля, і не сходила зі сторінок «Карикатури»: груша сиділа на троні, груша приймала паради та ін. Уся Франція потішалася над «коронованою грушею». Варто також зауважити, що французькою мовою слово «la poire» означає як «груша», так і «дурень, простак».

Влада подала в суд на художника. Але на судовому засіданні Ш. Філіпон заявив, що може довести схожість короля з грушею, і тут же зобразив у чотирьох малюнках послідовне перетворення фізіономії Луї-Філіппа на грушу. Суд оштрафував Ш. Філіпона та зобов'язав його надрукувати рішення суду. Але й тут Філіпон виявив дотепність. Він дійсно передрукував вирок суду на сторінках свого іншого видання — щоденної сатиричної газети «Шаріварі», але зверстав текст у вигляді груші, дописавши до судового рішення: «*...Оскільки це рішення... може бути мало приємним нашим читачам, ми вирішили хоча б відповідною формою компенсувати його крайню безглуздість*».

? Як ви вважаєте, чи важливою для суспільства була сатирична робота Ш. Філіпона? Наскільки є важливою свобода слова для сучасного світу?

4. АВСТРІЙСЬКА ІМПЕРІЯ ДОБИ КЛЕМЕНТА МЕТТЕРНІХА

? Пригадайте, як пов'язана історія українських земель з Австрійською імперією.

Історичні подробиці

У монархії Габсбургів на близько 8 млн австрійських німців припадало 17 млн ненімецького, переважно слов'янського населення. Західноукраїнські землі займали територію понад 70 тис. кв. км, на якій на початку XIX ст. проживали 3,5 млн осіб, зокрема українців 2,4 млн (70 % усього населення), поляків — 600 тис., євреїв — 300 тис. Польські шляхтичі в Галичині прагнули його полонізувати, румунські поміщики на Буковині — румунізувати, а угорські в Закарпатті — мадяризувати.

? 1. На основі довідки поясніть, чому Австрійську імперію ще називали «клаптиковою імперією». 2. Як багатонаціональний склад міг впливати на розвиток імперії?

Попри повільну індустріалізацію, у житті країни відбулися прогресивні зміни. Серед них — прокладення залізниці («Північної дороги»), телеграфної лінії «Відень — Брно — Прага»; створення судноплавної компанії «Австрійський Ллойд», що забезпечувала сполучення з країнами Середземномор'я, Далекого Сходу та Південної Америки. У 1847 р. засновано Академію наук.

Після смерті Франца I протягом 1835–1848 рр. імператорський трон посідав Фердинанд I, який у державні справи майже не втручався. Натомість величезний вплив мав Клемент Меттерніх, який протягом 1821–1848 рр. обіймав посаду канцлера (голови уряду) імперії.

Клемент Венцель Лотар фон Меттерніх (1773–1859 рр.) — німецький та австрійський політичний діяч. Був одним з найважливіших дипломатів XIX ст. З 1801 р. займався дипломатичною роботою в Німеччині, Франції. З 1809 р., ставши міністром закордонних справ Австрії (до 1821 р.), він увійшов у політику Європи, розірвавши тісні взаємини Росії та Франції. Головував на Віденському конгресі (1814–1815 рр.), був одним з організаторів Священного союзу (1815 р.). У 1821–1848 рр. К. Меттерніх був канцлером Австрії, мав великий вплив на уряд Австрії, а також на Пруссію та Росію.

К. Меттерніх виступав за абсолютну монархію, що спиралася на сильну армію, бюрократію і церкву. Суттєво впливав на розвиток міжнародних відносин в Європі. Усе своє життя присвятив протидії поширенню ідеалів Французької революції в Європі. «Система Меттерніха» була спрямована на боротьбу з революційним, ліберальним і національно-визвольним рухами в усіх країнах. У внутрішній політиці канцлер підігрівав суперечності між підлеглими народами, наприклад, між українцями та поляками в Галичині.

ЗНАЮ МИНУЛЕ — ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ — РОЗУМІЮ МАЙБУТНЄ: запитання та завдання

I. Знаю і систематизую нову інформацію

1. У чому полягали особливості індустріальної революції у Франції?
2. Назвіть причини й рушійні сили Липневої революції.
3. Чим була викликана поява опозиції до Липневої монархії?
4. Чим Липнева революція 1830 р. відрізнялася від Французької революції кінця XVIII ст.?
5. Визначте особливості економічного та політичного розвитку Австрії в першій половині XIX ст.
6. Виконайте онлайн-вправу **https://cutt.ly/vYNaIGC**.

II. Обговоріть у групі

7. Чому Липнева монархія виявилася нежиттєздатною та була повалена під час революції 1848 р.?
8. Чому Австрію називали «клаптиковою імперією»?
9. К. Меттерніх писав: «*Представницьке правління — це інструмент, на якому можуть грати лише чудові музиканти, настільки він є важким і капризним*». Чи погоджуєтеся ви із цією думкою? Чи вважаєте ви, що сам К. Меттерніх був «чудовим музикантом», який використовував «інструмент» представницького правління?

III. Мислю творчо й самостійно

10. Коли в липні 1830 р. було здобуто перемогу над Карлом X, на стінах будинків Парижа розклеїли текст маніфесту: «*Карл X не зможе повернутися до Парижа: він пролив народну кров. Встановлення республіки збудило б серед нас згубні розбрати й посварило б нас із Європою. Герцог Орлеанський — король-громадянин... Він чекає виявлення нашої волі. Оголосимо ж її... Йому вручить корону французький народ*». Хто міг бути автором цього маніфесту? Кому вдалося здобути перемогу в липні 1830 р., а кому — скористатися цією перемогою?
11. Дайте оцінку постаті К. Меттерніха. Чимало істориків вважають, що без його допомоги Австрія не змогла би проіснувати до 1918 р. Чи погоджуєтеся ви із цією думкою?
12. Політично активні поляки в Австрії мали значно ширші права, ніж українці. Чому такий хід подій був на руку Австрійській державі, яка всіляко експериментувала такою політикою і з іншими народами?

ЦІ ДАТИ ДОПОМОЖУТЬ ЗРОЗУМІТИ ІСТОРІЮ. ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ ЇХ:

червень 1815 р.	друга реставрація Людовика XVIII
1824–1830 рр.	правління Карла X
27–29 липня 1830 р.	Липнева революція у Франції
1830–1848 рр.	Липнева монархія у Франції

§ 11 «ВЕСНА НАРОДІВ». РЕВОЛЮЦІЇ 1848–1849 рр. У КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ТА ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ

Революції 1848–1849 рр. охопили Францію, Австрійську імперію, Німеччину, Італію. У них були різні передумови, по-різному розвивалися події. Проте революції 1848–1849 рр. мали **спільні ознаки:**

- спрямованість проти «старого порядку» або його залишків;
- боротьба за демократизацію політичного устрою та суспільних відносин;
- розвиток національно-визвольних рухів.

Діємо: практичні завдання

Працюючи з текстом параграфа, заповніть у зошиті таблицю «Весна народів». Визначте спільні риси в революціях 1848–1849 рр. З'ясуйте причини поразки революцій.

Країна	Цілі революції	Методи боротьби	Результат революції

? Після завершення роботи визначте спільні і відмінні риси європейських революцій 1848–1849 рр. Висловте припущення, чому революцій вдалося уникнути Великій Британії. Обґрунтуйте свою думку.

1. РЕВОЛЮЦІЯ У ФРАНЦІЇ

Революція 1848 р. і встановлення Другої республіки

? Пригадайте, коли й у який спосіб у Франції було встановлено Липневу монархію.

В ***опозиції*** до режиму Липневої монархії опинилися різні верстви населення — робітники, селяни, частка інтелігенції, «промислова» буржуазія. Навіть частина орлеаністів наполягала на необхідності проведення ліберальних реформ.

Улітку 1847 р. у Франції розпочалася широка кампанія ***публічних політичних бенкетів — нелегальних зборів***, замаскованих під урочисті вечері. Заборона владою одного з них 22 лютого 1848 р. стала останньою краплею, що переповнила чашу невдоволення.

Унаслідок народного повстання в Парижі Липневу монархію було повалено. **25 лютого 1848 р.** постала Друга республіка на чолі з Тимчасовим урядом. У листопаді 1848 р. республіку було узаконено конституцією.

? Пригадайте, коли у Франції існувала Перша республіка. Якими були причини її ліквідації?

Новий уряд прийняв декрет про загальне виборче право для чоловіків. Були скасовані дворянські титули, видані декрети про свободу політичних зборів і друку. У французьких колоніях скасовано рабство. Робочий день скорочувався до 10 годин у Парижі та до 11 годин у провінції.

Для боротьби з масовим безробіттям у Парижі почали створювати так звані ***національні майстерні***. За символічну працю в майстернях щодня видавали по два франки, що було достатньо для фізичного виживання.

Але вже у квітні 1848 р., коли в майстерні вступило понад 100 тис. осіб, роботи в місті не вистачало на всіх. Ускладнилося фінансове становище країни. Прагнучи вийти з кризи, Тимчасовий уряд ***збільшив прямі податки для власників*** на 45 %, що викликало незадоволення селян.

Рішення закрити національні майстерні призвело до нового повстання в Парижі в червні 1848 р. Його придушення увійшло в історію як «червнева різанина», у результаті якої 1500 осіб було вбито, 12 тис. заарештовано й заслано в Алжир (колонія Франції в Північній Африці).

На хвилі невдоволення селян республіканським урядом на президентських виборах перемогу здобув Луї-Наполеон Бонапарт. Його перемозі сприяли також родинні зв'язки з Наполеоном I, який у народних легендах виступав захисником простих французів. Луї-Наполеон Бонапарт не приховував своїх намірів відновити ***імперію***, яку він проголосив «державою рівності всіх французів».

Луї-Наполеон Бонапарт (1808–1873 рр.) — президент Французької Республіки, імператор французів під ім'ям Наполеона III. Племінник Наполеона I. Двічі Луї-Наполеон Бонапарт намагався насильницьким шляхом захопити державну владу у Франції (у 1838 і 1840 рр.), але зазнав невдачі. Незабаром він прийшов до влади мирним шляхом: у 1848 р. його обрали президентом республіки. Здійснивши переворот 1851 р., він установив авторитарний поліцейський режим і ще через рік проголосив себе імператором. За Наполеона III Франція брала участь у багатьох війнах. Кінець його правлінню поклала франко-прусська війна (1870–1871 рр.), під час якої імператор потрапив під Седаном до німецького полону й до Франції вже не повернувся. Наполеон III був останнім монархом Франції.

Встановлення Другої імперії

Невдовзі після перемоги на виборах 1 грудня 1851 р. президент здійснив державний переворот. Парламент — Законодавчі збори — було розпущено. Режим одноосібного правління Луї-Наполеона Бонапарта було підтверджено плебісцитом (всенародним опитуванням), що проходив в умовах заграваання з народом і тиску на опозицію.

14 січня 1852 р. була ухвалена нова Конституція Франції, що фактично відновила ***монархічну форму правління***.

Варто запам'ятати!

Бонапартизм — форма військово-політичної ***диктатури***, що здійснювала ***політику лавірування між різними соціальними групами***. Характерні риси — прагнення встановити контроль над державною машиною, опора на армію, демагогічні обіцянки швидкого розв'язання соціальних проблем.

Назва виникла у зв'язку з курсом, який установив Наполеон Бонапарт у Франції в період нестійкої рівноваги сил, поєднуючи демагогію з наступом на демократію, балансуванням, загравнням з різними верствами населення.

Діємо: практичні завдання

Про Наполеона III писали: «*Луї-Наполеон був все життя змовником… за покликанням… Все життя він провів, плетучи інтриги, призначені знищити його ворогів, друзів і спільників*». У подальшому, працюючи над вивченням історії країн-сусідок Франції, відстежте, яку роль у їхній історії відігравав Наполеон III.

Поміркуймо!

Як ви розумієте термін «*популізм*»? Яку роль популізм відіграв в історії революції у Франції 1848–1849 рр.?

2. РЕВОЛЮЦІЇ 1848–1849 рр. У ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ

Німеччина

Головною перешкодою на шляху подальшого розвитку німецьких держав залишалася **політична роздробленість.** Боротьба за ***об'єднання*** німецьких держав в єдину національну державу, в якій були зацікавлені німецька буржуазія та інтелектуали, стала ***основним завданням революції.***

Наприкінці лютого — на початку березня 1848 р. в багатьох державах Західної та Південно-Західної Німеччини розпочалися мітинги й демонстрації. До місцевих парламентів направляли петиції, в яких висувалися демократичні вимоги. Всюди налякані монархи змушені були йти на певні поступки й допускати до влади діячів опозиції.

Починаючи із 6 березня 1848 р., зібрання та демонстрації відбувалися в столиці **Пруссії** — Берліні. 18 березня того ж року вони вилилися в народне повстання. Озброєні робітники й ремісники оточили королівський палац і вимагали ухвалення конституції. Прусський король Фрідріх-Вільгельм IV дав обіцянку ввести конституцію, оголосив скасування цензури, амністію всіх політичних в'язнів і скликання парламенту.

У травні 1848 р. в Берліні були скликані Установчі збори, що проголосили створення Національних зборів Пруссії, в яких більшість належала ліберальній буржуазії.

У цей самий час у Франкфурті-на-Майні розпочав роботу загальнонімецький парламент — **Національні збори.**

28 березня 1849 р. Франкфуртський парламент ухвалив *загальнонімецьку конституцію*. Вона передбачала встановлення в Німеччині спадкової імператорської влади та створення двопалатного парламенту. Імператорський престол запропонували прусському королю, але Фрідріх-Вільгельм IV відмовився, заявивши, що не хоче «піднімати корону з бруду».

Значна частина Основного Закону була присвячена *основним правам німецького народу*. Конституція встановлювала рівність усіх перед законом, ліквідовувала привілеї та титули дворянства. Уперше в історії німцям гарантували основні громадянські права та свободи — недоторканність особи та приватної власності, свободу совісті, слова та зборів. Скасовувалися всі «кріпосні відносини», хоча земельні повинності селяни мали викупляти.

Налякані розгортанням народного руху, німецькі монархи силою зброї придушили революційні виступи та розігнали Національні збори. Услід за цими подіями прусський монарх видав наказ про «дарування» народові Пруссії *конституції*.

Проведені прусськими Національними зборами аграрні реформи лише частково вирішували селянське питання. Здійснені перетворення прискорили промисловий розвиток країни.

Особливості революції в Італії

Основні завдання та початок революції. Завданнями революції в Італії були: ліквідація абсолютистських феодальних порядків, знищення державної роздробленості й австрійського гніту, створення єдиної національної італійської держави.

Перша зустріч Дж. Гарібальді й Дж. Мадзіні

У результаті повстань у лютому–березні 1848 р. майже в усіх італійських державах були впроваджені конституції та сформовані уряди з поміркованих лібералів.

Звістка про революцію у Відні в березні 1848 р. викликала потужні антиавстрійські виступи в Ломбардії та Венеційській області, які належали Австрії згідно з рішеннями Віденського конгресу.

На хвилі патріотичного піднесення король П'ємонту Карл-Альберт під гаслом національного об'єднання країни в березні 1848 р. оголосив війну Австрії. Проте перша війна за незалежність італійських держав закінчилася невдачею. Австрійській армії вдалося завдати поразки революційним державам в Італії. Демократичні реформи були анульовані.

Римська республіка. *Поразка у війні з Австрією зумовила нове піднесення революційного руху в країні.* У Римі в листопаді 1848 р. спалахнуло народне повстання. Папа Пій IX утік з міста. Італійські демократи, зокрема лідер патріотичної організації «Молода Італія» *Джузеппе Мадзіні* та герой визвольної боротьби *Джузеппе Гарібальді,* закликали римлян проголосити в місті республіку. Під тиском демократів у Римі були проведені вибори до Установчих зборів. У лютому 1849 р. на першому ж засіданні депутати ухвалили закон про позбавлення Римського Папи світської влади й *проголосили Римську республіку.* Згодом було проведено низку демократичних реформ.

3 липня 1849 р. Установчі збори затвердили Конституцію Римської республіки — найдемократичнішу на італійській землі. Проте цього ж дня на французьких багнетах у Римі була відновлена влада Папи. Ще у травні на його прохання проти Римської республіки виступили війська Франції, Австрії, Іспанії та Неаполітанського королівства. У серпні 1849 р. капітулювала оточена австрійськими військами Венеція.

Австрія

Основні завдання революції. Австрійська імперія, в якій правила династія Габсбургів, була багатонаціональною державою. Із 37 млн населення імперії в 1847 р. 18 млн становили слов'янські народи (чехи, поляки, словаки, українці, хорвати, словенці), 5 млн — угорці, були також німці, італійці, румуни та ін. Тому основним завданням революції, що назрівала в країні, було ***позбавлення залежності цих народів*** від Австрійської імперії, повалення монархії Габсбургів й утворення федерації рівноправних народів або незалежних національних держав.

Початок революції. На початку березня 1848 р. депутати ландтагу (місцевого представницького органу) Нижньої Австрії та союз промисловців вимагали прийняття конституції, скликання загальноавстрійського парламенту, відставки канцлера К. Меттерніха, здійснення демократичних реформ.

Революція в Австрії розпочалася 13 березня з демонстрацій і стихійних мітингів віденської бідноти, студентів і бюргерів. На вулицях столиці відбулися зіткнення демонстрантів з військами. Фердинанд I був змушений відправити у відставку канцлера К. Меттерніха.

25 квітня 1848 р. імператор Фердинанд I «дарував» своїм підданим Конституцію Австрійської імперії, що проголосила демократичні свободи, але зберегла владу в руках імператора та призначеної ним верхньої палати *Райхстагу* (*парламенту*).

Австрійський Райхстаг ухвалив закон про скасування низки повинностей селян, за значну частину яких вони мали сплатити викупні платежі.

Повстання у Відні. На початку жовтня 1848 р. влада вирішила кинути частину віденського гарнізону на придушення угорської революції.

Франц-Йосип I

У відповідь 6 жовтня спалахнуло народне повстання. Проте повстанцям протистояла величезна армія, яка взяла столицю в облогу та влаштувала артилерійський обстріл. Через три тижні керівники повстання капітулювали.

Після поразки жовтневого повстання в Австрії було створено новий уряд із представників монархічної знаті та великої буржуазії. Імператор ***Франц-Йосип***, який вступив на престол у грудні 1848 р., після зречення Фердинанда I, проголосив у березні 1849 р. впровадження нової конституції. Райхстаг був розпущений. *Революція в Австрії зазнала поразки, але повне повернення до дореволюційних порядків було вже неможливе.*

Повстання в Угорщині

В Угорщині, що входила до складу Австрійської імперії, 15 березня 1848 р. в Пешті розпочалися демонстрації інтелігенції, студентів, робітників і ремісників. Демонстранти висували вимоги демократичних свобод, виведення з країни імператорських військ і створення самостійного угорського уряду.

Навесні 1848 р. угорський сейм (парламент) ухвалив низку законів, спрямованих на реформування країни: про фінансову й військову самостійність королівства, про ліквідацію податкових привілеїв дворянства, скасування без викупу всіх феодальних повинностей тощо. Проте землі селяни не отримали. Не знайшли рівноправ'я слов'яни й румуни, які проживали на території Угорщини.

У серпні 1849 р. Австрії, за підтримки російської армії під командуванням І. Паскевича, вдалося придушити революцію в Угорщині.

3. НАЦІОНАЛЬНІ РУХИ СЛОВ'ЯНСЬКИХ НАРОДІВ ПІД ВЛАДОЮ АВСТРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

На розвиток революційного руху Австрії впливали події, що відбувалися на всіх землях «клаптикової імперії», насамперед — на слов'янських землях, де посилювався соціальний і національний рух. Період національного відродження слов'янських народів Австрійської імперії прийнято називати «**будительством**», тобто «пробудженням» національної свідомості народу. «Будительство» було пов'язане з діяльністю освічених інтелектуалів, які досліджували й популяризували слов'янську культуру.

Повстання в Чехії

У Чехії, найбільш розвиненій у промисловому плані території імперії, ще в березні 1848 р. розгорнувся масовий рух проти австрійського панування. Через місяць у Празі був створений Національний комітет, який фактично став урядом Чехії. Селяни домоглися скасування панщини, безробітні — виплат невеликих допомог.

Наймасштабнішим проявом визвольного руху в Чехії став **Слов'янський конгрес** (*з'їзд представників усіх слов'янських народів Австрійської імперії*) на початку червня 1848 р.

Українці Австрійської імперії не мали на з'їзді власної делегації: галичани об'єдналися з поляками, а закарпатці — зі словаками.

Повстання у Словаччині

У Словаччині гаряче вітали угорську революцію 15 березня 1848 р., яка принесла скасування кріпацтва та звільнила словаків від австрійської колоніальної залежності.

Наприкінці квітня 1848 р. було засновано Словацький національний комітет, який 10 травня скликав у центрі Північної Словаччини Національні збори. Ці збори прийняли маніфест із вимогами «територіальної **автономії** Словаччини, визнання рідної мови населення офіційною, створення словацьких шкіл і словацького університету».

16 вересня 1848 р. було засновано Словацьку національну раду, яка виступила з вимогою про надання автономії Словаччині в межах Угорського королівства.

Після придушення за допомогою російської армії революції в Угорському королівстві зазнав поразки й словацький національний рух.

Революційні події в Хорватії

23 березня 1848 р. баном Хорватії було проголошено **Йосифа Єлачича**. Він зібрав у Загребі Собор, що ухвалив, зокрема, вимогу об'єднання під єдиною владою всіх хорватських земель. Відень, який саме в цей час боровся з угорськими повстанцями, пішов на поступки хорватам з політичних, економічних питань, а також проблеми національного самозбереження. У вересні 1848 р. Й. Єлачич зі своїми загонами розпочав бойові дії проти угорських повстанців, які обстоювали ідеї угорського націоналізму, прагнучи створення «Великої Угорщини» від Карпат до Адріатики.

Й. Єлачич погодився на компроміс із Габсбургами, сподіваючись на здобуття політичних і національних прав хорватами за умови збереження цілісності імперії.

Діємо: практичні завдання

За допомогою додаткових джерел інформації та матеріалу з історії України підготуйте історичне есе на тему «Слов'янська єдність — міф чи реальність?».

Український Всесвіт

Пожежа у Львівській ратуші. *Малюнок 1848 р.*

? Пригадайте основні події української «Весни народів». Визначте, що було спільного в революційних вимогах українців із прагненнями сусідніх європейських народів.

4. ПРИЧИНИ ПОРАЗКИ ТА НАСЛІДКИ РЕВОЛЮЦІЙ

Причини поразки революцій 1848–1849 рр.

Серед причин поразки революцій 1848–1849 рр. виокремлюють такі:

- ***роз'єднаність цілей, завдань і дій** під час революцій представників різних політичних і соціальних груп* (поміркованих лібералів, республіканців, ремісників, робітників, студентів, селян тощо);
- ***державна роздробленість у Німеччині та Італії*** стояла на шляху вирішення політичних, економічних і соціальних питань під час революцій;
- ***міжнаціональні суперечності***, наприклад, в Австрійській імперії, які стояли на шляху об'єднання революційних сил;
- ***залучення іноземних військ*** для придушення революцій (зокрема, інтервенція російських військ в Угорщині; інтервенція французьких військ та їхніх союзників для ліквідації завоювань Римської республіки тощо).

Наслідки революцій 1848–1849 рр.

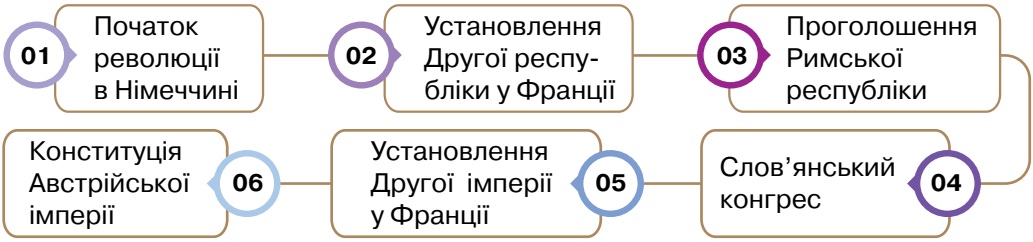
Революції стали прискорювачами суспільного прогресу:

- в європейських країнах ***зникли залишки кріпацтва***, завершилася індустральна революція;
- знищення феодальних пережитків в економіці сприяло ***розвитку капіталістичного господарства***;
- влада багатьох монархів ***була обмежена конституціями та парламентами***;
- боротьба за введення конституцій і поява демократичних республік була ***спробою створення громадянського суспільства і правової держави***;
- революції ***прискорили процес формування націй***; у Німеччині й Італії завершилося подолання роздробленості та створення національних держав; Угорщина добилася права на самоврядування.

ЗНАЮ МИНУЛЕ — ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ — РОЗУМІЮ МАЙБУТНЄ: запитання та завдання

I. Знаю і систематизую нову інформацію

1. Упорядкуйте хронологічну послідовність. Користуючись підручником історії України, додайте події «Весни народів» до цієї послідовності.

2. В яких країнах Європи в 1848–1849 рр. відбулися революції?

3. Назвіть спільні передумови революцій у Франції, Німеччині, Італії, Австрійській імперії.

4. Схарактеризуйте наслідки революцій 1848–1849 рр.

5. Покажіть на карті території, що в першій половині XIX ст. належали до італійських; кордони держав, де відбувалися революційні події 1848–1849 рр.

6. Поясніть значення термінів і понять: «*Весна народів*», «*контрреволюція*», «*бонапартизм*».

7. Виконайте онлайн-вправу **https://cutt.ly/kYNaV3G**.

II. Обговоріть у групі

8. Чому революції 1848–1849 рр. отримали назву «Весна народів»?

9. Яку роль у революціях 1848–1849 рр. відіграли ліберальна буржуазія та інтелігенція?

10. Після закінчення революцій одні стверджували, що «*кров була пролита дарма, жертви марні*», а інші відзначали, що, попри поразку, події 1848–1849 рр. стали прискорювачами суспільного прогресу. Що ви думаєте з приводу цих тверджень?

III. Мислю творчо й самостійно

11. 10 грудня 1848 р. у Франції відбулися президентські вибори. За їхніми підсумками беззастережну перемогу отримав Луї-Наполеон Бонапарт, який набрав 74,4 % голосів виборців. Використовуючи текст підручника, інші матеріали та джерела, складіть основні тези передвиборчої програми майбутнього президента країни.

ЦІ ДАТИ ДОПОМОЖУТЬ ЗРОЗУМІТИ ІСТОРІЮ. ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ ЇХ:

1848–1849 рр. «Весна народів» — революції в Європі

§ 12 ОБ'ЄДНАННЯ НІМЕЧЧИНИ

? 1. Покажіть на карті німецькі землі. 2. Як впливала політична роздробленість Німеччини на господарський розвиток країни? 3. Яка німецька держава вийшла на провідні позиції протягом XVIII ст.?

1. ПЕРЕДУМОВИ ОБ'ЄДНАННЯ НІМЕЧЧИНИ

На початок XIX ст. в німецьких землях сформувалися передумови для об'єднання розрізнених територій в єдиній державі. Рішенням Віденського конгресу **8 червня 1815 р.** було створено ***Німецький союз***, до якого входили ***35 незалежних німецьких монархій і чотири вільні міста*** (Гамбург, Бремен, Любек і Франкфурт-на-Майні), а також ***частково землі Австрії та Пруссії***.

Вимоги створення об'єднаної Німеччини дедалі частіше висували представники різних політичних сил і верств німецького суспільства.

Піднесенню ідей національного об'єднання сприяв також економічний розвиток німецьких земель. У сільське господарство поступово проникали ринкові відносини, розвивалося юнкерське господарство із залученням праці вільнонайманих сільськогосподарських робітників. Ширше використовувалися машини, нові технології, зростало будівництво залізниць. Велике значення для економічного об'єднання німецьких держав мав створений у 1834 р. з ініціативи Пруссії **Митний союз**.

Поміркуймо!

Поміркуйте, яке значення для прискорення економічного розвитку німецьких земель відігравало утворення Митного союзу.

2. ПОСИЛЕННЯ ПРУССІЇ ТА ЗАГОСТРЕННЯ ЇЇ СУПЕРНИЦТВА З АВСТРІЄЮ

Два шляхи об'єднання Німеччини

Об'єднання Німеччини зачіпало інтереси європейських держав. З одного боку, провідні ***європейські країни були зацікавлені зберегти роздроблену Німеччину***, використовуючи німецькі держави для реалізації своїх зовнішньополітичних цілей.

З іншого боку, зростання могутності Пруссії, яке розпочалося в середині XVIII ст., та претензії Пруссії на роль лідера серед німецьких держав спричинили загострення її суперечностей з Австрією навколо проблеми німецького об'єднання.

Доля німецьких земель залежала, насамперед, від результатів прусько-австрійського суперництва.

Шляхи об'єднання Німеччини

«Малонімецький»	«Великонімецький»
Без участі Австрії та під верховенством Пруссії	Під верховенством і за участю Австрійської імперії

Суперництво за лідерство у процесі об'єднання німецьких земель штовхало ***дві найбільші німецькі держави на збройний конфлікт***. При цьому інші члени Німецького союзу розділилися у своїх симпатіях.

Підготовка до об'єднання Німеччини

Восени 1859 р. впливові кола буржуазії північнонімецьких держав утворили власну політичну організацію — ***Національний союз***. Програма союзу передбачала «малонімецький» шлях об'єднання країни, за якого Австрія не мала увійти до складу майбутньої Німецької держави.

У січні 1861 р. новим прусським монархом став Вільгельм I. 23 вересня 1862 р. король призначив на пост прем'єр-міністра (голови уряду) і міністра закордонних справ Пруссії **О. фон Бісмарка** — ***«сильну людину з репутацією»***.

Отто фон Бісмарк (1815–1898 рр.) — князь, видатний державний діяч Пруссії та Німеччини, перший райхсканцлер Німецької імперії в 1871–1890 рр. Був вихідцем з давнього прусського роду, здобув юридичну освіту, обіймав чиновницькі посади, служив в армії. Наприкінці 1840-х років включився в політичну діяльність. У вересні 1862 р. О. фон Бісмарк очолив уряд і став міністром закордонних справ Пруссії. Він здійснив об'єднання Німеччини.

Свідчать документи

З промови О. фон Бісмарка в бюджетній комісії ландтагу 1862 р.

...Німеччина дивиться не на лібералізм Пруссії, а на її могутність; нехай Баварія, Вюртемберг, Баден ідуть на поступки лібералізму, ніхто, проте, не віддасть їм роль, яку відіграє Пруссія, кордони Пруссії за Віденськими договорами-трактатами не сприяють здоровому державному життю; не промовами і постановами більшості вирішуються великі питання сучасності — це було великою помилкою 1848 і 1849 рр., — а залізом і кров'ю...

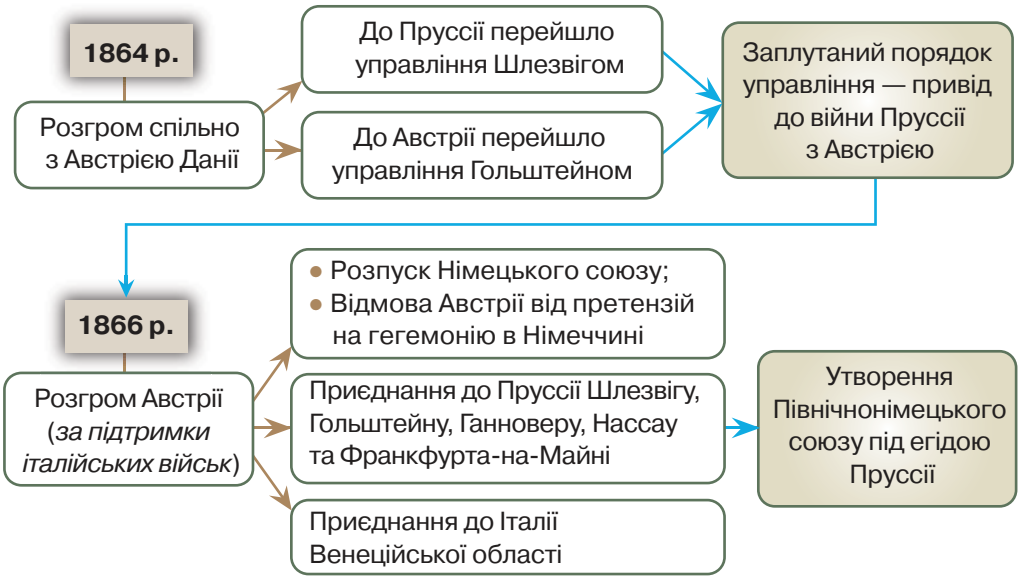
? Що, на вашу думку, мав на увазі О. фон Бісмарк, висуваючи гасло об'єднання Німеччини «*залізом і кров'ю*»?

Бісмарк поставив перед собою мету — об'єднати Німеччину «зверху», не допустивши розгортання широкого демократичного руху. Незважаючи на опір парламенту, прем'єр-міністр у 1863–1866 рр. провів військову реформу, реорганізувавши й переозброївши армію. Саме вона була потрібна канцлеру для здійснення задуму з об'єднання Німеччини.

3. БОРОТЬБА ПРУССІЇ ЗА ГЕГЕМОНІЮ НА НІМЕЦЬКИХ ЗЕМЛЯХ

Після створення сильної армії О. фон Бісмарк провів низку успішних для Пруссії воєн, метою яких було усунення конкурентів у боротьбі за панування в Німеччині.

Війни Пруссії за лідерство в Німеччині

? 1. Чому, на вашу думку, у війні з Данією Пруссія діяла спільно з Австрією?
2. Що спонукало італійську армію виступити союзником Пруссії у війні проти Австрії?

4. УТВОРЕННЯ ПІВНІЧНОНІМЕЦЬКОГО СОЮЗУ

Утворений у результаті перемоги над Австрією Північнонімецький союз об'єднав 21 німецьку державу, що розташовувалися на північ від Майна. Католицькі землі Південної Німеччини: Баварія, Баден, Вюртемберг і Гессен-Дармштадт — тимчасово зберегли свою незалежність, але незабаром змушені були укласти з Пруссією союзні договори. Конституція Північнонімецького союзу, прийнята в 1867 р., надала всю повноту виконавчої влади спадковому президентові Союзу — *королю Пруссії*.

Члени Північнонімецького союзу зберігали *політичну автономію*, мали своїх монархів, конституції та власне судочинство. Також у Північнонімецькому союзі було введено єдину валюту, єдине комерційне та промислове законодавство. Але члени Союзу повинні були визнати гегемонію Пруссії і як спільний національний прапор — чорно-білий прапор Гогенцоллернів з доданою до нього знизу червоною смугою.

Утворення великого національного об'єднання відкрило можливості для ефективного розвитку господарства Німеччини. Проте об'єднання країни було здійснене зовсім не так, як уявляли собі ліберали. Це завдання правлячі кола Пруссії вирішували «залізом і кров'ю», а «хрещеним батьком» нової держави став О. фон Бісмарк.

З утворенням Північнонімецького союзу в центрі Європи виникла нова сильна монархія.

Конституційний конфлікт у Пруссії. *Карикатура Вільгельма фон Шольца, 1866 р.*
О. фон Бісмарк на малюнку тягне за собою тріумфальну колісницю, яка є алегорією прусських перемог. За мотузку тримаються прусські ліберали, які раніше протистояли Бісмарку, але потім заявили, що «тягнуть державу» в тому ж напрямку, що й Бісмарк:
«...Ми, звісно, теж з графом Бісмарком, і ми тягнемо ту ж лямку, що й він».

? Які думки намагався передати автор карикатури? Як зображені ліберали: такими, що допомагають Бісмарку, чи скоріше заважають йому?

5. ВІЙНА З ФРАНЦІЄЮ. УТВОРЕННЯ НІМЕЦЬКОЇ ІМПЕРІЇ. КОНСТИТУЦІЯ 1871 Р.

Після австро-прусської війни 1866 р. і створення Північнонімецького союзу на шляху об'єднання Німеччини під егідою Пруссії стояла лише Франція. Наполеон III вирішив зміцнити позиції Франції приєднанням Великого Герцогства Люксембург. Пруссія не погодилася з його намірами, що призвело до різкого погіршення франко-прусських відносин. Голова прусського уряду О. фон Бісмарк був переконаний, що ***війна з Францією неминуча й необхідна для завершення об'єднання Німеччини «залізом і кров'ю»***. Для забезпечення нейтралітету провідних держав Європи О. фон Бісмарк хотів спровокувати Францію на оголошення війни, чого добився за допомогою дипломатичної провокації. ***Приводом*** для війни стало прагнення Пруссії посадити на іспанський престол родича прусського короля Вільгельма I — Леопольда Гогенцоллерна-Зігмарінгена.

Дипломатичні провокації О. фон Бісмарка привели до бажаного результату: 19 липня **1870 р.** імператор Франції ***Наполеон III оголосив війну Пруссії***. Франція була погано підготовлена до війни, а війська Пруссії та її союзників чисельно майже удвічі переважали противника. На початку серпня 1870 р. війська німецьких держав переправилися через р. Рейн і в перших боях завдали поразки французькій армії, яка відступила вглиб країни. Незабаром великі угруповання французьких військ були оточені й розбиті поблизу фортеці ***Мец*** і ***м. Седан***. Повідомлення про Седанську катастрофу й взяття в полон імператора Наполеона III викликало в Парижі народне повстання. Францію проголосили республікою, до влади прийшов уряд національної оборони, проте і йому не вдалося організувати ефективний опір супротивнику. З 19 вересня 1870 р. Париж опинився в облозі прусських військ. Небезпека голоду й епідемії змусили французів укласти перемир'я, а згодом і мирний договір (попередній 26 лютого у Версалі й остаточний **10 травня 1871 р.** у **Франкфурті**). ***Франко-прусська війна закінчилася повною поразкою Франції.***

Проголошення Німецької імперії

Проголошення Німецької імперії в 1871 р.
Картина художника Антона фон Вернера, 1882 р.

18 січня 1871 р., коли прусська артилерія обстрілювала Париж, у Дзеркальному залі Версальського палацу (на окупованій під час франко-

прусської війни території Франції) зібралися німецькі князі. Саме тут було ***проголошено створення Німецької імперії***. Її імператором (кайзером) став король Пруссії ***Вільгельм I***, зберігаючи за собою титул короля Пруссії.

Завершився процес об'єднання країни, і на політичній карті Європи виникла нова держава із 40-мільйонним населенням.

До складу імперії, якою управляли монарх і двопалатний парламент, *увійшли всі німецькі держави, окрім Австрії* (22 монархії, три вільні міста — Гамбург, Бремен, Любек, область Ельзас-Лотарингія).

За формою державного устрою Німеччина ставала ***федерацією***. У кожній з монархій була своя династія, свій парламент (ландтаг). Провідне місце в імперії посіла ***Пруссія***.

Згідно з Конституцією 1871 р. за формою державного правління Німеччина стала ***конституційною монархією***. На чолі нової держави стояв **кайзер** (імператор), яким міг бути лише король Пруссії. Імператор був головою виконавчої влади і мав величезні повноваження.

Виконавча влада була повністю незалежною від законодавчої. Імперського канцлера призначав і зміщував особисто кайзер. Саме перед імператором (кайзером), а не парламентом, був відповідальний канцлер.

Але були в Конституції 1871 р. і прогресивні елементи. Хоча формально станові привілеї дворянства не були скасовані, конституція гарантувала всім німцям, незалежно від походження, рівне право на обіймання державних посад, володіння власністю та підприємницьку діяльність.

Об'єднання німецьких земель, утворення та конституційне оформлення Німецької імперії мало велике історичне значення. Німеччина стала новим центром сил в Європі, однією з найбільш ***потужних і впливових*** *держав.*

Діємо: практичні завдання

Розгляньте картину та з'ясуйте за допомогою додаткових джерел інформації, яку історичну подію зображено на полотні. Поясніть, як між собою пов'язані події, зображені на картинах Вільяма Орлена й Антона фон Вернера (*с. 80*).

Підписання миру в Дзеркальному залі Версальського палацу. *Картина художника Вільяма Орлена, 1919 р.*

ЗНАЮ МИНУЛЕ — ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ — РОЗУМІЮ МАЙБУТНЄ: запитання та завдання

I. Знаю і систематизую нову інформацію

1. Назвіть головні етапи процесу об'єднання Німеччини.
2. Назвіть держави, які виступали проти об'єднання Німеччини. Поясніть їхні мотиви.
3. Коли й за яких обставин було проголошено створення Німецької імперії?
4. Дайте оцінку устрою Німецької імперії за Конституцією 1871 р. Назвіть прогресивні і консервативні положення конституції.
5. Покажіть на карті німецькі землі, що увійшли до складу Німецької імперії.
6. Які соціальні верстви населення німецьких держав були найбільше зацікавлені в об'єднанні Німеччини?
7. Виконайте онлайн-вправу **https://cutt.ly/MYNcJsi**.

II. Обговоріть у групі

8. Прусський король Фрідріх-Вільгельм IV якось зізнався: «*У 1848 році нас зовсім поклали на лопатки*». Як Ви думаєте, що мав на увазі монарх Пруссії? Які висновки із цієї тези були зроблені його найближчим оточенням?
9. О. фон Бісмарк говорив: «*Хто хоче управляти Німеччиною, повинен її завоювати*». Який сенс, на Вашу думку, вкладав голова уряду Пруссії в ці слова?
10. О. фон Бісмарк любив повторювати: «*Я завжди радів, якщо мені вдавалося хоча б на три кроки наблизитися до єдності Німеччини*». Яка роль О. фон Бісмарка в об'єднанні Німеччини?
11. Спрогнозуйте наслідки франко-прусської війни для Німецької імперії та Франції.

III. Мислю творчо й самостійно

12. Використовуючи текст підручника, інші матеріали та джерела, складіть політичний портрет О. фон Бісмарка.
13. У 962 р. німецький король Оттон I створив Священну Римську імперію, де провідна роль належала німецьким землям. Складіть таблицю «Німеччина на шляху створення централізованої держави», де мають бути відображені основні етапи об'єднання Німеччини аж до 1871 р.

ЦІ ДАТИ ДОПОМОЖУТЬ ЗРОЗУМІТИ ІСТОРІЮ. ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ ЇХ:

8 червня 1815 р.	створення Німецького союзу
1870–1871 рр.	франко-прусська війна
18 січня 1871 р.	проголошення Німецької імперії

§ 13 ОБ'ЄДНАННЯ ІТАЛІЇ

? 1. Покажіть на карті Італію. 2. Пригадайте, які головні завдання стояли перед італійським народом у роки революції 1848–1849 рр. Чи вдалося їх вирішити?

Діємо: практичні завдання

Порівняйте процеси об'єднання Німеччини й Італії — визначте в них спільні і відмінні риси. Спрогнозуйте наслідки об'єднання Італії для її розвитку.

1. ПЕРЕДУМОВИ РІСОРДЖИМЕНТО

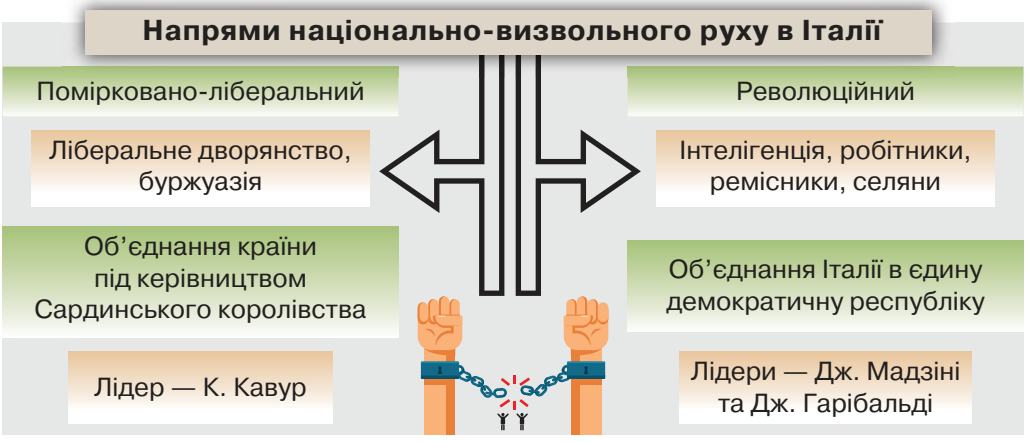
За рішенням Віденського конгресу ***в Італії існувало вісім держав***: Королівство обох Сицилій (Неаполітанське королівство), Папська область, герцогства Модена, Парма, Лукка й Тоскана, Сардинське королівство, П'ємонт, Ломбардо-Венеційське королівство, що увійшло до складу Австрійської імперії. Майже всі ці держави потрапили під вплив Австрії.

Відповіддю на це стала епоха ***«Рісорджименто»*** *— рух за звільнення з-під австрійського панування та об'єднання Італії*.

Передумовами до активізації об'єднавчого руху в Італії виступили:

- ***пробудження національної самосвідомості італійців***, які усвідомлювали себе єдиною нацією та прагнули до національного визволення;
- усвідомлення, що ***роздробленість Італії перешкоджає її соціально-економічному розвитку***.

У національно-визвольному русі в Італії, що активізувався наприкінці 50-х років XIX ст., визначилися два напрями.

Джузеппе Гарібальді (1807–1882 рр.) — італійський революціонер, один з лідерів визвольного й об'єднувального рухів. Народився в Ніцці в родині моряка. Уже підлітком Джузеппе став юнгою на торговельному судні, побував у багатьох портах, зокрема й в Одесі. В юності симпатизував борцям за свободу в Іспанії, Португалії, Греції. У 1833 р. в Марселі він познайомився з Дж. Мадзіні та вступив у таємне товариство «Молода Італія». Понад 10 років боровся за незалежність південноамериканських республік. Учасник Італійської революції 1848–1849 рр., організатор оборони Риму. У 1848–1849, 1866 рр. на чолі добровольців брав участь у визвольних війнах проти Австрії.

2. ПІДНЕСЕННЯ П'ЄМОНТУ

Лише в Сардинському королівстві після придушення революції 1848– 1849 рр. збереглися конституційний устрій і деякі громадянські свободи. Представник Савойської династії король *Віктор-Емануїл II*, побоюючись повторення революційних потрясінь, продовжував співпрацю з ліберalами.

Виходу Сардинського королівства на лідерські позиції в русі за об'єднання Італії сприяла економічна політика прем'єр-міністра П'ємонту Камілло Кавура.

Камілло Бенсо ді Кавур (1810–1861 рр.) — граф, італійський політичний і державний діяч, дипломат, лідер поміркованих лібералів, прем'єр-міністр Сардинського королівства в 1852–1861 рр. К. Кавур народився в аристократичній сім'ї, здобув освіту у військовій академії. У листопаді 1831 р. К. Кавур залишив військову службу. Він побував у Франції, Великій Британії, Швейцарії та Бельгії, де вивчав проблеми західного світу. У Парижі близько зійшовся з представниками ліберальної буржуазії, а з Британії повернувся переконаним прихильником британської політичної системи. К. Кавур закликав до об'єднання всіх італійських держав дипломатичним шляхом. Він краще за інших політичних діячів Італії розумів значення економіки для зміцнення держави.

3. НА ШЛЯХУ ДО ОБ'ЄДНАННЯ ІТАЛІЇ

Діємо: практичні завдання

Працюючи з текстом підручника, укладіть хронологічну таблицю «Об'єднання Італії».

Одним з головних завдань, що постали перед італійцями на шляху об'єднання країни, було звільнення від австрійського панування. Імператор Франції Наполеон III з метою зміцнення свого внутрішнього становища запропонував К. Кавуру свою допомогу в боротьбі з Австрією. Прем'єр-міністр Сардинського королівства скористався нагодою. ***У 1858 р. К. Кавур уклав з Наполеоном III таємну угоду***, згідно з якою, зокрема, французька армія разом з п'ємонтською повинна була взяти участь у вигнанні австрійців з Ломбардо-Венеції. За задумом Наполеона III, австрійський вплив в італійських державах мав бути замінений французьким. К. Кавуру за допомогою дипломатичних маневрів вдалося спровокувати Францію на війну з Австрією в ім'я інтересів Італії.

У квітні 1859 р. Австрія в ультимативній формі зажадала роззброєння армії Сардинського королівства й цим дала йому привід для початку воєнних дій. ***Франція та Сардинське королівство оголосили Австрії війну.***

В Італії це викликало вибух патріотизму. З усіх кінців півострова прибували добровольці до очоленого Дж. Гарібальді батальйону альпійських стрільців; усюди відбувалися народні мітинги. У Тоскані, Модені, Пармі вони переросли в революції. Народ у цих регіонах вимагав оголошення війни Австрії та приєднання до Сардинського королівства. Перелякані герцоги й папський намісник втекли, влада перейшла до тимчасових урядів, утворених з ліберальних буржуа та дворян.

Незабаром війська Сардинського королівства і Франції захопили всю Ломбардію, розбили австрійську армію в битвах біля Маджженти й Сольферіно. Але за цих обставин Наполеон III, побоюючись створення поряд із Францією сильного об'єднаного Італійського королівства, порушив попередні домовленості з К. Кавуром та уклав з Австрією сепаратне перемир'я. У відповідь на це в березні 1860 р. національні збори Тоскани, Парми, Модени ухвалили рішення про приєднання до Сардинського королівства.

4. СТВОРЕННЯ ІТАЛІЙСЬКОГО КОРОЛІВСТВА

Приєднання південної Італії до Сардинського королівства

Об'єднанню Італії суттєво перешкоджало існування Неаполітанського королівства на півдні. Скориставшися селянським повстанням на о. Сицилія, патріотичні організації на півночі Італії взялися за підготовку військової експедиції для надання допомоги повстанцям. На початку травня 1860 р., зібравши невеликий загін добровольців з 1200 осіб (вони були одягнені в червоні сорочки — звідси назва «червоносорочники»), Дж. Гарібальді таємно на двох пароплавах відплив з Генуї на Сицилію.

Висадившись на острові, він був сприйнятий населенням як ***визволитель від тиранії Бурбонів***. Звідусіль до «Тисячі» Дж. Гарібальді сходилися добровольці. Гарібальдійцям вдалося виграти важливу бит-

Дж. Гарібальді
(з прапором і шаблею)
з повстанцями на Сицилії.
Малюнок XIX ст.

ву під Калатафімі. Після цього вони захопили центральне місто Сицилії — Палермо, і незабаром весь острів був очищений від королівських військ.

Прибувши до Палермо, від імені сардинського короля Віктора-Емануїла II ***Дж. Гарібальді оголосив себе правителем (диктатором) Сицилії.*** Скориставшися своїми повноваженнями, він скасував багато привілеїв дворянства та духовенства, конфіскував майно монастирів, знищив ненависний селянам податок на перемелювання зерна, визволив політичних в'язнів, взявся за організацію шкіл і притулків, роздав частину державних земель селянам.

Незабаром Дж. Гарібальді урочисто вступив до столиці Королівства обох Сицилій.

Свідчать документи

Перша прокламація Гарібальді в Сицилії *(середина травня 1860 р.)*

...Сицилія! Я привів до вас пригорщу сміливців... Ми бажаємо лише одного: визволення вітчизни. Будьмо одностайні, і справа виявиться неважкою. До зброї! Хто не візьметься за неї, той або боягуз, або зрадник! Хай Сицилія знову покаже світу, як доблесний об'єднаний народ визволяє країну від тих, хто її пригноблює.

? Які чинники допомогли Дж. Гарібальді отримати перемогу в Сицилії?

Зростання популярності народного генерала турбувало правлячі кола Сардинського королівства. Регулярні війська під командуванням короля Віктора-Емануїла II в жовтні 1860 р. увійшли до Неаполітанського королівства з півночі, перегородивши повстанським загонам шлях до Папської області. Король і голова уряду К. Кавур вважали, що похід Дж. Гарібальді до Папської області може ускладнити міжнародне становище Італії, накликати на неї гнів французів.

Поміркуймо!

Чому, на вашу думку, влада Сардинського королівства усунула Дж. Гарібальді й не дозволила впливати на події на півдні Італії?

У листопаді 1860 р. Дж. Гарібальді оголосив про передачу влади у визволеній ним Південній Італії королю Віктору-Емануїлу II. Прохання Дж. Гарібальді залишити його в Південній Італії намісником короля було відхилено. Тоді Дж. Гарібальді розпустив свій загін і повернувся до

власного маєтку на о. Капрера. *Таким чином, блок лібералів і монархістів зумів перемогти революціонерів-демократів.*

Проголошення Італійського королівства

У лютому 1861 р. в Турині на своє перше засідання зібрався загальноіталійський парламент, на якому були присутні представники від усіх територій, які виступили за союз із Сардинським королівством. **14 березня 1861 р.** парламент оголосив Сардинське королівство разом з усіма приєднаними до нього землями ***Італійським королівством***, а короля Віктора-Еммануїла II — королем Італії. Столицею королівства стала Флоренція. Майже вся Італія (за винятком Риму та Венеції) була об'єднана під владою Савойської династії. Формою державного правління в новій італійській державі стала ***конституційна монархія***.

Герб Італійського королівства

5. ЗАВЕРШЕННЯ ОБ'ЄДНАННЯ ІТАЛІЇ

Похід на Рим

У серпні 1862 р. Дж. Гарібальді на чолі загону з двох тисяч добровольців вирушив у похід для звільнення Риму. «*Рим або смерть*» — таким було гасло гарібальдійців. Проте й цього разу Віктор-Еммануїл II не підтримав Дж. Гарібальді, оголосивши його бунтівником і спрямувавши проти нього італійські королівські війська. Біля гори Аспромонте відбулася битва. У цьому бою Дж. Гарібальді був важко поранений, його взяли під варту й кинули до в'язниці, де він перебував до жовтня 1862 р., після чого був амністований королівським указом.

Війна Італії з Австрією

У 1866 р. Італія, за попередньою угодою з Пруссією, взяла участь у війні проти Австрії. Італійські війська зазнали кількох поразок на суші та морі. Але розгром головних австрійських сил прусською армією в битві під Садовою визначив результат війни: Австрія змушена була скласти зброю. Згідно з Празькою мирною угодою ***Венеційську область*** спочатку було передано Наполеону III, а потім — до складу Італійського королівства. Із цієї миті поза італійською державою залишалися лише Рим і прилеглі до нього інші папські володіння.

Пам'ятник Джузеппе Гарібальді в м. Піза (Італія)

? Поміркуйте, чому пам'ятники Дж. Гарібальді встановлено в різних країнах світу.

Взяття Риму королівськими військами

Створення єдиної італійської держави остаточно завершилося лише в 1870 р., під час франко-прусської війни. Після перших поразок Франції Наполеон III був змушений відкликати з Папської області французький легіон. На початку вересня 1870 р. італійські королівські війська вступили на територію Папської області й 20 вересня зайняли Рим. У січні 1871 р. столицю Італійського королівства перенесено з Флоренції до «вічного міста». Папську державу ліквідовано. Позбавлений світської влади Папа Пій IX зберіг її лише у *Ватикані*.

ЗНАЮ МИНУЛЕ — ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ — РОЗУМІЮ МАЙБУТНЄ: запитання та завдання

I. Знаю і систематизую нову інформацію

1. Які були основні передумови та чинники об'єднання Італії?
2. Які реформи провів Дж. Гарібальді як правитель (диктатор) о. Сицилія?
3. Зіставте об'єднувальний процес в Італії та Німеччині. У чому ви вбачаєте схожість? У чому відмінність?
4. Покажіть на карті території, що належали до італійських держав.

II. Обговоріть у групі

5. Коли в 1861 р. утворилось єдине Італійське королівство, Дж. Гарібальді сказав: «*Це зовсім не та Італія, за яку я боровся все своє життя*». Як ви думаєте, який сенс він вкладав у ці слова?
6. Обговоріть у групах позицію щодо об'єднання Італії: а) Наполеона III, б) Папи Римського. Чим пояснюється їхнє ставлення до об'єднавчих подій в Італії? Пригадайте, які події у Франції змусили Наполеона III відкликати військо з Папської області.

III. Мислю творчо й самостійно

7. Прочитайте висловлювання: «*Причини успішного завершення об'єднання Італії криються в дуже простому факті — кожен італієць цього щиро хотів. Простий народ й аристократія, згадуючи часи Римської імперії, марили про новий початок. Італійці змогли створити свою державу й перемогти Австрію лише тому, що в кожного в голові вже було це саме Королівство Італія*».

Чи погоджуєтесь ви із цією думкою? Напишіть есе «Воля народу та доля країни: з історичного досвіду Італії та України».

ЦІ ДАТИ ДОПОМОЖУТЬ ЗРОЗУМІТИ ІСТОРІЮ. ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ ЇХ:

1859 р. франко-італо-австрійська війна
1860 р. висадка загону під командуванням Дж. Гарібальді на о. Сицилія
1861 р. проголошення Італійського королівства
1870 р. приєднання Риму до Італійського королівства

§ 14

РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ в першій половині XIX ст.

1. РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ на початку XIX ст.

Після нетривалого (1796–1801 рр.) правління сина Катерини II імператора Павла I стався останній в історії Росії палацовий переворот, і на престол зійшов його син *Олександр I* (1801–1825 рр.).

Він відновив скасовані батьком привілеї дворянства, але імператор не міг не зважати на «дух часу» — зміни, спричинені впливом Французької революції. Тому він намагався, не змінюючи основного напряму самодержавницької політики та збереження кріпацтва, шукати гнучкіших засобів вирішення проблем держави.

Історичні подробиці

Принцип самодержавства не слід плутати з принципом західноєвропейського абсолютизму. Абсолютизм у Франції, Іспанії чи Австрії існував як протидія надмірним тенденціям до роздрібнення, властивим родовій аристократії. Незважаючи на великі претензії Бурбонів чи Габсбургів, їхня реальна влада завжди була обмежена залишками опору станових і регіональних угруповань і автономією католицької церкви. Натомість російське самодержавство було прямим нащадком необмеженого деспотизму Московії, успадкованого, у свою чергу, від Золотої Орди. Воно панувало в країні, де феодальні маєтки ніколи не мали автономії, а церква не мала змоги відігравати самостійну роль. Самодержавство було «абсолютнішим» за абсолютизм і не мало жодного аналогу в Європі.

У 1815 р. була підписана Конституція утвореного у складі Російської імперії (на землях колишнього Герцогства Варшавського) Королівства Польського. Олександр I одночасно ставав Королем Польським, у його руках зосереджувалася виконавча і частково законодавча влада. Королівський намісник у Варшаві призначався із членів монаршої родини, ним був брат імператора Великий князь Костянтин.

Королівство Польське мало ознаки конституційної монархії. У ньому були власні уряд, судова система, виборний сейм і навіть військові підрозділи. Зберігалися кодекси Наполеона, свобода друку, принцип релігійної толерантності, особиста свобода і право селян на придбання землі. Польська мова мала бути мовою урядування.

Серед освічених верств Росії виникли сподівання на запровадження в усій імперії конституції за польським зразком і скасування кріпацтва. Але нічого цього влада робити не збиралась. Навпаки, після 1818 р. реформи поступово згортаються, поглиблювати їх Олександр I не наважився. Це породило опозиційні до самодержавства настрої в середовищі російського дворянства.

2. ПОВСТАННЯ ДЕКАБРИСТІВ

Формування ідеології руху декабристів

Варто запам'ятати!

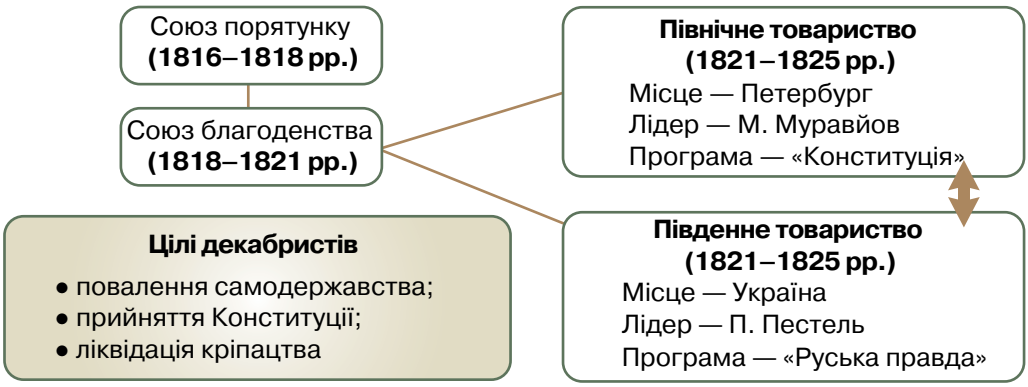
Декабристи — дворяни-революціонери, які в грудні 1825 р. підняли збройне повстання проти самодержавства та кріпацтва.

Великий вплив на формування ідей декабристів мало загальне піднесення патріотизму під час ***війни 1812 р.*** Під час закордонних походів російської армії в 1813–1815 рр. більшість офіцерів, не кажучи вже про солдатів, уперше познайомилися із життям народів Європи. Контраст між тим, що спостерігали майбутні декабристи на Заході, й російською дійсністю справив на них гнітюче враження. Там вони побачили економічний прогрес, відчули громадянські свободи; у більшості європейських країн уже було скасовано кріпосне право. А в Росії в цей час панували рутина в господарстві, жорстокі форми експлуатації та кріпосницької залежності.

На погляди майбутніх декабристів вплинули ***революції*** в Європі. Їхні думки розбурхували ***публіцистичні й літературні твори***, в яких критично описувалася навколишня дійсність. На формування ідейних переконань дворянської опозиції вплинуло також масонство.

Поміркуймо!

Пригадайте за матеріалом всесвітньої історії 8 класу головні ідеї масонства. Які з них могли бути взяті на озброєння декабристами?

Таємні організації декабристів

Повстання декабристів та їх доля

Як засіб повалення самодержавства в Російській імперії декабристи обрали організацію збройного повстання. Сприятливі обставини виникли у зв'язку зі смертю імператора Олександра I і сходженням на престол Миколи I.

Свідчать документи

З «Руської правди» Павла Пестеля

…Усі повинні бути перед законом рівні… Усі люди мають однакове право на всі вигоди, що надаються державою, і всі мають рівні обов'язки нести всі тягарі…

…Щоб рабство в Росії було цілковито знищене…

1) звільнення селян… не повинне позбавити селян доходу…

4) Весь російський народ є одним станом — громадянським; усі нинішні стани знищуються…

8) Верховна влада поділяється на законодавчу (Народне віче) і верховно-виконавчу (Державна Дума). Влада наглядова доручається Верховному собору.

Титульна сторінка «Руської правди» П. Пестеля

Із проєкту Конституції Микити Муравйова

Досвід усіх народів і всіх часів довів, що влада самодержавна однаково згубна для правителів і для суспільств.

…Федеральне або союзне правління… задовольнило всі умови й оповістило велич народу і свободу громадян.

Під наглядом государя одні Законодавчі збори… складають всі розпорядження загальні…

1) Джерелом верховної влади є народ…

4) Громадянство — є право брати участь у спільному управлінні… бути обраним…

6) Щоб бути громадянином (необхідно мати) не менше 21 року… власність нерухома на 500 крб сріблом або рухома на 1000 крб сріблом.

16) Кріпацтво і рабство скасовуються.

17) Кожен має право висловлювати беззаборонно свої думки… й передавати їх за допомогою друку…

25) Землі поміщиків залишаються за ними. Особливий закон визначить винагороду, яку зобов'язані їм сплатити поселяни, які надумають… переселитися…

? 1. Проаналізуйте уривки з програмних документів Південного й Північного товариств і визначте, як вони планували вирішити:
а) питання форми правління в Росії;
б) питання громадянських прав і свобод;
в) питання скасування кріпосного права.
2. Висловте судження щодо рівня демократичності програмних документів; щодо проєктів скасування кріпацтва — у чиїх інтересах планувалася декабристами ця реформа?

14 грудня 1825 р. в Петербурзі на Сенатській площі члени Північного товариства спробували підняти повстання силами підконтрольних військових частин. Однак воно було придушене.

Вранці **29 грудня 1825 р.** почалося повстання Чернігівського полку, розташованого неподалік українського міста Василькова. Його очолили М. Муравйов-Апостол і М. Бестужев-Рюмін. Декабристи сподівалися,

що до них приєднаються інші частини царської армії, але цього не сталося. 3 січня 1826 р. повстанців розгромили урядові війська.

Розправа над декабристами. Значення повстання

Розправа над декабристами. Після розгрому повстання розпочалися масові арешти. Був створений спеціальний Слідчий комітет зі справ декабристів. До слідства притягнуто 579 осіб, причетними до змови визнано 269, з них 131 — винними.

Верховний суд у Петербурзі засудив до страти п'ятьох найактивніших діячів декабристського руху: ***П. Пестеля, К. Рилєєва, С. Муравйова-Апостола, М. Бестужева-Рюміна, П. Каховського***. 126 декабристів засудили до каторги, заслання та поселення в Сибіру. Усіх їх позбавили військових чинів і дворянського звання. Особливі комісії розглядали «справи» солдатів, що брали участь у повстанні. Багатьох із них прогнали крізь стрій і покарали різками. На Кавказ у діючу армію був відправлений весь Чернігівський полк.

Підсумки та значення повстання декабристів. Перше в історії Росії повстання дворянської опозиції, спрямоване проти самодержавства та кріпацтва, зазнало поразки. Суспільство виявило неготовність до рішучих перетворень. Але значення повстання декабристів полягає в тому, що ***вони першими виступили проти самодержавства та кріпосного права*** *й дали поштовх подальшому розвитку реформаторського руху в країні.*

Поміркуймо!

Визначте причини поразки декабристів. Чим показова доля декабристів як представників вищих верств суспільства, що виступили проти самодержавства? Як, на вашу думку, розправа над декабристами вплинула на діяльність опозиційних сил у Російській імперії?

3. РОСІЯ ЗА МИКОЛАЇВСЬКОЇ РЕАКЦІЇ

Уряд нового царя Миколи I (1825–1855 рр.) ужив заходів щодо зміцнення режиму. У 1826 р. засновано ***Третє відділення*** *Власної його імператорської величності канцелярії*, що стало головним органом політичного розшуку. Супротивників миколаївського режиму очікували в'язниці, арештантські роти, заслання на Кавказ. У 1826 р. був опублікований устав про ***цензуру***, за допомогою якого миколаївські міністри мали намір упоратися з небезпечними західноєвропейськими ліберальними ідеями. Були поставлені під жорсткий контроль університети й посилено тиск на неправославні групи населення.

Польське листопадове повстання 1830–1831 рр.

Зміна курсу торкнулася і Королівства Польського. Наляканий декабристським повстанням, новий імператор не приховував своєї зневаги

до «конституційного врядування». Поляки взялися до зброї. У **листопаді 1830 р.** польські кадети спробували вбити великого князя Костянтина, розпочавши повстання. Скликаний повстанцями польський сейм проголосив відокремлення Королівства Польського від Російської імперії та заявив претензії на землі Литви, Білорусі й України. До жовтня 1831 р. силами російської армії повстання було придушене.

Микола I

Російська помста страшним тягарем впала на польські землі. Усіх польських офіцерів — учасників повстання — позбавили військових звань і заслали на примусові роботи вглиб Росії. Поразка повстання поклала кінець конституції Королівства Польського. Усі громадянські права скасували. Армія, сейм, університети були ліквідовані. Польщею тепер правили за допомогою військових указів. 1837 р. польські воєводства замінили десятьма російськими губерніями. Королівство Польське було знищено, хоча його назва буде ще зберігатися тридцять років.

Український Всесвіт

Історія придушення Листопадового повстання пов'язана із заснуванням важливого осередку вищої освіти на українських землях — Університету св. Володимира в Києві (1834 р.). Університет було засновано з ініціативи міністра народної освіти С. Уварова як осередок русифікації Наддніпрянської України. Однак невдовзі заклад перетворився на центр українського національного відродження.

Нині це Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Імператорський університет святого Володимира. *Фото 1911 р.*

? Дізнайтеся з додаткових джерел інформації, хто з визначних діячів українського відродження був пов'язаний з університетом св. Володимира в Києві.

Суспільний рух другої чверті XIX ст.

Діємо: практичні завдання

Ознайомтеся з ідейними засадами суспільних рухів і визначте спільне і відмінне в баченні шляхів розвитку Росії. Яка з течій, на вашу думку, мала прогресивніше бачення майбутніх перетворень?

Варто запам'ятати!

Слов'янофіли — представники ліберальної течії громадського руху другої чверті XIX ст., які виступали за принципово відмінний від західноєвропейського шлях розвитку Росії, заснований на принципах ***патріархальності, консерватизму, православ'я***.

Західники — представники ліберальної течії громадського руху другої чверті XIX ст. На противагу слов'янофілам, вони виступали за здійснення соціально-економічних ***реформ у Росії за західним зразком***.

4. СХІДНА (КРИМСЬКА) ВІЙНА

У середині XIX ст. Велика Британія і Франція прагнули витіснити Росію з берегів Чорного моря та запобігти посиленню російського впливу на Османську імперію. Водночас Росія хотіла забезпечити контроль над протоками Босфор і Дарданелли, посилити свій вплив серед слов'янського населення балканських володінь Османської імперії та захопити Стамбул — стародавній Константинополь, закріпивши за собою роль центру світового православ'я.

Підставою до розв'язання війни став конфлікт між православною та католицькою церквами за право контролю над святими для християн місцями в Палестині. У жовтні 1853 р. османський султан оголосив Росії війну.

У листопаді 1853 р. російська ескадра під командуванням адмірала П. Нахімова розгромила османську ескадру в ***Синопській битві***. Ця перемога стала приводом до втручання в російсько-османський конфлікт Великої Британії і Франції, які в березні 1854 р. оголосили війну Росії.

Військово-морські сили Британії та Франції атакували чорноморські портові міста, заблокували Балтійський флот у Кронштадті, обстріляли Соловецький монастир на Білому морі. ***Оборона Севастополя*** (вересень 1854 — серпень 1855 р.) закінчилася його здачею і поразкою Росії.

Українці — герої оборони Севастополя 1854–1855 рр.: Афанасій Єлісєєв, Аксеній Рибаков, Петро Кішка, Іван Димченко, Федір Заїка. *Літографія Георга-Вільгельма Тімма*

18 березня 1856 р. протиборчі сторони підписали ***Паризький мирний договір***. Росія віддавала османам фортецю Карс на Закавказзі, а союзники повертали Росії Севастополь та інші захоплені ними російські міста. Дунайські князівства — Молдавія та Валахія — залишалися під правлінням султана, але над ними фактично був установлений колективний протекторат великих держав. Чорне море оголошувалося нейтральним. Росії та Османській імперії заборонялося мати на ньому військовий флот і військово-морські бази. Конвенція про режим чорноморських проток забороняла прохід через Босфор і Дарданелли в мирний час військових кораблів усіх країн, окрім Османської імперії.

Східна війна продемонструвала економічну й військово-технічну відсталість Росії від провідних країн Європи, нездатність вищих чиновників і військових керувати країною в складних умовах воєнного часу.

Думки істориків

Український історик Ростислав Пилявець

Україна була безпосередньою учасницею і в певному сенсі — жертвою Кримської війни, а Севастополь варто вважати містом бойової слави і звитяги українців аж ніяк не меншою мірою, ніж росіян або ж англійців, французів чи турків. Кожен із цих народів демонстрував героїзм у тій війні. Але тільки росіяни використовують Кримську війну для виправдання неоімперіалізму.

? Як Ви розумієте слова історика? Знайдіть аргументи для підтвердження вашої власної позиції.

Діємо: практичні завдання

Дізнайтесь історію заснування жіночої нагороди імені Флоренс Найтінгел. Як вона пов'язана з історією Східної (Кримської) війни? Складіть допис у соціальні мережі про жінку, на честь якої названо нагороду. У дописі розкрийте історичне значення руху, заснованого Флоренс.

ЗНАЮ МИНУЛЕ — ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ — РОЗУМІЮ МАЙБУТНЄ: запитання та завдання

I. Знаю і систематизую нову інформацію

1. Які явища в політичному й соціально-економічному житті Росії спричиняли формування опозиційних до влади організацій та ідейних течій?
2. Назвіть спільні і відмінні риси в поглядах декабристів, західників і слов'янофілів на шляхи розвитку Росії.
3. Яка із суспільних течій Росії була опорою самодержавства?
4. Схарактеризуйте історичне значення Східної (Кримської) війни.
5. Виконайте онлайн-вправу **https://cutt.ly/OYNvxYT**.

II. Обговоріть у групі

6. Чому підвалини самодержавства й кріпацтва у 20–40-ві роки XIX ст. залишалися непорушними?
7. На основі даних про розвиток Росії складіть перелік викликів, що стоятимуть перед імперією у другій половині XIX ст.

III. Мислю творчо й самостійно

8. Поясніть, який зміст вклав автор у карикатуру.

«Двоголова ворона у Криму». *Карикатура в лондонському журналі «Панч», 29 вересня 1855 р.* Два солдати союзників спостерігають втечу двоголового російського орла. Підпис: «*Вона добряче отримала! Добий її!*»

ЦІ ДАТИ ДОПОМОЖУТЬ ЗРОЗУМІТИ ІСТОРІЮ. ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ ЇХ:

14 грудня 1825 р.	повстання декабристів на Сенатській площі в Петербурзі
29 грудня 1825 р. — 3 січня 1826 р.	повстання Чернігівського полку
1830–1831 рр.	польське Листопадове повстання
1853–1856 рр.	Східна (Кримська) війна

§ 15

ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА В США І РЕКОНСТРУКЦІЯ ПІВДНЯ. УТВОРЕННЯ НЕЗАЛЕЖНИХ ДЕРЖАВ У ЛАТИНСЬКІЙ АМЕРИЦІ

? 1. Пригадайте, коли й за яких обставин утворилися Сполучені Штати Америки. 2. Які ідеї закріплював американський «Білль про права» 1791 р.? 3. Якими були державний устрій і форма правління США?

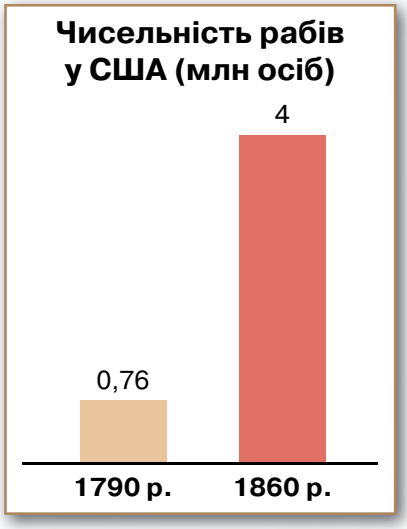
1. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ТА ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ США

Особливості політичної системи США

Від початку створення держави гострі дискусії в суспільстві та політичних колах США точилися довкола проблеми рабства. Характерною ознакою політичного життя США в першій половині XIX ст. був *тимчасовий політичний компроміс між підприємцями Півночі та плантаторами Півдня.* Такого компромісу вдалося досягти на деякий час президентові США ***Е. Джексону***. Його однодумці, а серед них були плантатори Півдня, підприємці Півночі, частина робітників і ремісників, почали іменувати себе ***Демократичною партією***, датою заснування якої вважається **1828 р.** Ця партія перед Громадянською війною перебувала при владі з невеликими перервами майже 30 років.

У **1854 р.** утворено ***Республіканську партію*** США, основу якої становили ворожі рабству і прихильні до єдності держави фермери та буржуазія. *Помірковане крило* республіканців складалося з представників великої буржуазії Півночі, які вимагали обмеження поширення рабства на територію новоутворених західних штатів.

Суперництво демократів і республіканців стало головним стрижнем політичного життя США.

Чисельність рабів

Зростання могутності США

У першій половині XIX ст. США динамічно розвивалися. До кінця

? Пригадайте визначення поняття «рабство».

1840-х років їх територія простяглася через весь континент від Атлантичного до Тихого океану. Вони перетворилися на найбільшу й наймогутнішу державу регіону. У результаті індустріальної революції, що відбулася на межі XVIII–XIX ст., США посідали четверте місце у світі за рівнем промислового розвитку. Країна торувала свій особливий шлях, але саме в цих особливостях закладались основи для гострих конфліктів між різними політичними силами, що в підсумку призвело до Громадянської війни 1861–1865 рр.

ТЕРИТОРІАЛЬНЕ ЗРОСТАННЯ

1803–1819 рр. — купівля Луїзіани, Східної та Західної Флориди;
1845 р. — анексія Техасу;
1846 р. — приєднання Орегона;
1846–1848 р. — захоплення Нової Мексики й Каліфорнії

ЗРОСТАННЯ ІММІГРАЦІЇ (в'їзду) ДО США

США називали «країною мігрантів». За період **1820–1850 рр.** кількість мігрантів з Європи, Азії, Латинської Америки перевищила 2,5 млн осіб

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ США в першій половині XIX ст.

ОСВОЄННЯ ЗАХОДУ

Рушійні сили освоєння Заходу:
- *піонери* (перші переселенці);
- *скватери* (фермери, які займали вільні землі);
- *плантатори* Півдня, які в куплені маєтки завозили рабів;
- *переселенці-золотошукачі* в роки «золотої лихоманки» в Каліфорнії.

Винищення та ізоляція у резерваціях корінного населення — індіанців

ВІДМІННІ ШЛЯХИ РОЗВИТКУ ПІВНОЧІ ТА ПІВДНЯ

ПІВНІЧНІ ШТАТИ

Ринкова економіка

- індустріальна революція;
- фермерство;
- дешева праця мігрантів;
- технічний прогрес.

Заборона рабства в конституціях Північних штатів заперечувала поширення рабства на землі Заходу

ПІВДЕННІ ШТАТИ

Аграрна економіка

- вирощування бавовни, цукрової тростини й тютюну;
- плантації (маєтки) землевласників — основа господарства;
- використання праці рабів афроамериканців.

Прагнення узаконити рабство й поширити на нові землі Заходу

? 1. Простежте за картою зростання території США в першій половині XIX ст. 2. Назвіть спільні й відмінні риси розвитку США та європейських провідних держав. 3. Чому, на вашу думку, США приваблювали іммігрантів з різних куточків світу? 4. Яке питання викликало дискусії в суспільстві щодо подальших шляхів розвитку?

2. ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА 1861–1865 рр.

Діємо: практичні завдання

Працюючи з текстом параграфа, укладіть у зошиті таблицю «Громадянська війна в США». Визначте, які фактори відіграли ключову роль у перемозі Півночі в цій війні.

Причини Громадянської війни	Ворожі табори (*групи населення, що їх підтримували*)	Головні події
	Південь Північ	
Результати війни		
Наслідки війни		

Загострення суперечностей між Північчю і Півднем

Наявність рабовласництва ***підривала єдність економічної системи країни***. Плантаційне господарство Півдня, зайняте обробітком бавовни, працювало переважно на експорт, а свої потреби у промислових товарах задовольняло здебільшого за рахунок імпорту британських виробів. *Орієнтація Півдня на експортну торгівлю гальмувала торгівлю між північними і південними штатами США.* Високі темпи ***економічного розвитку*** Півночі потребували сировини, яка вироблялася на Півдні, та створення нових резервів найманої робочої сили за рахунок звільнення рабів. До того ж експортна торгівля Півдня забезпечувала 80 % надходжень до державного бюджету.

У 1850-ті роки різко посилився антагонізм між рабовласниками й фермерами через ***земельне питання***. Багато збіднілих фермерів і батраки вимагали земельні ділянки, або ***гомстеди,*** на Заході й домагалися ***заборони рабства*** на західних землях. Натомість великі землевласники Півночі та плантатори Півдня виступали проти безкоштовної роздачі землі.

Посилювалося політичне протистояння Півночі і Півдня. На Півночі формувалися основи ***демократії,*** а на Півдні — основи ***олігархії*** — *влади небагатьох* (найбагатших і найвпливовіших плантаторів).

Варто запам'ятати!

Гомстеди — ділянки землі на Заході США, що надавалися кожному американському громадянинові (при сплаті невеликого збору), і згодом переходили в його власність.

Громадськість Півночі співчувала рабам, проте мало хто виступав за їхнє звільнення, бо вони вважалися приватною власністю плантаторів. Інколи раби піднімали повстання. Прихильники ліквідації рабства —

аболіціоністи — допомагали рабам втікати від плантаторів. Були створені спеціальні таємні маршрути для втікачів, яких переправляли до Півночі США та Канади.

Варто запам'ятати!

Аболіціонізм (від лат. abolitio — *скасування*, *відміна*) — 1) **суспільний рух, спрямований на скасування певного закону**; 2) наприкінці XVIII — у XIX ст. — рух у США **за скасування рабства афроамериканців**; у Великій Британії, Франції та інших країнах — рух **за ліквідацію рабства в колоніях.**

Поміркуймо!

Уявіть, що ви американський політик середини XIX ст. Як ви думаєте, чи можна було уникнути воєнного конфлікту між Північчю і Півднем?

Приводом для Громадянської війни стало обрання в листопаді 1860 р. президентом США лідера Республіканської партії *А. Лінкольна*. Він проголосив головними напрямами своєї майбутньої політики *боротьбу за збереження єдності США і за непоширення рабства в інших регіонах країни*.

Авраам Лінкольн (1809–1865 рр.) — американський державний і політичний діяч. Народився у штаті Кентуккі в сім'ї бідного фермера. З дитинства Авраам звик до праці, допомагаючи батькам обробляти землю. Сім'я часто переїжджала з місця на місце, і хлопчикові не вдалося здобути належної початкової освіти. Виручали його природна кмітливість, відмінна пам'ять, потяг до самоосвіти. Почавши у 21 рік самостійне життя, він перепробував багато професій: землеміра, комірника, лісоруба, поштового службовця. Протягом кількох років А. Лінкольн вивчав право. З 1834 р. він робить перші кроки в політиці — його обрано в Законодавчі збори штату Іллінойс. З 1847 р. А. Лінкольн став членом Конгресу США. У 1854 р. був одним із засновників Республіканської партії. У 1861–1865 рр. — президент США. Усю свою діяльність А. Лінкольн зосередив на збереженні єдності країни, економічному процвітанні, скасуванні рабства. 14 квітня 1865 р. А. Лінкольн був смертельно поранений найманцем рабовласників.

Відео. «Одна історія. Суперечлива особистість борця за права рабів Авраама Лінкольна». Тривалість 06 хв 50 с
https://cutt.ly/dUrmPve

? Чи погоджуєтеся ви з назвою відео? Свою думку обґрунтуйте.

На президентських виборах А. Лінкольн переміг лише голосами Півночі, тому рабовласники Півдня вважали його перемогу порушенням політичного балансу між двома частинами держави. Це стало сигналом до відокремлення південних штатів. Південні штати: Міссісіпі, Флорида, Алабама, Джорджія, Луїзіана, Техас, Теннесі, Арканзас, Північна і Південна Кароліна й Віргінія — відокремилися від США й утворили «Конфедерацію штатів Америки». Столицею Конфедерації стало місто Річмонд, а президентом — багатий плантатор Д. Девіс.

Варто запам'ятати!

Конфедерація (стосовно історії США) — ***об'єднання південних штатів США*** з метою збереження існуючого на Півдні соціально-економічного устрою та рабовласництва.

У конституції, прийнятій на з'їзді, головною метою Конфедерації проголошувався захист свобод окремих штатів. Конституція, зокрема, проголошувала рабство «*оплотом цивілізації*».

Президент А. Лінкольн заявив про невизнання Конфедерації. **12 квітня 1861 р.** війська Конфедерації бомбардували зайнятий федеральними військами форт Самтер у Південній Каролині, а згодом захопили його. Ця подія стала ***початком Громадянської війни між Північчю та Півднем***.

Варто запам'ятати!

Громадянська війна — організована збройна боротьба за державну владу між різними соціальними групами та політичними угрупованнями ***всередині країни***.

Перевага сил у війні, яка розпочалася, була на боці Півночі, що давала 75 % промислової продукції країни. Але північні штати не були готові у військовому відношенні. Крім того, частина командних кадрів армії Півночі опинилася на боці конфедератів, у лавах яких панувало велике патріотичне піднесення. По суті, обом протиборчим сторонам доводилося під час війни створювати армію заново, вербувати її кадри й готувати надійний командний склад.

Крім того, бунтівники розраховували на допомогу Британії,

Офіцери американської армії та афроамериканські робітники. *Фото 1864 р.*

Франції, Іспанії. Розпад США на дві держави при збереженні за Конфедерацією ролі постачальника бавовни й іншої сільськогосподарської сировини був вигідний для західноєвропейської буржуазії.

Війська Півночі на першому етапі війни — у 1861–1862 рр. — зазнавали невдач.

З метою привертання на бік армії Півночі нових добровольців уряд А. Лінкольна вдався до рішучих кроків. У травні **1862 р.** Конгрес прийняв ***закон про гомстеди***, якого домагалися американські фермери й робітники. Цей закон надавав кожному американцю або іммігрантові, які бажали працювати на землі, можливість отримати майже безкоштовно ***ділянку з державного фонду*** розміром 160 акрів (*акр — близько 0,4 га*). Після закінчення п'ятирічного терміну проживання і праці на цій ділянці користувач ставав її повноправним власником. Водночас найбільшу вигоду із цього закону отримали земельні спекулянти, тому що він дозволяв додатково придбати необмежену кількість землі по одному долару за акр.

З **1 січня 1863 р.** набув чинності ***закон про скасування рабства***. Колишні раби отримали право вступити до війська. До армії Півночі добровільно вступили майже 400 тис. афроамериканців. У тилу армії Конфедерації (Півдня) почалися повстання рабів.

Уряд А. Лінкольна запровадив нові податки на великих власників й ухвалив закон про конфіскацію майна бунтівників. Успішно відбулася «чистка» армії та призначення в командування здібних офіцерів. Рішучі заходи щодо розв'язання нагальних проблем держави сприяли обранню А. Лінкольна президентом США на другий термін.

На початку липня 1863 р. армія Конфедерації зазнала жорстокої поразки під Геттісбергом (Пенсильванія). ***Військова ініціатива, моральна та психологічна переваги були вже на боці Півночі.*** 19 листопада 1863 р. президент А. Лінкольн виголосив із приводу відкриття великого солдатського кладовища відому ***«Геттісберзьку промову»***.

Свідчать документи

Промова А. Лінкольна в м. Геттісберг 19 листопада 1863 р.

...Наші батьки утворили на цьому континенті нову націю, яка народилась у свободі й вірі в те, що всі люди народжені рівними. Тепер ми ведемо велику Громадянську війну... сповідуючи ті ж ідеали випробування на здатність вистояти. ...Нам, живим, слід... перейняти у цих високошанованих загиблих ще більшу прихильність тій справі, якій вони... зберігали вірність, сповнитися переконаністю, що вони загинули недаремно, що наша нація з Божою допомогою відродиться в свободі й що влада народу волею народу і для народу не зникне з лиця Землі.

? Про які основні цінності йдеться у виступі А. Лінкольна?

Восени 1864 р. війська Півночі під командуванням генерала ***В. Гранта*** розгорнули широкий наступ на столицю Конфедерації — місто

Ричмонд. Розбиті війська Конфедерації відступили на південь. Улітку 1864 р. генерал жителів Півночі ***В. Шерман*** розпочав свій відомий «марш до моря». Його 100-тисячна армія пройшла по тилах конфедератів на Півдні, 2 вересня 1864 р. взяла Атланту — центр військової промисловості Півдня — й наприкінці року вийшла на берег Атлантичного океану.

Історичні подробиці

Генералу В. Шерману належить сумна слава винахідника тактики «спаленої землі». Армія Шермана просувалася двома колонами, і у смузі шириною в 100 км знищувалося все. Було зруйновано 265 миль залізниць, спалено будинки й майстерні. Сам В. Шерман писав у мемуарах: «*Покидаючи Південну Каролiну, мої солдати настільки звикли руйнувати все на своєму шляху, що будинок, де розміщувався мій штаб, часто спалахував раніше, ніж я його залишав*».

? Дізнайтеся з додаткових джерел, коли й де у світовій історії застосовувалася подібна тактика під час війни.

Війська Конфедерації були деморалізовані. У **1865 р.** Конгрес США затвердив 13-ту поправку до Конституції, що забороняла рабство на всій території США. 3 квітня 1865 р. війська Півночі захопили Ричмонд, а 9 квітня капітулювали основні сили бунтівників у Віргінії. Кількома тижнями потому залишки військ Півдня припинили боротьбу.

Однак 14 квітня 1865 р. під час святкування перемоги Півночі в Громадянській війні у Вашингтоні в ложі театру Форда президент А. Лінкольн був смертельно поранений. Цієї ж ночі президент помер від ран.

Громадянська війна 1861–1865 рр. стала найкровопролитнішою війною на території США за всю їхню історію.

Основними результатами перемоги Півночі в Громадянській війні були: збереження ***єдності країни***; ***ліквідація рабства***; надання ***афроамериканцям права голосу***; затвердження демократії; надання фермерам, робітникам, іммігрантам ***безкоштовних земель на Заході***; підрив основ плантаційного господарства та великого землеволодіння, остаточне затвердження ***фермерського шляху розвитку*** американського сільського господарства; створення ***єдиного внутрішнього ринку***; прихід до політичної та економічної влади в США ***буржуазії Півночі***. Перемога Півночі відкрила можливості для розвитку економіки, сприяла виходу країни на передові позиції у світі.

3. РЕКОНСТРУКЦІЯ ПІВДНЯ 1865–1877 рр.

Мета Реконструкції полягала у ***проведенні демократичних перетворень на Півдні та обмеженні влади колишніх рабовласників***. Уся влада на Півдні була передана федеральній армії. Активні учасники заколоту були позбавлені політичних прав, зокрема й права обіймати

державні посади. Понад 1 млн афроамериканців отримали право голосу. Водночас за рахунок багатих ресурсів Півдня створювалися величезні капітали північних олігархів.

Плантатори намагалися звести до мінімуму результати своєї поразки, обмежившись визнанням скасування рабства без надання афроамериканцям землі. У південних штатах виходили друком «чорні кодекси», що обмежували громадянські права колишніх рабів. Плантатори організовували озброєні банди, що переслідували афроамериканців.

Але Реконструкція приносила більше ***позитивних результатів.***

Варто запам'ятати!

Реконструкція — система заходів, що здійснював уряд США після закінчення Громадянської війни для ***зміцнення єдності країни***, з метою реорганізації управління південними штатами та ліквідації наслідків рабовласництва.

4. УТВОРЕННЯ НЕЗАЛЕЖНИХ ДЕРЖАВ У ЛАТИНСЬКІЙ АМЕРИЦІ

На початку XIX ст. внаслідок ослаблення колоніальних імперій Іспанії та Португалії, а також під впливом ідей Французької революції активізувалася боротьба народів Латинської Америки за незалежність. У результаті національно-визвольного руху народів Латинської Америки в цьому регіоні були створені незалежні держави: Гаїті (1804 р.), Парагвай (1811 р.), Аргентина (1816 р.), Чилі (1818 р.), Велика Колумбія (1819 р.), Перу (1821 р.), Мексика (1821 р.), Федерація республік Центральної Америки (1821 р.), Болівія (1825 р.), Уругвай (1830 р.).

Куба й Пуерто-Рико залишалися колоніями Іспанії до кінця XIX ст. Після розпаду Федерації республік Центральної Америки утворилися такі держави: Коста-Рико (1838 р.), Нікарагуа (1838 р.), Гондурас (1838 р.), Гватемала (1839 р.), Сальвадор (1841 р.). У 1814 р. від Гаїті відокремилася Домініканська Республіка.

Сімон Болівар

Сімон Болівар (1783–1830 рр.) очолив національно-визвольний рух в іспанських колоніях Нового Світу. Здобувши перемогу в боротьбі з Іспанією, С. Болівар намагався втілити ідею латиноамериканської єдності. Він створив конфедерацію іспаномовних держав — Велику Колумбію (Венесуела, Колумбія, Панама, Еквадор), яка існувала протягом 1819–1830 рр. С. Болівар був ініціатором скасування рабства.

Війни за незалежність розчистили шлях для розвитку капіталістичних відносин, але в цілому вони негативно вплинули на стан

економіки нових держав. Для прискорення економічного розвитку молоді незалежні держави почали активно використовувати іноземні кредити. Це дало можливість США, Британії, Франції взяти їх економіку під свій контроль. Селяни латиноамериканських держав не отримали землі, зберігалася їх напівфеодальна експлуатація, а власники латифундій, як і раніше, мали величезні маєтки та політичну владу.

У нових державах утверджувалася ***республіканська*** форма правління, були ухвалені перші конституції. Політичне життя в них характеризувалося боротьбою двох політичних таборів — лібералів і консерваторів. У боротьбі за владу вони часто використовували ***армію***, нелегальні збройні формування, встановлювали ***диктаторські режими***.

5. ДОКТРИНА МОНРО

У 1822 р. США визнали нові держави Латинської Америки. 2 грудня 1823 р. президент країни Дж. Монро направив чергове щорічне послання президента до Конгресу Сполучених Штатів. До його тексту був включений документ про ***принципи зовнішньої політики США***, що отримав назву *«Доктрина Монро»* (*доктрина — керівний політичний принцип*).

Джеймс Монро. *Картина художника Семюела Морзе, 1819 р.*

Доктрина містила попередження на адресу європейських держав і Росії, що захоплення колоній у Латинській Америці Сполучені Штати надалі розглядатимуть як загрозу своїй власній безпеці. Проте президент Дж. Монро заявив, що США триматимуться осторонь від європейських справ. У документі також наголошувалося на несумісності державного устрою монархічної Європи й республіканських Сполучених Штатів Америки.

Варто запам'ятати!

Експансіонізм — *агресивна політика* з метою захоплення чужих територій і ринків збуту.

Фактично «Доктрина Монро» не лише застерігала європейські держави від втручання у справи держав західної півкулі, а й обґрунтовувала ***експансіоністські прагнення Сполучених Штатів*** щодо цих держав, що ставали сферою впливу США.

Це було доволі зухвало, адже доктрина не була погоджена й визнана іншими державами, а була ***однобічною декларацією***.

Проголошена в 1823 р. «Доктрина Монро» на тривалий час визначила зовнішню політику США та сприяла посиленню їх впливу в регіоні Латинської Америки.

ЗНАЮ МИНУЛЕ — ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ — РОЗУМІЮ МАЙБУТНЄ: запитання та завдання

I. Знаю і систематизую нову інформацію

1. Визначте особливості соціально-економічного розвитку Півночі і Півдня США в першій половині XIX ст.
2. Які чинники сприяли, а які стояли на заваді розвитку промисловості в США?
3. Назвіть політичні партії, утворені в США в 1828 і 1854 рр.
4. Яке питання було ключовим в дискусіях щодо шляхів розвитку США в першій половині XIX ст.?
5. Чому США були зацікавлені в прибутті іммігрантів?
6. Назвіть основні причини Громадянської війни в США.
7. Як закони про гомстеди та скасування рабства вплинули на хід Громадянської війни та розвиток США?
8. Які основні результати Громадянської війни в США?
9. Визначте ціль, основні напрями й суперечності політики Реконструкції Півдня.
10. Чому «Доктрина Монро» вважається проявом американського експансіонізму?

II. Обговоріть у групі

11. З промови сенатора Хаммонда, штат Південна Кароліна: «*Бавовна, рис, тютюн і морські запаси правлять світом, і ми маємо досить здоровий глузд, щоб зрозуміти це. Північ без нас перетвориться на беззахисне ягня і загине від парші та голоду*». Які ідеї відобразив сенатор у своєму виступі?
12. Виконайте в групі дослідницький проєкт «Етапи боротьби за права афроамериканців: від часів Громадянської війни до сьогодення».

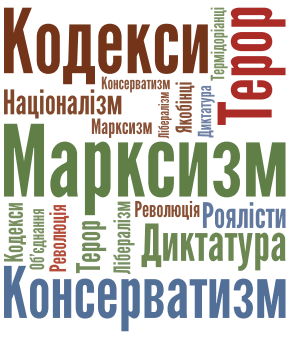
III. Мислю творчо й самостійно

13. Як події в США періоду 1776–1870 рр. вплинули на розвиток країни й утвердження її як світового лідера?
14. У чому, на ваш погляд, полягали (полягають) уроки історії США в цей період для інших країн світу?
15. Виконайте творчий проєкт: сторінка діяча в соціальних мережах, історичний портрет «Авраам Лінкольн».
16. Уявіть собі, що в Громадянській війні переміг Південь. Як, на вашу думку, це вплинуло б на подальший розвиток країн світу?

ЦІ ДАТИ ДОПОМОЖУТЬ ЗРОЗУМІТИ ІСТОРІЮ. ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ ЇХ:

1861–1865 рр.	Громадянська війна в США
20 травня 1862 р.	ухвалення закону про гомстеди
1 січня 1863 р.	набув чинності закон про ліквідацію рабства в США
1865–1877 рр.	Реконструкція Півдня США

§ 16 УЗАГАЛЬНЕННЯ З РОЗДІЛУ 2

1. Пригадайте значення термінів і понять історичної хмаринки. З якими країнами вони у вас асоціюються?

2. Укладіть власну історичну хмаринку до вивчених розділів «Визначні особистості». Обґрунтуйте свій вибір історичних персонажів.

3. Складіть розгорнутий план «Головні підсумки та значення Французької революції кінця XVIII ст.».

4. Складіть таблицю «Індустріальна революція та особливості соціально-економічного розвитку європейських країн».

Країна	Особливості соціально-економічного розвитку
Велика Британія	
Франція	
Німецькі держави	
Австрія	
Росія	

5. «Дискусійний клуб». Об'єднайтеся в пари. Уявіть, що ви є лідерами провідних держав світу першої половини XIX ст. в таких парах: Росія — Велика Британія, Велика Британія — Франція, Німеччина — Велика Британія, представник Півночі США — представник Півдня США. Подискутуйте щодо перспективності саме вашого шляху історичного розвитку.

6. Перевірте, як ви засвоїли матеріал розділів 1 і 2 за допомогою онлайн-тестів. Для виконання завдань перейдіть за покликаннями або скористайтеся смартфоном — зчитайте QR-коди.

Розділ 1
https://forms.gle/PgL6dXsmSPPtv3km8

Розділ 2
https://forms.gle/VJM7C88r5X4ZcWJd6

Бажаємо успіху!

МОДЕРНІЗАЦІЯ КРАЇН ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ в останній третині XIX — на початку XX ст. ПРОБУДЖЕННЯ АЗІЇ

§ 17 МОДЕРНІЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА В РОЗВИНЕНИХ КРАЇНАХ СВІТУ

? 1. Як впливає конкуренція на розвиток ринкової економіки? 2. Які верстви суспільства відіграють вирішальну роль у функціонуванні індустріального суспільства?

1. НОВІ ЯВИЩА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

В останній третині XIX — на початку XX ст. продовжилися процеси модернізації всіх сфер життя суспільства розвинених країн. Розвиток економіки визначали ***зміни в енергетичній сфері***, перехід на рідке паливо та електрику.

Важливі технологічні зміни в останній третині XIX ст. відбулися в ***сільському господарстві***. У цей період почали широко застосовувати мінеральні добрива та нові агротехнічні прийоми, використовувати сільськогосподарські машини.

Трактор кінця XIX ст.

Нові тенденції формувались у ***військово-стратегічній сфері***. З'явилися нові види стрілецького озброєння та артилерії; створювалися потужні військово-морські флоти; були винайдені нові види вибухових речовин та отруйних газів; у військових цілях використовували радіозв'язок. На початку XX ст. почала розвиватись авіація.

Історичні подробиці

Перші подібні до тракторів машини з'явилися в XIX ст. й були паровими. Так, ще в 1850 р. англійський винахідник В. Говард використовував для оранки локомобіль. У другій половині XIX ст. на полях Великої Британії працювало вже близько двох тисяч таких машин. У 1896 р. американські інженери створили перший трактор із двигуном внутрішнього згоряння.

2. МОНОПОЛІЗАЦІЯ ЕКОНОМІКИ

В останні десятиліття XIX ст., одночасно зі збереженням вільної конкуренції, багато дрібних і середніх підприємств поглиналися великими компаніями, які контролювали значну частину різних галузей промисловості. ***Концентрація виробництва*** (*тобто його зосередження в руках великих власників*) привела до появи **монополій**.

Варто запам'ятати!

Монополії — *великі капіталістичні підприємства* або *об'єднання* підприємств, що зосередили у своїх руках ***значну частку виробництва певної продукції***,

що давало змогу диктувати:
умови праці;
головне — ***ціни*** на ринку,

} внаслідок чого — отримувати ***НАДвисокі прибутки***

В останній третині XIX ст. зароджуються нові форми монополістичних об'єднань — концерни, картелі, синдикати, трести.

Концерн (англ. concern — фірма, підприємство) — найпоширеніша форма корпорації у сфері промисловості, особливістю якої є *багатогалузевий характер* діяльності (у галузі торгівлі, транспорту, банківської справи); при цьому учасники *зберігають формальну самостійність*, але підпорядковуються єдиному фінансовому керівництву та контролю.

Картель (фр. cartel від лат. carta — папір, документ) — угода між підприємцями щодо регулювання виробництва, умов збуту продукції та найму робочої сили, встановлення цін на відповідні види товарів, обміну виробничою та комерційною інформацією тощо.

Синдикат (лат. syndicatus від грец. syndicos — повірений, представник) — одна з форм монополістичного об'єднання підприємців, яке бере на себе зобов'язання здійснювати всю комерційну діяльність при збереженні виробничої та юридичної самостійності підприємств, що до нього входять.

Трест (англ. trust — довіра) — одна з форм монополістичних об'єднань, за

Великі монополії придушують мале підприємництво. *Карикатура 1884 р.*

? На які негативні впливи монополізації на розвиток економіки звертає увагу автор карикатури?

якої підприємства, що входять до тресту, втрачають свою комерційну, виробничу, нерідко і юридичну самостійність.

Процес концентрації також був характерним і для банківської справи, де відбувалася концентрація капіталів. Укрупнення банків, що стали могутніми фінансовими центрами, вкладення банківських коштів у розвиток промисловості, злиття банківського капіталу з промисловим, участь власників найбільших банків у діяльності акціонерних компаній привели до появи ***фінансового капіталу***.

Монополії, великі корпорації намагалися залучити якомога більше коштів, капіталу для свого розвитку. Із цією метою створювалися ***акціонерні компанії***.

Варто запам'ятати!

Акціонерна компанія (акціонерне товариство) — об'єднання осіб, підприємств, що є поєднанням капіталів; капітал товариств розділений на рівні частини (акції або паї).

Акція — цінний папір, що випускається акціонерною компанією, власник якої має право на частку прибутку компанії.

Джон Рокфеллер

Економічна потужність власників промислових і фінансових монополій значно збільшувала їхній вплив на політичне життя, ухвалення державних рішень. Так з'явилися могутні фінансово-промислові групи, або ***фінансова олігархія***.

Однією з найбільших і найвпливовіших фінансово-промислових груп США та всього світу стали ***Рокфеллери***. Основою їхньої могутності був нафтовий бізнес. У 1870 р. Дж. Рокфеллер-старший створив компанію «Стандард ойл», яка наприкінці XIX ст. монополізувала перегонку, переробку та продаж нафти й нафтопродуктів у США.

В останній третині XIX ст. сформувалася найбагатша фінансово-промислова група в США — ***Моргани***. Величезний статок вони нажили під час Громадянської війни 1861–1865 рр., коли займалися військовими постачаннями. У період економічного буму Моргани разом з американським залучали й британський капітал для фінансування промислових підприємств і залізничного будівництва. У 1902 р. вони заволоділи великою мережею залізниць загальною протяжністю 90 тис. км.

3. СУСПІЛЬНІ ЗМІНИ В ЄВРОПІ ТА АМЕРИЦІ в останній третині XIX — на початку XX ст.

Індустріальна епоха ознаменувала ***появу нового типу «ділових людей»***, для яких інтерес до збагачення збігався з інтересом до справи.

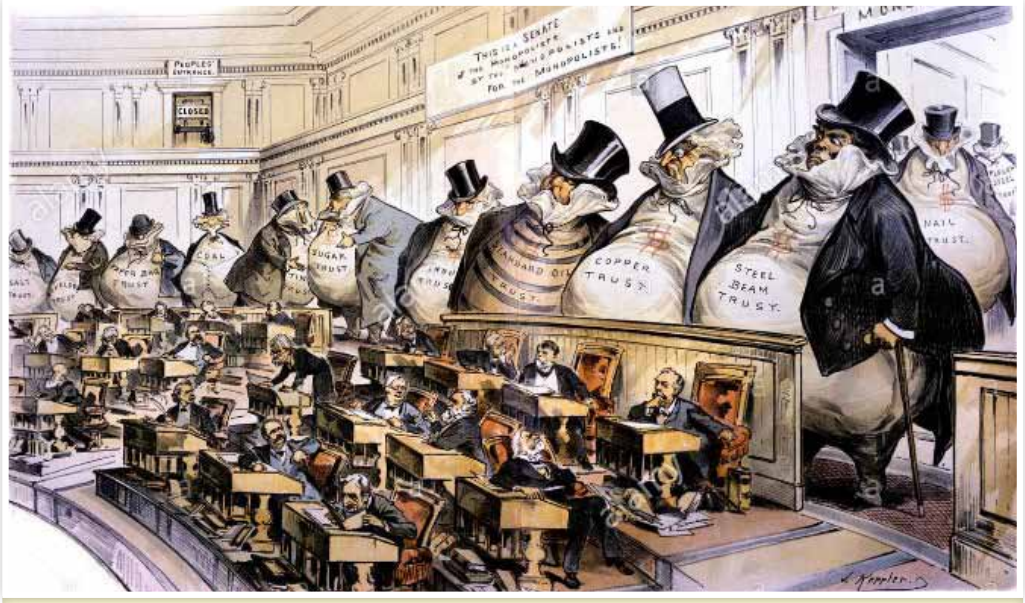
Сучасники, аналізуючи основні риси характеру представників цієї найвпливовішої соціальної групи, відзначали, що їм особливо притаманні працьовитість, наполегливість, системність у роботі, уміння домагатися поставлених цілей, сміливість і рішучість. Про таких людей казали, що вони «зробили самі себе». Показовим щодо цього є життєвий шлях і кар'єра ***Дж. Рокфеллера*** (1839–1937 рр.) — американського підприємця, першого мільярдера в історії людства. Він не походив з багатої родини, не мав великої спадщини, а всього в житті домігся своїм розумом, працьовитістю та діловою спритністю.

Бізнесмени, які володіли величезними багатствами, віддавали всі сили й час своїй справі. Багато хто з них був досить скромним у повсякденному житті, не прагнув демонструвати свої статки. У другій половині XIX ст. дедалі більше людей з-поміж великих підприємців почали займатися доброчинністю.

В останній третині XIX ст. в індустріально розвинених західних країнах буржуазія чимраз рідше брала безпосередню ***участь у політиці***. У суспільстві формувалася особлива соціальна ***група професійних політиків***, яка фінансувалася буржуазією та відстоювала її політичні інтереси.

Помітним явищем в останній третині XIX ст. було ***збільшення чисельності та зростання впливу в державі й суспільстві «середнього класу»***.

Збільшення частки «середнього класу» стабілізувало суспільство. Маючи певну власність, високооплачувану роботу, ця верства населення не була зацікавлена в радикальному зламі наявного правопорядку

? Проаналізуйте карикатуру як історичне джерело. Поміркуйте, чи може бути карикатура актуальною і наразі. Наведіть аргументи на користь своєї думки.

Варто запам'ятати!

«Середній клас» — широка соціальна група, що об'єднує середню буржуазію, верхівку дрібної буржуазії, а також представників технічної та творчої інтелігенції (інженерів, лікарів, юристів, викладачів тощо), високооплачуваних службовців приватних компаній і державних установ, офіцерів. У розвинених країнах «середній клас» становить найчисленнішу групу населення. «Середній клас» традиційно забезпечує стабільність суспільства.

й державного ладу. Маючи свої інтереси й намагаючись зміцнити статус і поліпшити репутацію, ідеологи «середнього класу» прагнули добиватися реформування суспільства з метою усунення найгостріших політичних і соціально-економічних суперечностей у суспільстві. «Середній клас» поступово ставав найбільш зацікавленим у зміцненні громадянського суспільства, що формувалося.

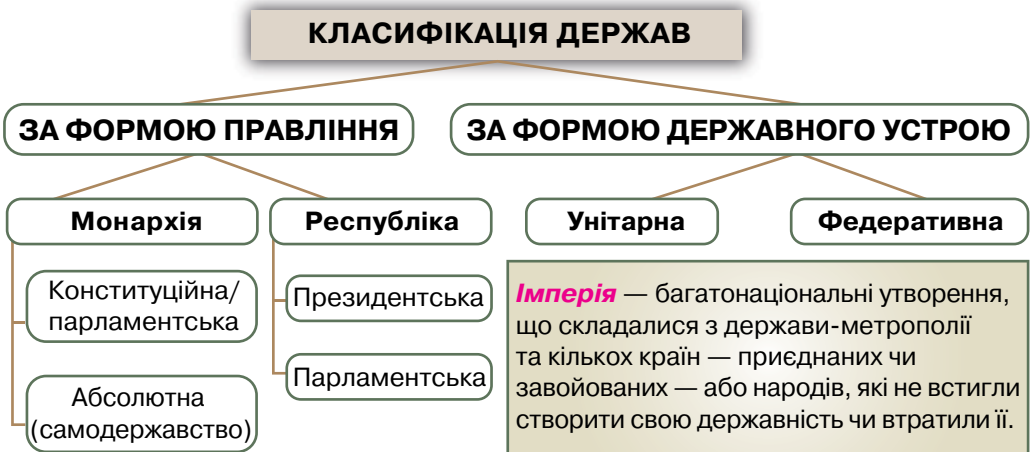
Поміркуймо!

Висловте припущення, чому в розвиткові «середнього класу» могли бути зацікавлені влада й заможні верстви суспільства?

4. ЗРОСТАННЯ РОЛІ ДЕРЖАВИ

В останній третині XIX ст. зростало значення держави в соціально-економічному і політичному житті. Посилилася її роль у захисті суспільного устрою, запобіганні небезпечним соціальним конфліктам і розв'язанні їх, здійсненні спільної для всієї країни внутрішньої політики (економічної, соціальної, культурної тощо).

У цей період формуються основні сучасні типи держав.

? На основі відомої вам інформації про розвиток провідних держав у XIX ст. назвіть приклади держав кожного представленого в схемі типу.

5. УТВЕРДЖЕННЯ ДЕМОКРАТІЇ ТА СТАНОВЛЕННЯ ОСНОВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

У багатьох європейських країнах та в США основні принципи державного устрою дедалі більше наближалися до доктрини ***народного суверенітету*** — *тобто визнання народу джерелом політичної влади*. Це право народ здійснював через виборчу систему: народні обранці — депутати — від імені народу управляли державою, визначали її внутрішню та зовнішню політику. У Великій Британії, США, Франції, Німеччині було значно розширене коло виборців і тих, хто міг стати депутатом парламенту або органів місцевого самоврядування. Спільним для всіх найбільш розвинених країн Заходу було становлення основ ***громадянського суспільства***.

Варто запам'ятати!

Громадянське суспільство — сукупність соціальних утворень (груп, колективів), об'єднаних економічними, етнічними, культурними інтересами, що реалізуються ***поза сферою діяльності держави*** й дозволяють контролювати дії державної машини. Громадянське суспільство — ***суспільство з розвиненими економічними, культурними, правовими та політичними відносинами між його членами***, які сприяють утворенню зворотних зв'язків між суспільством і державою.

Темпи цього процесу були в різних країнах не однаковими. Серед основ громадянського суспільства в ***США*** й ***Великій Британії*** — партійна система, механізм виборчої системи, розгалужена мережа громадських організацій тощо. Але й у цих країнах існували свої проблеми. Так, у США особливо гострим було «південне питання». Попри знищення в результаті Громадянської війни 1861–1865 рр. рабства, у південних штатах після її закінчення вдалося узаконити систему ***расової сегрегації*** (дискримінації). У Великій Британії надскладним було питання про ***надання самоврядування Ірландії***.

У ***Франції*** лише на початку 1890-х років був зроблений остаточний вибір республіканської форми державного устрою. Тільки після цього можна було говорити про утвердження в країні основ громадянського суспільства.

Ще складніше становлення громадянського суспільства відбувалося в ***Німеччині***, де особливо впадали в очі суперечності між рівнем розвитку економіки (за базовими показниками Німеччина перебувала на передових позиціях у світі) та численними пережитками попередніх часів.

Поміркуймо!

Пригадайте, з якою метою просвітники пропонували систему поділу влади на три гілки: законодавчу, виконавчу, судову. Поміркуйте, чи можна побудувати громадянське суспільство в державі, де немає системи поділу влади.

6. МІГРАЦІЙНІ РУХИ

Варто запам'ятати!

Міграція (лат. migratio, від migro — *переходжу*, *переселяюся*) — ***переміщення населення***, пов'язані зі зміною місця проживання.

В епоху формування індустріального суспільства активізувалися міграційні процеси.

Найпотужніший потік переселенців виник у другій половині XIX ст., а основна маса мігрантів прямувала до США та Канади. Ядро міграційних потоків у XIX ст. становили селяни й робітники, менше — службовці, фахівці. У першій половині XIX ст. виникла масова еміграція з Великої Британії: у 1820 р. із цієї країни виїхали 25 тис. осіб, у 1830 р. — 56 тис., у 1840 р. — 90 тис. Англійці здебільшого вирушали до Канади, частково до Австралії, Нової Зеландії, Південної Африки. До Великої Британії почали надходити дешеві канадські ліс і хліб, австралійська вовна. У 1840-х роках унаслідок «картопляного голоду» й масового безземелля селян стався вибух еміграції з Ірландії до США (1,5 млн осіб тільки з 1846 до 1851 р.).

Широкомасштабна міграція на початку 80-х років XIX ст. з Італії, країн Східної Європи до США й низки країн Латинської Америки була пов'язана з падінням цін на європейську пшеницю, безземеллям селян і масовим безробіттям.

Український Всесвіт

Відео «Українські відкривачі Канади». Тривалість 08 хв 23 с
http://cutt.ly/YZvDH7p

Українські переселенці до Канади. *Фото з книжки В. Кіпіані, М. Гримич «Українська Канадіана: збірник матеріалів з історії українців Канади», 2016 р.*

? 1. На основі знань про соціально-економічний розвиток українських земель у XIX ст. визначте причини еміграції українців до США й Канади. 2. Схарактеризуйте життя перших переселенців на нових землях. 3. Дізнайтеся, які осередки української діаспори діють у Північній Америці в наш час.

ЗНАЮ МИНУЛЕ — ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ — РОЗУМІЮ МАЙБУТНЄ: запитання та завдання

I. Знаю і систематизую нову інформацію

1. Увідповідніть назви форм монополій і пояснення їхнього змісту.

1 Концерн	**А** Угода між підприємцями, що передбачає регулювання умов виробництва і збуту продукції, найму робочої сили, обміну виробничою і комерційною інформацією
2 Картель	**Б** Форма монополії, якій притаманна втрата учасниками комерційної, виробничої і, часто, юридичної самостійності
3 Синдикат	**В** Багатогалузева корпорація, учасники якої зберігають формальну самостійність, але підпорядковуються єдиному фінансовому керівництву
4 Трест	**Г** Підприємство, створене шляхом об'єднання капіталів, власники яких мають право на частку прибутку
	Д Форма монополії, за якої учасники зберігають юридичну й виробничу самостійність, а комерційну діяльність провадять спільно

2. Поясніть значення термінів і понять: «*середній клас*», «*громадянське суспільство*», «*міграція*».

3. Проаналізуйте оголошення в газеті 1890-х рр. як історичне джерело.

II. Обговоріть у групі

4. Наприкінці XIX — на початку XX ст. в США було започатковано державну політику боротьби з монополіями. Поясніть, чому уряди США вдавалися до таких заходів?

III. Мислю творчо й самостійно

5. Складіть словесний портрет одного з представників суспільної групи «ділових людей» індустріальної епохи.

§ 18 ФРАНКО-ПРУССЬКА ВІЙНА ТА ЇЇ НАСЛІДКИ. ТРЕТЯ РЕСПУБЛІКА У ФРАНЦІЇ

? 1. За яких обставин у Франції було встановлено Другу імперію? 2. Пригадайте, яке значення в об'єднанні Німеччини відіграла франко-прусська війна 1870–1871 рр. 3. Чому, на вашу думку, Франція не була зацікавлена в об'єднанні Німеччини?

1. ФРАНКО-ПРУССЬКА ВІЙНА 1870–1871 рр. ТА ЇЇ НАСЛІДКИ

Основними **причинами** франко-прусської війни були:

- прагнення правлячих кіл Франції ***не допустити об'єднання Німеччини навколо Пруссії*** та зберегти свою гегемонію в континентальній Європі;
- Наполеон III за допомогою війни сподівався ***здолати глибоку кризу Другої імперії***;
- керівництво Пруссії прагнуло захопити економічно багаті та стратегічно важливі прикордонні провінції Франції — ***Ельзас*** і ***Лотарингію*** — території, заселені німцями й захоплені французами в XVII ст.;
- О. фон Бісмарк прагнув ***подолати сепаратизм Баварії та Вюртемберга***, які в 1869 р. не захотіли приєднатися до Північнонімецького союзу і вступили в таємні переговори з Францією про надання їм підтримки в разі війни з Пруссією.

Приводом для війни стало ***питання про заміщення іспанського престолу***. І Франція, і Пруссія намагалися посадити на престол контрольовану ними людину. Дипломатичні переговори продовжилися публічними образами в пресі, що стало зручним приводом до війни. **19 липня 1870 р.** Франція оголосила війну Пруссії.

Найважливіші події франко-прусської війни

Пруссія була набагато краще підготовленою до війни. Маючи найсучаснішу наземну армію, прусське командування вже на початку серпня 1870 р. віддало наказ про вторгнення своїх військ у Францію. Поразки у війні з Пруссією вкотре загострили політичну боротьбу у французькому суспільстві. Режим Другої імперії Наполеона III був приречений, особливо після того, як сам імператор потрапив у полон.

Під тиском народного невдоволення 4 вересня 1870 р. парламент проголосив у Франції Третю республіку. У країні було визнано демократичні права та свободи.

Адольф Тьєр

Становлення Третьої республіки відбувалося у складних умовах: значна частина Франції була окупована прусською армією, війна призвела до загострення соціально-економічної ситуації. Новий уряд на чолі з А. Тьєром погодився на підписання принизливого миру, за яким Франція втрачала Ельзас і північно-західну частину Лотарингії та мусила сплатити Німеччині 5 млрд франків контрибуції. Париж був тимчасово окупованим. Особливо принижував факт проголошення Німецької імперії в серці Франції — Дзеркальній залі Версальського палацу. За підсумками війни Франція втратила лідерські позиції на континенті.

2. ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА У ФРАНЦІЇ. ПАРИЗЬКА КОМУНА

Національне приниження французів і зумовлена війною криза викликали загострення політичної боротьби. Обурення народу вилилося в антиурядові виступи та створення ***комун*** (органів самоврядування) у Парижі, Марселі, Ліоні, Тулузі.

Реформи Паризької комуни

Судова

- виборність суддів;
- гласність;
- захист обвинувачених

Освітня

- упровадження обов'язкової, безкоштовної освіти

Релігійна

- відокремлення церкви від держави

Соціальні

- надано громадянські права жінкам
- скорочення робочого часу до 10 годин на день

? Дайте оцінку реформам Паризької комуни. Чи всі верстви суспільства вони задовольняли?

У результаті повстання наприкінці березня 1871 р. у столиці Франції встановилася влада Паризької комуни. Її члени за фахом були чиновниками, лікарями, журналістами, робітниками. Переважно вони представляли послідовників різних соціалістичних і радикальних учень. Цим уявленням відповідали реформи, проведені Паризькою комуною.

Паризька комуна встигла створити боєздатну армію чисельністю до 90 тис. осіб. Однак за сприяння німців уряду А. Тьєра вдалося придушити Паризьку комуну.

3. СТАНОВЛЕННЯ ТРЕТЬОЇ РЕСПУБЛІКИ

За часів Третьої республіки у тривалих суспільних дискусіях між прихильниками монархії і республіки перемогли республіканці. ***Конституція 1875 р.*** встановлювала республіканську форму державного правління у формі ***парламентської республіки. Однак конституція*** Третьої республіки не містила переліку основних політичних прав особи (свободи слова, друку, мітингів, зборів, пересування тощо).

Згодом Національні збори ухвалили закон, який забороняв навіть ставити в парламенті на порядок денний питання про перегляд республіканської форми правління. Нащадкам династій, що колись правили у Франції, було заборонено балотуватися на посади президента й сенаторів.

4. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

Величезних збитків економіці завдала ***невдала війна з Пруссією***. Франція втратила дві найбільш промислово розвинені провінції (Ельзас і значну частину Лотарингії), виплачувала велику контрибуцію. Гроші — 5 млрд франків — збирали по всій країні за «позикою визволення». Це дозволило виплатити контрибуцію достроково, і вже у вересні 1873 р. останній німецький солдат залишив французьку територію.

Машини й устаткування на французьких підприємствах були застарілими — виготовленими переважно в першій половині XIX ст.

Промисловість країни відчувала ***брак сировини та палива***.

Французька буржуазія вважала за краще ***вкладати гроші в економіку інших країн*** — це приносило їй більший прибуток. Франція поступово перетворювалася на державу-лихваря.

Низький рівень сільського господарства зумовив ***обмеженість внутрішнього ринку***. Дрібні власники, які переважали у французькому селі, дедалі менше могли купувати готову промислову продукцію. Низьку купівельну спроможність мали робітники дрібних підприємств, ремісники.

Водночас відбувались і прогресивні зміни. У 1871–1913 рр. ***обсяг промислового виробництва*** у Франції збільшився втричі. Приріст забезпечили металургія, вугільна промисловість, машинобудування, автомобілебудування та суднобудування. Нестача вугілля стимулювала будівництво гідроелектростанцій.

У Франції відбувалася ***концентрація виробництва й капіталів***. В автомобільній промисловості країни лідирували підприємства «Рено», а основні воєнні, металургійні, машинобудівні заводи, вугільні шахти опинилися під контролем могутніх концернів Шнейдера й де Ванделей.

На початок XX ст. у Франції, як і раніше, ***переважала легка промисловість*** із великою кількістю дрібних підприємств і ручної праці.

5. ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ КРАЇНИ. ПОЛІТИЧНІ КРИЗИ 80–90-х років XIX ст.

Уряди Третьої республіки проводили політику демократичних реформ. Уже перший уряд республіканців переніс свою резиденцію з Версаля до Парижа, гімном республіки стала відома «Марсельєза», а 14 липня — День взяття Бастилії — оголошено національним святом.

У 1880 р. ухвалено ***закон про свободу зборів і друку***, дозволялася вільна політична пропаганда. Тоді ж власті ***амністували комунарів***, завдяки чому тисячі прихильників Паризької комуни змогли повернутися на батьківщину. ***Обмежувався вплив католицького духовенства*** на громадське життя: була заборонена діяльність єзуїтських організацій, священників усували з армії та державних установ. Реформи торкнулися і ***сфери освіти***. Було запроваджено безкоштовне навчання дітей із 6 до 13 років, створена система середньої жіночої освіти.

Зазнавала змін політична палітра Франції. На виборах 1881 р. від блоку республіканських партій відмежувалася *група радикалів*, які створили свою партію. Радикали критикували правих республіканців за поміркованість реформ. Визнаним лідером радикалів став ***Ж. Клемансо***.

Жорж Клемансо (1841–1929 рр.) — політичний і державний діяч, прем'єр-міністр Франції у 1906–1909, 1917–1920 рр. Народився в сім'ї сільської лікарки та республіканця, який потрапив у в'язницю через опозицію до режиму Наполеона III, а також ворога духовенства (він навіть відмовився хрестити свого сина). Ж. Клемансо здобув медичну освіту, але зайнявся політичною діяльністю. За участь у демонстрації проти влади Другої імперії був ув'язнений. Ж. Клемансо неодноразово обіймав міністерські посади. У 1880–1890-ті роки — лідер радикалів. Голова Паризької мирної конференції 1919–1920 рр. Прагнув до встановлення військово-політичної гегемонії Франції в Європі. Неабиякий розум, темперамент, гнучкість, публіцистичний і ораторський талант дозволили йому стати одним із впливових політиків країни.

Варто запам'ятати!

Радикал — 1) ***прихильник докорінних, рішучих заходів*** або крайніх поглядів, дій;
2) ***член радикальної політичної партії***, який виступає за проведення докорінних реформ.

Водночас в останній третині XIX ст. Франція пережила кілька політичних криз, які були серйозним випробуванням для республіки. Невдоволення різних груп населення владою прагнули використати реакціонери, які розпалювали націоналістичні настрої, пропагували реваншистську війну проти Німеччини.

Проявами поширення реваншистських настроїв стала «змова Буланже» — рух, заснований військовим міністром Ж. Буланже. Метою буланжистів було повалення конституційного республіканського ладу, реванш за поразку у франко-прусській війні й повернення колишньої величі Франції. Після невдалої спроби державного перевороту буланжистів було розгромлено.

Іншим проявом антинімецьких реваншистських настроїв стала «справа Дрейфуса». У 1894 р. капітана генерального штабу, єврея за національністю, ***А. Дрейфуса*** звинуватили в передачі секретної військової інформації Німеччині. Незважаючи на відсутність доказів його провини, А. Дрейфус був розжалуваний і засуджений військовим трибуналом на довічне ув'язнення. Серед французьких офіцерів, переважно вихідців із дворянських сімей, побутували ***антисемітські настрої***, і «справу Дрейфуса» військове командування використовувало для розпалювання реваншизму, шовінізму та антисемітизму в країні.

Варто запам'ятати!

Антисемітизм — форма національних, релігійних забобонів і нетерпимості, вороже ставлення до євреїв.

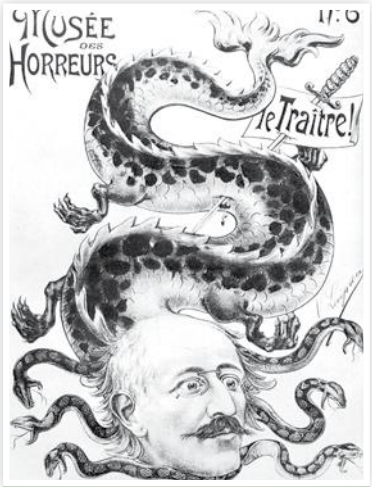
Два роки потому новий начальник французької контррозвідки Ж. Пікар встановив факт невинності А. Дрейфуса. Він прагнув виправити помилку, але був усунутий з посади. Проти судового фарсу виступили відомі французькі письменники (зокрема, Е. Золя, А. Франс), учені, прогресивні політичні діячі.

«Справа Дрейфуса» набувала ***політичного звучання***. Уже йшлося не просто про реабілітацію безневинно засудженого, а про захист демократичних свобод у країні. Франція розкололася на два табори — прихильників та противників А. Дрейфуса. Під час обговорення його справи в парламенті спалахували бійки, а в багатьох містах демонстрації дрейфусарів та антидрейфусарів переростали в озброєні зіткнення. Франція була на межі ***громадянської війни***. Згодом Дрейфуса виправдали, його

відновили на службі й нагородили орденом Почесного легіону. «Справа Дрейфуса» спричинила появу політичного сіонізму — руху євреїв за створення національної держави на Близькому Сході.

Політичні кризи 1880–1890-х років закінчилися ***поразкою реакціонерів,*** *після чого вони вже не наважувалися на відкриті напади проти демократії та республіканського устрою у Франції.*

Про значний розмах корупції в державі засвідчила «панамська афера». Ще в 1880 р. була створена компанія для будівництва каналу через Панамський перешийок. Акції були куплені багатьма французами, які сподівалися отримати надприбутки. Але будівництво каналу затягнулося, і в 1888 р. компанія оголосила про своє банкрутство. ***Численні утримувачі акцій втратили вкладені гроші.*** Незабаром з'ясувалося, що із зібраних 1,4 млрд франків на будівництво каналу витрачено лише 700 млн. Решта грошей була витрачена керівництвом компанії на підкуп офіційних осіб. В отриманні хабарів від компанії було викрито понад 100 депутатів, сенаторів і навіть міністрів. Країна була приголомшена масштабами скандалу. Ділки, що керували компанією, опинилися у в'язниці.

«Дрейфус — зрадник».
Карикатура 1890-х років

Відео «Як будували Панамський канал». Тривалість 9 хв 1 с
https://cutt.ly/KUrElRu

? Коли і кому вдалося добудувати Панамський канал та яка його роль у морських комунікаціях сучасності?

6. ФОРМУВАННЯ ФРАНЦУЗЬКОЇ КОЛОНІАЛЬНОЇ ІМПЕРІЇ

В останній третині XIX ст. Франція вела майже безперервні колоніальні війни. У 1883 р. французькою колонією став ***Туніс***. Після жорстоких війн були захоплені ***В'єтнам, Західна Африка***, низка територій ***Центральної Африки***. З 1860 до 1899 р. володіння Франції збільшилися в 19 разів, а населення її колоніальної імперії зросло до 56 млн осіб. ***Франція стала другою колоніальною державою світу.***

Водночас подальші її загарбання в Африці призвели до загострення відносин із Британією. Тому Франція, для якої головним ворогом залишалася Німеччина, відступила й визнала за Великою Британією першість у колоніальній політиці. Ця угода дозволила їй згодом захопити ***Марокко*** (1911 р.), розширити володіння в ***Індокитаї*** та на ***островах Тихого океану***.

ЗНАЮ МИНУЛЕ — ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ — РОЗУМІЮ МАЙБУТНЄ: запитання та завдання

I. Знаю і систематизую нову інформацію

1. Упорядкуйте хронологічну послідовність. Назвіть дати історичних подій.

Початок франко-прусської війни → Проголошення Німецької імперії → Проголошення Третьої республіки → Конституція Третьої республіки → Реформи Паризької комуни

2. Назвіть основні реформи, здійснені Паризькою комуною.
3. Визначте основні досягнення Третьої республіки на шляху розвитку демократії.
4. Про які явища в розвитку Франції свідчили політичні кризи у 80–90-х роках XIX ст.?
5. Покажіть на карті території, що стали колоніями Франції в останній третині XIX ст.
6. Поясніть значення термінів і понять: «*Паризька комуна*», «*радикал*», «*антисемітизм*».
7. Виконайте онлайн-вправу **https://cutt.ly/7YNbXoN**.

II. Обговоріть у групі

8. Як ви вважаєте, чи могли умови мирного договору між Францією та Пруссією забезпечити міцний мир в Європі?

III. Мислю творчо й самостійно

9. Чому «Справа Дрейфуса» набула великого політичного та суспільного значення? Як пов'язані проблема антисемітизму й питання демократії?
10. Проаналізуйте карикатуру і підпис до неї та визначте, який зміст вклав автор карикатури в зображення. Доберіть факти з історії Третьої республіки у Франції, які підтверджують вашу думку.

«До побачення!». Напис на карикатурі:
Німеччина: «*Прощавайте, мадам, і якщо…*»
Франція: «*Ха! Ми зустрінемося знову!*»

ЦІ ДАТИ ДОПОМОЖУТЬ ЗРОЗУМІТИ ІСТОРІЮ. ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ ЇХ:

1870–1871 рр. франко-прусська війна
1875 р. ухвалення Конституції Третьої республіки

§ 19 НІМЕЦЬКА ІМПЕРІЯ. ПЕРЕХІД НІМЕЧЧИНИ ДО «СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ»

? 1. Пригадайте, коли і в який спосіб відбулось об'єднання Німеччини. Яка роль у цьому процесі Отто фон Бісмарка? 2. Які європейські держави не бажали піднесення Німеччини? Чому?

1. ОСОБЛИВОСТІ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ КРАЇНИ

Після об'єднання протягом останньої третини XIX ст. в розвитку *Німеччина вийшла на перше місце в Європі та стала другою (після США) індустріальною державою світу.*

Нові ознаки економічного розвитку країни

Приголомшливі успіхи Німеччини в гірничодобувній промисловості, виробництві сталі (друге місце у світі), машинобудуванні та прокладанні залізниць свідчили про ***завершення у 80-х роках XIX ст. індустріальної революції.***

З кінця XIX ст. випереджального розвитку в Німеччині набули ***новітні галузі*** — машинобудування, електроенергетика, хімічна та електротехнічна промисловість.

Відбувалася ***концентрація виробництва та капіталів.*** Монополія у вугільній промисловості країни належала *Рейн-Вестфальському вугільному синдикату.* В електротехнічній промисловості панували гігантські корпорації *ЗЕК (Загальна електрична компанія), «Сіменс і Гальське», «Сіменс-Шуккерт».* Найбільшими фінансово-промисловими магнатами були ***Круппи, Тіссени, Сіменси, Ганземани*** та ін.

У 90-ті роки XIX ст. ***німецький експорт подвоївся***, левову частку в його структурі становили машини й готові вироби.

Розвиток сільського господарства через збереження напівфеодальної системи поміщицьких (юнкерських) господарств і малоземелля селян відбувався значно повільніше. Прусське юнкерство зосередило у своїх руках майже третину оброблюваної в країні землі. Натомість лише 40 % селян Німеччини були власниками землі. Збіднілі селяни вирушали в міста.

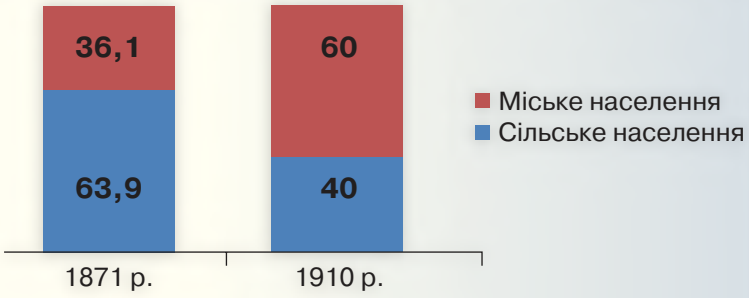
Особливістю економіки країни було ***поєднання передової потужної індустрії з поміщицьким землеволодінням*** *та відсталими формами організації сільськогосподарського виробництва*.

Діємо: практичні завдання

Проаналізуйте статистичні дані щодо населення Німеччини і дайте відповіді на питання:

1. Які процеси ілюструє діаграма?
2. Під впливом яких чинників змінювалася чисельність населення на користь збільшення міського населення?

Динаміка населення Німеччини (1871–1910 рр., %)

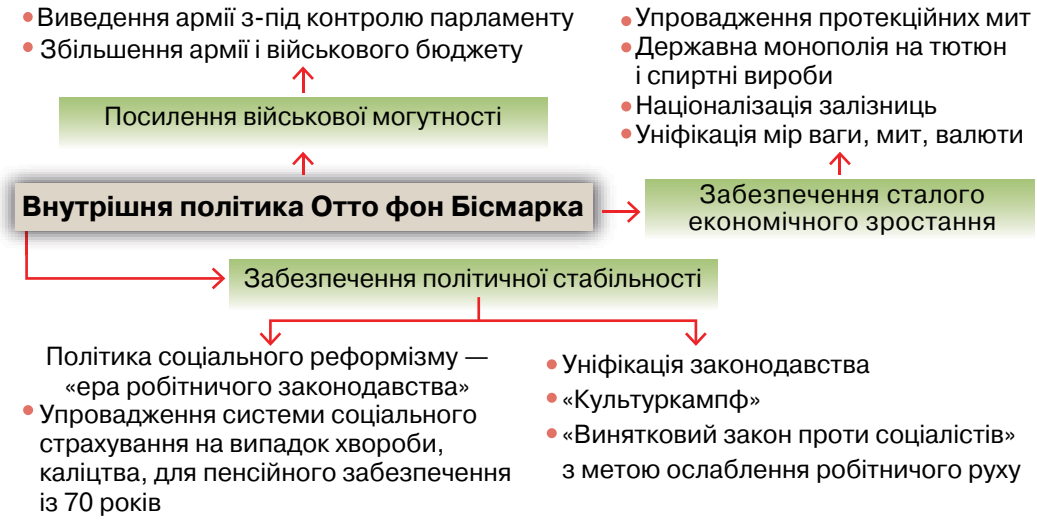

2. ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА БІСМАРКА

Після створення єдиної німецької держави її «хрещений батько», перший канцлер імперії ***О. фон Бісмарк***, спрямував свої зусилля на централізацію влади в імперії, зміцнення економічної та військово-політичної могутності країни, забезпечення першості Німеччини в Європі. Важливою запорукою динамічного зростання держави канцлер вважав соціальну стабільність. ***Зокрема, Німеччина стала першою країною у світі, де було ухвалено розгорнуте соціальне законодавство***.

Срібні монети номіналом 10 євро, виготовлені до 200-річчя з дня народження Отто фон Бісмарка, *2015 р.*

? 1. Поясніть вплив протекціоністських заходів на зростання економіки. 2. Яким чином соціальне законодавство сприяє сталому економічному зростанню? 3. Чому О. фон Бісмарк домагався посилення армії?

Варто запам'ятати!

«Культуркампф» (нім. kulturkampf — *боротьба за культуру*) — ***заходи уряду О. фон Бісмарка*** в 70-х роках XIX ст., спрямовані ***проти католицької церкви*** — головної опори католицької Партії центру, яка підтримувала сепаратистські, антипрусські тенденції.

3. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА БІСМАРКА

Створення Союзу трьох імператорів

Використовуючи ідею монархічної солідарності для збереження «порядку» в Європі, у **1873 р.** О. фон Бісмарку вдалося створити Союз трьох імператорів — імператорів Німеччини, Австро-Угорщини та Росії. Угода мала консультативний характер, але роль Німеччини в системі міжнародних відносин відразу зросла. Утім, Союз не міг бути стійким через суттєві суперечності між країнами. І хоча в 1881 р. угода була відновлена (вже у формі договору про нейтралітет), до середини 1880-х років Союз вичерпав свої можливості.

Погіршення відносин з Росією та Великою Британією

Ще на Берлінському конгресі (1878 р.) Німеччина не підтримала дії Росії на Балканах. Зі свого боку, Росія відмовилась дотримуватися нейтралітету в разі війни Німеччини та Франції. Це тричі утримувало О. фон Бісмарка від нового нападу на Францію. До того ж після взаємного підвищення мит на імпортні товари наприкінці 1870-х років між Німеччиною та Росією розпочалася справжня митна війна. О. фон Бісмарк

відчував сильний тиск австрійців і власних військових, які штовхали його на війну з Росією. Проте канцлер подолав ці настрої.

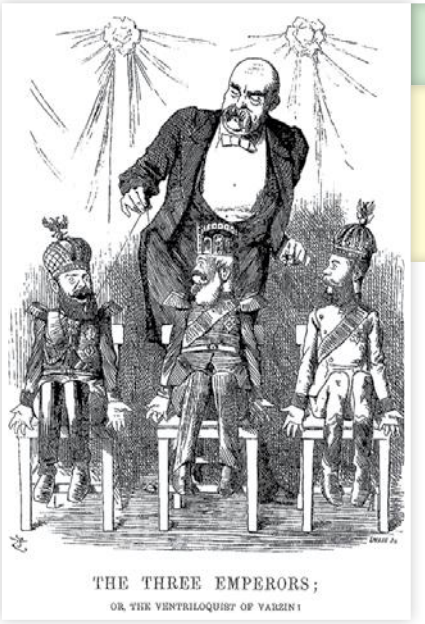
Після відставки О. фон Бісмарка загострилися відносини Німеччини з Великою Британією, яка побоювалася зростання впливу німецької держави в Європі.

Поміркуймо!

Поясніть, чому саме Велика Британія та Росія стали головними суперниками Німеччини в міжнародних відносинах кінця XIX — початку XX ст.

Утворення Троїстого союзу

Погіршення відносин з Росією та Великою Британією зумовило військово-політичне зближення Німеччини й Австро-Угорщини. У **1879 р.** уряди двох країн уклали таємний союзний договір. У **1882 р.**, використовуючи італо-французьке колоніальне суперництво, О. фон Бісмарку вдалося залучити до коаліції й Італію. Так виник ***Троїстий союз Німеччини, Австро-Угорщини та Італії***, *що поклав початок розколу Європи на протиборчі військово-політичні угруповання.*

«Три імператори». *Карикатура із журналу «Панч», Велика Британія, 1884 р.*

? Прокоментуйте карикатуру на Отто фон Бісмарка. Які особливості політики канцлера відобразив автор карикатури? Чи погоджуєтесь ви з автором карикатури щодо оцінки постаті канцлера?

Початок колоніальної політики

Німеччина вступила на шлях колоніальних захоплень пізніше від інших країн, але одразу виявила надзвичайну активність й агресивність. Це було зумовлено тим, що динамічне зростання економіки Німеччини потребувало ресурсів і ринків збуту для товарів. Крім того, німецькі колонії були удванадцятеро меншими від британських, ще й біднішими на ресурси. Тому фактично *Німеччина із середини 1880-х років вела боротьбу за переділ колоніального світу.*

Лише за два роки (1884–1885 рр.) вона захопила територію загальною площею 3 млн кв. км. Так, у 1884 р. засновано першу німецьку колонію в ***Південно-Західній Африці***. Услід за нею німецькі колонізатори захопили ***Того, Камерун***, північну частину ***Нової Гвінеї***. Незабаром установили контроль над ***Маршалловими островами*** в Тихому океані.

4. ВІЛЬГЕЛЬМ II. ПЕРЕХІД НІМЕЧЧИНИ ДО «СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ»

Вільгельм II

Після смерті ***Вільгельма I*** й нетривалого правління його сина, тяжкохворого ***Фрідріха III*** (лише 99 днів), імператорський трон перейшов до його внука ***Вільгельма II***. Погляди Вільгельма II сформувалися під впливом військово-аристократичного середовища й були вкрай консервативними. Між молодим імператором й О. фон Бісмарком існували гострі суперечності щодо головних засад внутрішньої і зовнішньої політики. Вільгельм II не бажав правити в тіні славетного канцлера. «Залізний канцлер» змушений був піти у відставку.

Започаткований імператором Вільгельмом II перехід Німеччини до «світової політики» означав намір переділу вже поділеного європейськими країнами світу, а саме:

- претензії на панування в ***Європі***;
- укріплення своїх позицій на ***Близькому, Середньому та Далекому Сході***;
- прагнення до переділу сфер впливу в ***Африці, Азії, Океанії***.

Активізація експансії на Сході отримала назву ***«Дранг нах Остен» — «Натиск на Схід»***. *Головним напрямом німецької експансії став Близький Схід.* У 1899 р. кайзер добився від турецького султана згоди на будівництво *трансконтинентальної залізниці «Берлін — Багдад»*, після чого розпочалось активне проникнення німецького капіталу на Балкани, в азійську частину Туреччини та Месопотамію. Це викликало стурбованість як Британії, так і Росії.

Крім того, розгорнувши в 1898 р. будівництво потужного ***військово-морського флоту***, Німеччина кинула виклик Великій Британії, загрожуючи її посередницькій торгівлі та зв'язкам з колоніями.

Німецька імперія також активно брала участь у ***розділі Китаю*** між великими державами.

Поміркуймо!

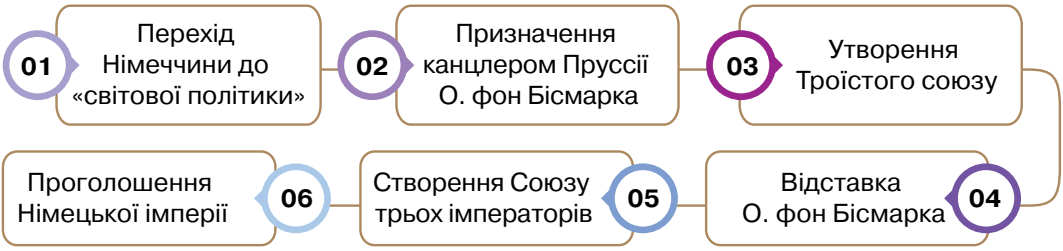
Канцлер Німеччини Б. фон Бюлов, виступаючи в Райхстазі в 1897 р., сказав: «*Ті часи, коли німець одному зі своїх сусідів поступався землею, іншому — морем, а собі залишав небо, — ці часи минули. Ми вимагаємо для себе місця під сонцем*». Про які зовнішньополітичні наміри свідчили слова канцлера?

? Висловте припущення, як розвиватимуться відносини Німеччини з європейськими сусідами після переходу до «світової політики».

ЗНАЮ МИНУЛЕ — ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ — РОЗУМІЮ МАЙБУТНЄ: запитання та завдання

I. Знаю і систематизую нову інформацію

1. Упорядкуйте хронологічну послідовність. Укажіть дати історичних подій. Доберіть три події з історії України, які відбулися в межах наведеної хронологічної послідовності.

2. Порівняйте внутрішню і зовнішню політику О. фон Бісмарка й урядів Вільгельма II. Що між ними спільного, а що — відмінного?
3. Виконайте онлайн-вправу **https://cutt.ly/2YNnwil**.

II. Обговоріть у групі

4. Німеччина належала до «другого покоління» капіталістичних країн. Як це позначилося на внутрішній і зовнішній політиці Німецької імперії?
5. Як ви думаєте, чому за певної реакційності внутрішньополітичного курсу Німеччина стала першою країною у світі, в якій ухвалили соціальне законодавство?

III. Мислю творчо й самостійно

6. «*Бісмарк — щастя для Німеччини, хоч він і не добродійник людства*, — писав історик Брандес. — *Для німців він те саме, що для короткозорого — пара чудових, незвичайно сильних окулярів: щастя для хворого, але велике нещастя, що вони йому потрібні*».
Який сенс криється в словах відомого історика? Чи поділяєте ви його думку?
7. Складіть політичний портрет «Бісмарк — "залізний канцлер" Німецької імперії». Під час роботи використайте матеріал відео.

Відео «Отто фон Бісмарк». Тривалість 04 хв 25 с
https://cutt.ly/8UTVTeW

ЦІ ДАТИ ДОПОМОЖУТЬ ЗРОЗУМІТИ ІСТОРІЮ. ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ ЇХ:

1873 р. створення Союзу трьох імператорів
1882 р. створення Троїстого союзу

§ 20 ВТРАТА ВЕЛИКОЮ БРИТАНІЄЮ ПРОМИСЛОВОЇ ПЕРШОСТІ. ПОСИЛЕННЯ КОЛОНІАЛЬНОЇ ЕКСПАНСІЇ

? За допомогою хмаринки слів пригадайте і назвіть головні особливості розвитку Великої Британії в першій половині XIX ст.

1. ВТРАТА АНГЛІЄЮ ПРОМИСЛОВОГО ЛІДЕРСТВА

Втрата промислового лідерства

Діємо: практичні завдання

1. Визначте за текстом причини втрати Великою Британією промислового лідерства в останній третині XIX ст.
2. Уявіть, що ви обіймаєте посаду британського прем'єр-міністра тієї епохи — запропонуйте програму відновлення економічного статусу держави.

Остання третина XIX ст. — період швидкого економічного піднесення США й Німеччини — для Великої Британії ознаменувала втрату передових позицій у світовій промисловості й торгівлі. Головною причиною втрати лідерства Великою Британією була застаріла технічна база її промисловості, яка сформувалася ще наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст. і не могла конкурувати з передовими підприємствами США та Німеччини. Для заміни обладнання були потрібні чималі кошти. Але не кожен підприємець був готовий здійснювати дорогі технічні нововведення. Наявність у Великій Британії колоніальних володінь з неосяжними й гарантованими ринками збуту, дешевою робочою силою та сировиною дозволяла знижувати собівартість виробленої на застарілій техніці продукції та отримувати високі прибутки.

Із 70-х років XIX ст. британський капітал у дедалі більших розмірах почали вивозити до США, країн Латинської Америки й особливо в колонії. А зменшення капіталовкладень у вітчизняну економіку уповільнювало темпи економічного розвитку Великої Британії.

Велика Британія почала істотно відставати від США та Німеччини й у сфері технологій. Навіть винаходи, зроблені британцями, спочатку запроваджували в США та Німеччині. Британські товари на світовому ринку втрачали свою конкурентоспроможність.

Становище ускладнювалося тим, що британський уряд продовжував дотримуватися фритредерської політики.

Варто запам'ятати!

Фритредерство — рух промислової буржуазії ***за вільну безмитну торгівлю***, невтручання держави в приватну підприємницьку діяльність. Виник у Великій Британії наприкінці XVIII ст.

Безмитне надходження до країни з-за кордону продукції створювало для британських підприємців невигідні умови. Свобода торгівлі призвела до того, що в 70–80-ті роки XIX ст. ринки Великої Британії були переповнені товарами країн-конкурентів, а ввезення продукції британської промисловості в інші країни обкладали високим митом.

Складним було становище в сільському господарстві. Падіння цін на сільськогосподарські товари, зумовлене появою на ринку дешевої заморської пшениці, призвело до зниження доходів землевласників і масового розорення фермерів-орендарів. Відбувалася масова міграція сільського населення в міста.

Економічний розвиток Британії в останній третині XIX ст.

? Пригадайте, що таке протекціонізм як напрям державної політики.

Складна ситуація, в якій опинилася країна, спонукала частину промисловців уже у 1880-ті роки розпочати рух за протекціонізм.

Але підприємницькі кола зробили ставку на ***розширення колоніальної експансії***. Використання ресурсів колоній дозволяло їм компенсувати втрати, завдані іноземною конкуренцією, і, не вдаючись до реформування економіки, зберігати високі прибутки. Зв'язок з колоніальними окраїнами імперії здійснювався за допомогою фінансових установ. У 1904 р. 50 британських банків мали близько 2 300 колоніальних відділень, тоді як банки Франції — 136, а Німеччини — 70.

Деякі галузі британської індустрії продовжували займати панівні позиції у світі. Так, судна, побудовані на верфях країни, не мали рівних. Британські верстати охоче купували за кордоном, зокрема й у США.

Велика Британія зберігала ***провідну роль у світовій торгівлі***, а Лондон, як і раніше, вважався міжнародним фінансовим центром. Британський фунт стерлінгів залишався світовою розрахунковою валютою.

У 90-х роках XIX ст. у Великій Британії з'явилися перші ***монополістичні об'єднання***, які досить швидко встановили контроль над колоніальною торгівлею, суднобудівельною та військовою промисловістю. Проте процес створення монополій у Великій Британії відбувався повільніше, ніж у США, Німеччині. У традиційних галузях британської індустрії (вугільній, текстильній та ін.) монополізувати виробництво було складніше. Значну роль тут відігравали традиційні сімейні фірми, часто дрібні. У цих галузях технічне переоснащення виробництва відбувалося ще повільніше.

2. ВНУТРІШНЬОПОЛІТИЧНЕ СТАНОВИЩЕ КРАЇНИ

У Великій Британії стабільно діяла двопартійна система. Політичне життя країни визначалося суперництвом двох найвпливовіших партій — ***Ліберальної та Консервативної***. Вони чергувалися при владі, а їхні лідери, відповідно, очолювали уряди. При цьому традиційною залишалася політика реформізму, спроби удосконалення різних сфер життя суспільства.

Історичні подробиці

Уряд В. Гладстона вперше виділив кошти з бюджету на розвиток освіти. У 1870 р. в країні була створена система державних початкових шкіл зі світським характером навчання, і через 10 років у них навчалося вже 3,5 млн дітей. Згідно з положенням земельної реформи, лендлордам заборонялося «згаяти із землі» орендарів до закінчення терміну оренди, вони були зобов'язані компенсувати капіталовкладення орендарів. У 1871 р. британський парламент легітимізував тред-юніони й визнав за ними права на судовий захист, відкриття рахунків у банках, подачу судових позовів тощо.

У 1872 р. уряд В. Гладстона ввів закон про таємне голосування на виборах. А в **1884 р.** у Британії проведено **нову парламентську реформу** (третю з початку століття). У результаті зниження майнового цензу чисельність виборців збільшилась до 4,5 млн осіб, що становило близько 60 % усього дорослого чоловічого населення країни. Право голосу було надане батракам і шахтарям, а також дрібним орендарям Британії та Ірландії, сільськогосподарським робітникам, робітникам-квартиронаймачам.

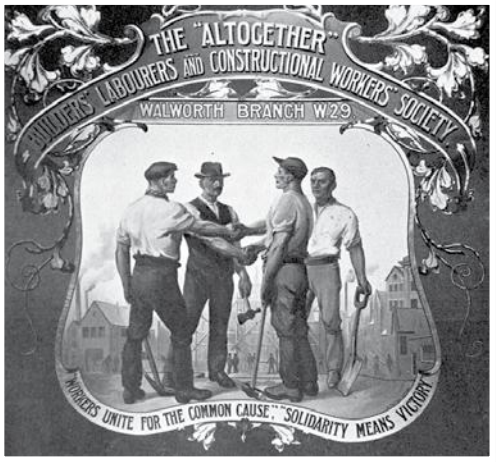
Поміркуймо!

Дайте оцінку парламентським реформам у Великій Британії. У чому полягало їх історичне значення для розвитку держави?

У політичному житті держави дедалі активніше проявлялася політична активність робітників. Після великих страйків наприкінці 80-х років XIX ст. настав час для створення тред-юніонів докерів, робітниць сірникових фабрик та інших некваліфікованих робітників країни. Ці ***нові тред-юніони*** об'єднували також робітників, які працювали на одному підприємстві, але мали різні професії.

Варто запам'ятати!

Нові тред-юніони — нові профспілкові об'єднання, що виникли у Великій Британії наприкінці 80-х — на початку 90-х років XIX ст. Формувалися ***за виробничим принципом*** (на відміну від старих тред-юніонів, які об'єднували, як правило, ***робітників однієї професії***). У нові тред-юніони приймали некваліфікованих робітників. Із середини 1910-х років втратили відмінність від інших тред-юніонів.

Агітаційний плакат тред-юніонів кінця XIX ст.

Чисельність профспілок Великої Британії безперервно зростала. Нові профспілки були головними ініціаторами незалежного робітничого представництва в парламенті. У 1900 р. Лондонський конгрес тред-юніонів утворив ***Комітет робітничого представництва*** з метою прямого обрання робочих депутатів до парламенту. Обрані депутати мали створити в Палаті громад окрему фракцію, хоча їм дозволялося співпрацювати з лібералами.

Комітет створювався на основі колективного членства профспілок і вже в 1904 р. об'єднував понад 1 млн осіб. У **1906 р.** Комітет робітничого представництва був перетворений у ***Лейбористську партію***, яка на перших виборах до парламенту завоювала 29 мандатів.

Варто запам'ятати!

Лейбористська партія (Партія праці) — одна з провідних британських політичних партій. Заснована в 1900 р.; з 1906 р. називається Лейбористською. Має соціал-демократичну орієнтацію, пов'язана з профспілковим рухом.

Як відзначали творці партії, Лейбористська партія Великої Британії була ***створена для того, щоб захищати права профспілок і дати право політичного голосу робітничому класу***.

Таким чином, у Великій Британії з'явилася нова впливова політична організація, яка згодом зайняла місце лібералів у двопартійній системі країни. З моменту свого створення Лейбористська партія відстоювала ***позиції реформізму***.

3. «ІРЛАНДСЬКЕ ПИТАННЯ»

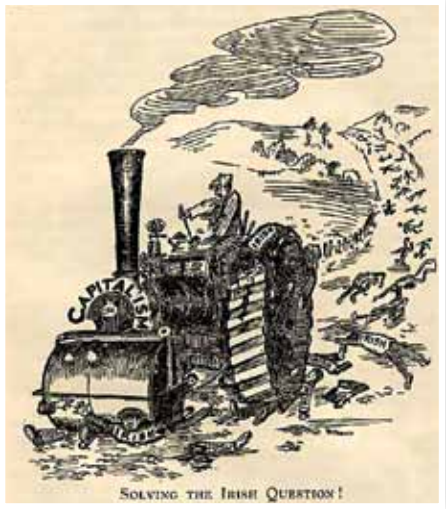
У 70-ті роки XIX ст. в Ірландії активізувався національний рух, який очолила ліберальна буржуазія. Створена нею в 1870 р. ***«Ліга гомруля»*** визначила свої вимоги самоврядування для Ірландії в рамках Британської імперії (гомруль).

Ірландці, обрані до британського парламенту, співпрацювали з ***лібералами***, сподіваючись на їхню підтримку у введенні гомруля в Ірландії. Коли їхні надії не виправдалися, ірландські депутати застосували тактику ***парламентської обструкції***: виступаючи з кожного питання, вони гальмували роботу найвищого представницького органу.

Варто запам'ятати!

Гомруль (англ. home rule — *самоврядування*) — ***програма самоврядування Ірландії в рамках Британської імперії***, висунута в 70-ті роки XIX ст.

На початку 1886 р. кабінет В. Гладстона розробив ***поміркований проєкт гомруля:*** відновлений ірландський парламент отримував право управління внутрішніми справами, хоча зовнішня політика, торгівля, поліція, армія та всі важливі питання внутрішньої політики залишилися в руках британського уряду. Проте цей законопроєкт не лише викликав лютий опір консерваторів, а й призвів до розколу Ліберальної партії. Вирішення «ірландського питання» відкладалося.

«Вирішення ірландського питання!». *Карикатура XIX ст.*

? Розтлумачте задум автора карикатури у висвітленні шляхів вирішення ірландського питання.

Історичні подробиці

Соціально-економічні й інші проблеми Ірландії спричинили потужну еміграцію з країни. Унаслідок цього на початок 2020-х років у самій Ірландії живе в 17 разів менше ірландців, ніж за її межами. За кордоном проживає близько 80 млн людей ірландського походження, а на історичній батьківщині — лише близько 4,6 млн.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте антибританську карикатуру часів Другої англо-бурської війни (1899–1902 рр.). Поясніть, яку політику Великої Британії висміяв автор. Доберіть факти на підтвердження або спростування позиції автора зображення.

ЗНАЮ МИНУЛЕ — ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ — РОЗУМІЮ МАЙБУТНЄ: запитання та завдання

I. Знаю і систематизую нову інформацію

1. У чому полягали особливості економічного розвитку Великої Британії в останній третині XIX ст.?
2. Які зміни в двопартійній системі Великої Британії відбулися на межі XIX–XX ст.?
3. Які були основні причини відставання в 70–80-х роках XIX ст. Великої Британії від США й Німеччини?
4. Що свідчило про загострення «ірландського питання» в 60–80-х роках XIX ст.?
5. Покажіть на карті в шкільному атласі Ірландію, а також адміністративно-територіальні одиниці, що входили до Сполученого Королівства Великої Британії і Північної Ірландії.
6. Виконайте онлайн-вправу **https://cutt.ly/IYNnjJR**.

II. Обговоріть у групі

7. У 1875 р. Б. Дізраелі заявив, що Велика Британія «втомилася від реформ» і «їй треба відпочити». Як ви вважаєте, що мав на увазі британський політик?
8. Чому, на ваш погляд, британські уряди в XIX ст. провадили політику реформізму? Яке це мало значення для стабілізації політичної системи Великої Британії?
9. Чому британці називають «Вікторіанську епоху» (1837–1901 рр.) «золотим століттям» історії своєї країни?
10. Співставте розвиток Великої Британії та Німеччини в останній третині XIX — на початку XX ст. Зробіть висновки про можливі перспективи розвитку відносин двох держав.

Критерії порівняння	Велика Британія	Німеччина
Особливості політичної системи		
Економічний розвиток		
Напрями зовнішньої політики		

III. Мислю творчо й самостійно

11. Виконайте дослідницький проєкт «Королева Вікторія: історія життя на тлі епохи». Доберіть інформацію, яка свідчить про вплив Вікторії на суспільну свідомість і політику.

ЦІ ДАТИ ДОПОМОЖУТЬ ЗРОЗУМІТИ ІСТОРІЮ. ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ ЇХ:

1884–1885 рр. третя виборча реформа у Великій Британії
1906 р. створення Лейбористської партії

§ 21 ЕКОНОМІЧНЕ ПІДНЕСЕННЯ США

? 1. Пригадайте за попередньо вивченим матеріалом, які чинники сприяли швидкому розвитку економіки США в XIX ст. 2. Якими були причини та результати Громадянської війни 1861–1865 рр.?

1. АМЕРИКАНСЬКЕ «ЕКОНОМІЧНЕ ДИВО»

Особливості економічного розвитку США

Протягом другої половини XIX — початку XX ст. в економіці країни відбулися глибокі структурні зміни, ***з'явилися нові галузі промисловості***: нафтодобувна та нафтопереробна, хімічна, автомобільна, електротехнічна, електроенергетична.

Індустріалізація Сполучених Штатів поєднувалася не тільки з технічним прогресом у промисловості, а й з ***удосконалюванням організації виробництва та праці***. Галузі легкої промисловості вперше у світі перейшли до масового випуску стандартизованого взуття, одягу, продуктів харчування, ліків. На заводах впроваджували потокові методи виробництва з конвеєрним збиранням вузлів, агрегатів і готової продукції. Розвиток промисловості супроводжувався підвищенням рівня життя населення, зокрема й робітників. Їхнє матеріальне становище ставало кращим, ніж у робітників європейських країн.

Швидко здійснювалося залізничне будівництво. США стали законодавцем мод в автомобілебудуванні.

Праця вільних фермерів на своїй землі приносила ***відмінні результати в сільському господарстві***.

У США швидко зростали великі корпорації. У банківській системі США переважали два найбільші банки — Дж. Рокфеллера та Дж. Моргана.

Поміркуймо!

Поясніть, у чому полягає негативний вплив монополізації на розвиток ринкової економіки. Які загрози для стабільності держави вони несуть?

США наприкінці XIX — на початку XX ст. здійснили нечуваний економічний ривок, справжнє *економічне диво*. Якщо в 70-х роках XIX ст. в США виплавлялося сталі в 7 разів менше, ніж у Великій Британії, то до 1910 р. США випереджали Англію за цим показником уже в 4,5 раза.

Символом американського «економічного дива» можна вважати хмарочоси. Один з перших з них — Нью-Йорк-ворлд-білдінг — було споруджено ще в 1890 р. (знесено в 1955 р.). Його висота сягала понад

100 метрів. У будинку було близько 950 офісних приміщень, в яких розміщувалося до 4000 працівників.

США, випередивши Велику Британію, ***вийшли на перше місце у світі за обсягом промислового виробництва*** та не поступаються цією позицією донині.

2. СТАНОВЛЕННЯ АНТИТРЕСТІВСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА

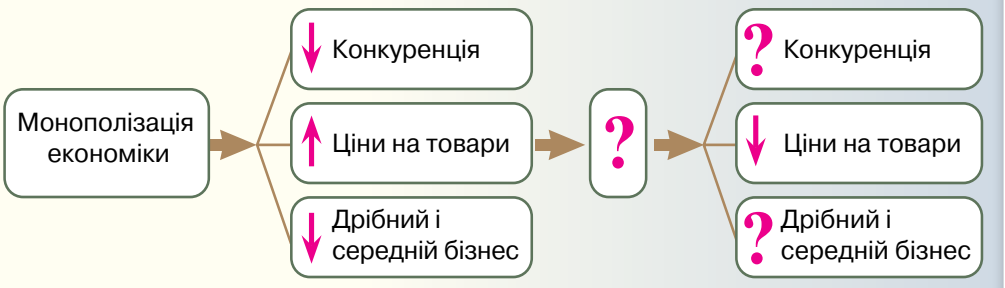
З моменту появи перших великих корпорацій федеральний уряд й адміністрація окремих штатів прагнули забезпечити максимально сприятливі умови для їхньої діяльності. Однак могутність трестів розорювала підприємців і фермерів. Уряд був змушений зважати на думку виборців.

У **1890 р.** Конгрес США прийняв ***антитрестівський закон***, спрямований на боротьбу з монополіями й необґрунтованими обмеженнями вільної конкуренції. Автором законопроєкту був американський сенатор Дж. Шерман.

Цей закон забороняв угоди, об'єднання та таємні змови з обмеження торгівлі. Водночас закон використовувався владою і проти страйкового руху. Страйкарів обвинувачували в обмеженні «свободи торгівлі» робочою силою, а профспілка, що організувала страйк, прирівнювалася до тресту.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте схему і визначте, які особливості соціально-економічного розвитку й державної політики США вона відображає. Запропонуйте записи й позначення в схемі, якими треба замінити знаки питання.

3. РЕЖИМ СЕГРЕГАЦІЇ В ПІВДЕННИХ ШТАТАХ

Характерною рисою соціальної політики адміністрацій США було збереження расової дискримінації. Хоча законодавство США надавало афроамериканцям цивільні права, повної рівноправності вони так і не домоглися.

Хоча на загальнодержавному рівні права афроамериканців гарантувалися, у 1881 р. в штаті Теннесі, а згодом і в інших, був прийнятий закон про сегрегацію афроамериканців під час користування міським і залізничним транспортом. Поступово в багатьох південних штатах було

узаконено расову сегрегацію в питаннях проживання, у місцях суспільного користування, на виробництві, у транспорті.

У південних штатах також панував жорстокий терор ***Ку-клукс-клану*** (ККК) — таємної ультрареакційної расистської організації, жертвами якої були як афроамериканці, так і «білі» громадяни.

У 1871 р. Конгрес США прийняв закон, згідно з яким президент У. Грант одержав право направляти проти ККК регулярні війська. Ці дії влади мали успіх, привівши до зникнення збройних банд Ку-клукс-клану — але тільки на певний час. У 1915 р. вона була знову організована в штаті Джорджія під виглядом протестантського релігійного товариства.

Нічний мітинг Ку-клукс-клану в Чикаго. *Фото 1920 р.*

Для залякування афроамериканців широко застосовувався самосуд чорношкірого населення — *суд Лінча*.

Скрутним було становище й корінного населення — індіанців. За законом США (що діяв аж до 1924 р.), індіанці не були громадянами цієї країни й не мали жодних прав. Під час колонізації багато племен індіанців були переселені з традиційних місць перебування до резервацій США та Канади.

Масове освоєння Заходу в останній третині XIX ст. викликало нові конфлікти з індіанцями, оскільки раніше уряд США обіцяв залишити ці землі за ними.

Лише в 1887 р. Конгрес прийняв новий закон, за яким індіанці, які бажали зайнятися фермерством, могли одержати від уряду ділянки землі й громадянство США.

Варто запам'ятати!

Расова дискримінація — систематичне порушення прав людини та будь-яке їхнє ***обмеження за ознаками раси, кольору шкіри або етнічного походження*** в політичній, економічній, соціальній, культурній та інших сферах громадського життя.

Сегрегація (від лат. segregatio — *відокремлення*) — політика примусового ***відокремлення або ізоляції*** представників певної раси чи етнічної групи шляхом поселення на обмеженій території з метою позбавлення прав та умов для спілкування, спільної трудової діяльності, здійснення роздільного виховання та навчання з представниками іншої частини населення. Сегрегація — це особливий вид дискримінації.

4. ЕКСПАНСІОНІЗМ США В МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

Спираючись на величезний економічний і військовий потенціал, наприкінці XIX ст. США значно активізували зовнішню політику, спрямовану на зміцнення свого впливу в сусідніх та інших державах.

Основні тенденції в зовнішній політиці США наприкінці XIX ст.

Ізоляціоністи

Розширення сфер впливу США в Латинській Америці та Карибському басейні, блокування доступу туди європейців; невтручання США в європейські конфлікти

Експансіоністи

Створення потужного військово-морського флоту, побудова морських баз на островах Атлантичного й Тихого океанів, розширення сфер впливу в Східній Азії, участь США у «великій світовій політиці»

Для «обґрунтування» експансії США в країнах Латинської Америки використовувалася ***теорія панамериканізму***.

Варто запам'ятати!

Панамериканізм — 1) політичний рух з ***метою зближення та співпраці американських держав***, започаткований у Південній Америці С. Болівaром, після його смерті занепав;

2) політична доктрина, в основу якої ***покладено ідею про спільність історії, економіки й культури США та інших країн американського континенту***; пропагує створення військово-політичного блоку всіх країн Америки під егідою США.

У 1898 р., скориставшися слабкістю іспанської колоніальної імперії та початком визвольного руху на Кубі й Філіппінах (іспанських володінь), США виграли ***американо-іспанську війну***.

Куба формально залишалася незалежною, але в 1903 р. кубинці були вимушені підписати договір, за яким острів фактично перетворювався на протекторат США. Сполученим Штатам були передані й Філіппіни, за які Іспанія отримала 20 млн доларів так званої компенсації.

Історичні подробиці

Під час двох морських битв, біля берегів Філіппінських островів і Куби, іспанський флот був знищений. Уряд Іспанії був змушений просити миру. Мирний договір підписано в Парижі у грудні 1898 р. За його умовами Іспанія відмовлялася від усіх прав на Кубу, Філіппіни, о. Гуам, а також на Пуерто-Рико та інші острови в Карибському морі. Майже всі іспанські володіння перейшли до США.

Інтереси американської економіки вимагали проникнення до Китаю, де панували європейські великі держави. У 1899 р. державний секретар Дж. Хей оголосив ***політику «відкритих дверей»*** у Китаї. Це означало, за формального збереження територіальної цілісності Китаю, забезпечення рівних можливостей на китайському ринку для всіх держав.

Варто запам'ятати!

Експансія (від лат. expansio — *розширення*, *поширення*) — ***загарбання державами та монополістичними об'єднаннями чужих територій***, ринків, джерел сировини; економічне й політичне поневолення інших країн.

5. «ЧЕСНИЙ КУРС» Т. РУЗВЕЛЬТА

Президентство ***Теодора Рузвельта*** (очолював США в **1901–1909 рр.**) проходило в умовах суспільного руху, спрямованого проти трестів. У лавах цього руху виступали робітники, фермери, а також дрібна й середня буржуазія, тисячі представників якої розорилися через конкуренцію з монополістами.

Теодор Рузвельт

Президент не прагнув знищити корпорації, прекрасно розуміючи їхнє значення для економіки країни. Його ідея полягала в державному регулюванні великих компаній, обмеженні їхніх спроб монополізувати ринок. Для реалізації цих ідей Т. Рузвельт запровадив ***програму «чесного курсу»***. Т. Рузвельт заявляв про необхідність справедливого ставлення не тільки до підприємців, а й до робітників, готовність проводити в робітничому питанні «чесний курс». Уряд неодноразово втручався в трудові конфлікти, виступаючи арбітром на переговорах між профспілками та підприємцями. Іноді адміністрація навіть ставала на бік страйкарів.

Уряд Т. Рузвельта почав ***судові процеси проти низки монополій*** («Стандарт Ойл», м'ясного тресту та ін.), звинувативши їх у порушенні антитрестівських законів. Викриття в пресі антисанітарних умов на підприємствах тресту в Чикаго привели до прийняття ***закону про контроль уряду над якістю та санітарними умовами виробництва і продажу харчових продуктів й аптечних товарів***.

Було ухвалено ***закон про охорону природних ресурсів*** з метою припинення їх розкрадання.

У 1903 р. створено ***Міністерство торгівлі та праці***.

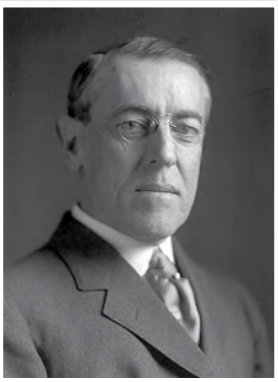
Історичні подробиці

Президенту США Теодору Рузвельту належить багато висловів, що стали крилатими. Серед них:

- *Навчи мене, Боже, спокійно сприймати події, перебіг яких я не можу змінити; дай мені енергію та силу втручатися в події, мені підвладні, і навчи мене мудрості відрізняти перше від другого.*
- *Головна формула успіху — знання, як поводитися з людьми.*
- *Великою нацією нас робить не наше багатство, а те, як ми його використовуємо.*
- *Роби, що можеш, з тим, що маєш, там, де ти є.*

? Використовуючи ці афоризми, складіть словесний портрет Т. Рузвельта.

6. «НОВА ДЕМОКРАТІЯ» В. ВІЛЬСОНА

Вудро Вільсон

На президентських виборах 1912 р. переміг демократ ***Вудро Вільсон*** (був президентом у **1913–1921 рр.**). Ним розроблена ***програма «нової демократії»***. За ініціативи Вільсона було ухвалено низку законів:

- закріплювалося право на організацію робітничих спілок, страйків і пікетування;
- скасовувалося судове переслідування за участь у страйках, крім випадків, коли було завдано шкоди підприємству;
- заборонялося використання праці дітей у промисловості;
- скасовувався параграф антитрестівського закону Дж. Шермана 1890 р., за яким страйки профспілок вважалися змовою, а самі профспілки — монополіями, що мали на меті обмеження розвитку виробництва;
- встановлювалися компенсації за нещасні випадки на виробництві.

Конгрес прийняв закон, який установив 8-годинний робочий день; фермерам надавалася можливість брати в держави кредити. Закон про товарні склади передбачав видачу позик фермерам під майбутній урожай сільськогосподарських продуктів. Частиною програми «нової демократії» Вільсона стало створення федеральної Резервної системи банків.

Історичні подробиці

В. Вільсон до 12 років мав дислексичні порушення і не вмів читати. Та завдяки наполегливому навчанню згодом закінчив престижні Прінстонський і Вірджинський університети, став юристом, збудував успішну кар'єру науковця. У 1885 р. здобув ступінь доктора філософії. З 1886 р. він викладав історію в університеті й жіночому коледжі в Коннектикуті, з 1890 р. — у Прінстоні. Вільсон — перший президент — виходець з Півдня, і єдиний президент із докторським ступенем.

ЗНАЮ МИНУЛЕ — ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ — РОЗУМІЮ МАЙБУТНЄ: запитання та завдання

I. Знаю і систематизую нову інформацію

1. Назвіть основні причини економічного піднесення США після Громадянської війни.
2. Визначте особливості економічного розвитку США наприкінці XIX ст.
3. Яку роль відіграло антимонопольне законодавство в розвитку економіки країни?
4. Розкрийте зміст расових конфліктів в американському суспільстві.
5. У чому полягала відмінність позицій між прихильниками експансіонізму й ізоляціонізму в зовнішній політиці США?
6. Покажіть на карті країни, на які поширювалася зовнішньополітична експансія США.
7. Укладіть тематичні речення з історії США з термінами й поняттями хмаринки слів.

II. Обговоріть у групі

8. Проблема нестачі робочої сили в США існувала з моменту становлення держави. Як вона вирішувалася в останній третині XIX ст.? До яких наслідків це приводило?
9. Які особливості соціально-економічного й політичного розвитку США наприкінці XIX ст. визначили подальше зростання могутності цієї країни протягом усього XX ст.?

III. Мислю творчо й самостійно

10. Деякі історики вважають, що Реконструкція Півдня США зазнала невдачі, бо й через 100 років після перемоги Півночі на Півдні існували расова дискримінація й сегрегація, а в суспільній свідомості населення Півдня залишалось негативне ставлення до перемоги Півночі. Особлива історична пам'ять про події Громадянської війни в США, її героїв та наслідки залишається на Півдні США й донині.

    Як ви вважаєте, чи існує загроза розколу країни сьогодні через різну історичну пам'ять значної частини населення Півночі та Півдня США? Що об'єднує громадян Сполучених Штатів, які мають різну історичну пам'ять про події минулого? Які уроки із цього можуть бути прийнятними для сучасної України?

ЦІ ДАТИ ДОПОМОЖУТЬ ЗРОЗУМІТИ ІСТОРІЮ. ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ ЇХ:

1898 р.	американо-іспанська війна
1901–1909 рр.	президентство Т. Рузвельта в США
1913–1921 рр.	президентство В. Вільсона в США

§ 22 РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ в другій половині XIX — на початку XX ст.

? 1. Поясніть, як впливали на розвиток Російської імперії самодержавство і кріпосницька система. 2. Яка подія середини XIX ст. засвідчила відсталість Російської імперії і нагальну потребу реформування держави?

1. «ВЕЛИКІ РЕФОРМИ» В РОСІЇ ТА ЇХНІ НАСЛІДКИ

У першій половині XIX ст. економіка Росії розвивалася досить швидкими темпами. Але за багатьма показниками Росія відставала від провідних держав, передусім через наявність ***кріпосницької системи***.

Варто запам'ятати!

Кріпосне право (кріпосництво, кріпацтво) — форма феодальної залежності селян: прикріплення їх до землі та підпорядкування адміністративній і судовій владі феодала.

Олександр II Миколайович

Нерозв'язаним у Російській імперії залишалося ***національне питання***. На заваді модернізації суспільства стояло й саме самодержавство — відсутність демократичних свобод, переслідування опозиції унеможливлювало суспільний діалог щодо шляхів розвитку держави.

Після смерті Миколи I на престол зійшов його син Олександр II. Поразка в Східній (Кримській) війні, що засвідчила відсталість Російської імперії, спонукала царя до проведення реформ.

Реформаторський курс було започатковано аграрною (селянською) реформою. Ще 30 березня 1856 р. Олександр II привселюдно заявив про необхідність скасування кріпосного права, зазначивши: «*Набагато краще, щоб це відбулося зверху, ніж знизу*».

Поміркуймо!

Чого, на вашу думку, імператор боявся, висловлюючи необхідність реформування «згори»?

19 лютого 1861 р. Олександр II підписав Маніфест «Про... дарування кріпосним людям прав стану сільських обивателів» і «Положення про селян, які вийшли з кріпосної залежності».

Основні положення селянської (аграрної) реформи

- Скасування особистої залежності селян
- Надання селянам громадянських прав і свобод
- Можливість вільної господарської діяльності
- Наділення селян землею
- Право вступу на службу, здобувати освіту, змінювати суспільний стан

- Збереження нерівності (подушний податок, покарання різками, рекрутчина)
- Збереження селянської общини (кругова порука, обмеження права виїзду)
- Викуп польового наділу лише з дозволу поміщика, плата за користування або панщина
- Зловживання поміщиків при виділенні наділів, обмеження доступу до інших сільськогосподарських угідь

Державні селяни: менші викупні платежі й більші наділи

? Спрогнозуйте вплив реформи на подальший розвиток Російської імперії.

Після реформи селяни мали у своєму розпорядженні менше землі, ніж до 1861 р. На Півночі Росії вони втратили близько 10 % своїх колишніх наділів. На Лівобережжі та Південній Україні їхні землі зменшилися майже на 30 %.

Селянська реформа, незважаючи на її грабіжницький стосовно селян характер, мала надзвичайно велике значення для подальшої економічної та соціально-політичної модернізації країни.

Скасування кріпосного права, реформи 60–70-х років XIX ст. створили сприятливі умови для подальшого розвитку країни, хоча зберігалися і традиційні суперечності в розвитку. У 80-х роках XIX ст. в Росії завершився промисловий переворот. У 1893 р. почалося піднесення промисловості, що тривало до початку XX ст. Через слабкість вітчизняної буржуазії головну роль відігравали державні інвестиції та іноземний капітал.

Відмітна риса розвитку ***сільського господарства*** полягала в його ***екстенсивному характері***. Збільшення валових зборів зерна досягалося за рахунок оранки нових земель. І хоча землеволодіння перестало бути привілеєм дворянства, селянство страждало від малоземелля і безземелля.

Загалом протягом 1860–1870-х років царський уряд провів низку реформ, що були викликані як потребами модернізації країни, так і самим ходом модернізації. Та, попри свою прогресивність, ці реформи мали

суперечливий характер. Вони не розв'язували однієї з головних проблем Росії — проблеми самодержавства, яке вже не відповідало вимогам часу.

Основні реформи в Росії в 1860–1870-х роках

Фінансова реформа (1860 р.)	• Створення Державного банку • Централізація управління державними фінансами
Аграрна (селянська) реформа (1861 р.)	• Ліквідація кріпацтва та наділення селян землею • Надання селянам громадянських прав
Земська реформа (1864 р.)	• Створення виборних органів влади в губерніях — земств, на які покладалася відповідальність за сільські лікарні, школи, дороги, заклади торгівлі • Виборні органи самоврядування
Судова реформа (1864 р.)	• Упровадження незалежного суду • Конкуренція суду (прокурори проти адвокатів) • Суд присяжних (виборні з громадськості засідателі)
Освітня реформа (1864 р.)	• Єдина система освіти • Широка автономія університетів • Відкриття закладів для освіти жінок
Цензурна реформа (1865 р.)	• Попередня цензура для столичних періодичних видань змінювалася на каральну, а в регіонах суттєво не змінилася • Ліквідація цензури щодо урядових і наукових видань
Міська реформа (1870 р.)	• Упровадження міських дум — органів місцевого самоврядування, які відали питанням розвитку і благоустрою міст
Військова реформа (1874 р.)	• Заміна рекрутчини загальною військовою повинністю для чоловіків від 21 року • Створення закладів для підготовки офіцерів

Діємо: практичні завдання

Проаналізуйте «великі реформи» в Росії. Дайте їм оцінку з точки зору позитивного впливу на модернізацію суспільства Російської імперії.

Поміркуймо!

Ви помітили, що уряди провідних держав у XIX ст. вдавалися до проведення освітніх реформ. Поясніть, який зв'язок між освітніми реформами і модернізацією.

2. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ В УМОВАХ САМОДЕРЖАВСТВА

Пореформенна економічна модернізація Російської імперії не підкріплювалась політичною модернізацією. Невирішеність земельного питання разом з небажанням самодержавства поступитися політичною владою загострювало напругу в суспільстві.

Протягом другої половини XIX — на початку XX ст. в Росії наростав конфлікт між самодержавством і опозиційними силами. Причинами було збереження консервативних традицій суспільно-політичного укладу держави: необмежене самодержавство; захист державою інтересів поміщиків і великої буржуазії; станова нерівність; національне гноблення неросійських народів.

Ситуація загострилася за правління наступника загиблого від замаху терористів Олександра II — його сина Олександра III (1881–1894 рр.). Новий імператор відмовився від продовження реформ батька, його метою було збереження і зміцнення самодержавства. Таку політику намагався продовжувати й останній російський імператор Микола II (1894–1917 рр.).

? 1. Спрогнозуйте вплив політики самодержавства та характеру опозиційних сил на політичний розвиток Російської імперії. 2. Зіставте цілі й методи боротьби опозиційних течій і рухів проти влади Російської імперії: визначте спільні і відмінні риси. 3. Дізнайтеся з додаткових джерел інформації, яким було ставлення російської опозиції до національно-визвольних рухів підлеглих народів імперії.

3. ЗОВНІШНЯ ТА КОЛОНІАЛЬНА ПОЛІТИКА РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

У другій половині XIX ст. Російська імперія продовжила політику територіальної експансії. Скориставшися слабкістю Китаю, вона відібрала в нього Амурську область і Уссурійський край. Протягом 1860–1870-х років імперія підпорядкувала собі держави Середньої Азії: Кокандське та Хівинське ханства, а також Бухарський емірат.

Далекосяжні наслідки для Росії мала її поразка у війні з Японією 1904–1905 рр. Уряд Миколи II мріяв про маленьку переможну війну, яка згуртує невдоволене численними консервативними пережитками суспільство довкола царя. Однак воєнні дії 1904–1905 рр. завершилися для «могутньої» імперії принизливими поразками: росіяни втратили Порт-Артур, зазнали поразок під Мукденом і біля острова Цусіма.

За мирною угодою, підписаною в Портсмуті (США) 23 серпня 1905 р., Росія визнала Корею сферою впливу Японії, передала Японії право на оренду частини Ляодунського півострова з Порт-Артуром та південну частину Сахаліну.

Поразка царської Росії у війні з Японією вкотре засвідчила відсталість імперії, загострила й без того сильні опозиційні настрої щодо самодержавства. Російське суспільство відповіло на гіркоту поразки першою російською революцією 1905–1907 рр.

«Посидимо біля моря, почекаємо погоди!..». Джон Буль (Англія) і Дядько Сем (США) підштовхують японця на війну з Росією. Порт-Артур обороняє забайкальський козак. *Російський плакат, 1904 р.*

? Яка ідея плакату? Які настрої в російському суспільстві щодо сил Росії та Японії в майбутній війні він відображає?

Поміркуймо!

Покажіть на карті територію Російської імперії на початку XX ст. Поясніть, чим Російська колоніальна імперія територіально відрізнялася від інших європейських, «морських» колоніальних імперій.

4. РЕВОЛЮЦІЯ 1905–1907 рр.

Прологом першої російської революції став страйк робітників Путилівського заводу в Петербурзі, що розпочався 3 січня 1905 р. А вже 8 січня страйк охопив усі заводи столиці.

Уранці **9 січня 1905 р.** народний похід з петицією до царя на чолі з Гапоном закінчився розстрілом беззбройних робітників. Ця подія ввійшла в історію під назвою «кривава неділя».

Події ***«кривавої неділі»*** приголомшили російську громадськість і викликали бурю протестів по всій країні. ***У Росії розпочалася революція: розгорталися потужний страйковий рух, селянські повстання, повстання в армії та на флоті.*** Вона була викликана ***глибокими проблемами***, які потребували розв'язання.

Цілі революції 1905–1907 рр. у Росії

1. Вирішення аграрного питання	2. Встановлення конституційно-демократичного устрою	3. Розв'язання соціальних проблем	4. Вирішення національного питання
↓	↓	↓	↓
Ліквідація	Ліквідація	Встановлення	Реалізація
• поміщицького землеволодіння; • викупних платежів 1861 р.; • общини; • кругової поруки	• самодержавства; • демократизація; • проголошення прав і свобод громадян	• 8-годинного робочого дня; • створення системи соціального захисту	• прав націй на самовизначення

Намагаючись спинити революцію поступками, **17 жовтня 1905 р.** цар видав Маніфест, в якому обіцяв скликати Державну Думу, надати громадянські права і свободи. Для підкорених народів, зокрема й українців, це означало зняття заборон на вживання національних мов. Значна частина російського суспільства не хотіла подальшого розхитування держави, вважаючи достатніми здобуті поступки з боку самодержавства.

Партія октябристів і партія кадетів
https://cutt.ly/4XdtxvV

Більшість політичних партій Росії (крім більшовиків, анархістів та есерів-радикалів) позитивно оцінювали ***результати революції:***

- скликання царським урядом ***Державної Думи*** — виборного законодавчого органу, першого паростку парламентаризму в імперії;
- ***проголошення демократичних свобод***;
- видання законів, що надавали робітникам ***гарантії соціального захисту***;
- ***початок підготовки урядом аграрної реформи***.

До 1907 р. революція пішла на спад. Після видання Маніфесту 17 жовтня 1905 р. ліберально налаштовані політичні сили вважали революцію завершеною. Вони взялися до роботи в Державній Думі — розбудовувати громадські установи, сподіваючись у межах наявної системи реформувати імперію.

Радикально налаштовані сили продовжили боротьбу, однак царський уряд вдався до жорстких заходів з їх придушення.

5. ДІЯЛЬНІСТЬ П. СТОЛИПІНА

Стабілізація внутрішнього становища після революційних подій 1905 р. пов'язана з ім'ям ***Петра Столипіна***, який у 1906 р. очолив російський уряд. Запобігання новим революційним вибухам П. Столипін убачав у проведенні прогресивної аграрної реформи та жорсткому придушенні будь-яких опозиційних настроїв.

З метою пришвидшення розвитку аграрного виробництва, розв'язання проблеми селянського малоземелля і створення міцної опори самодержавству в особі заможного селянства П. Столипін провів аграрну реформу.

ЗМІСТ СТОЛИПІНСЬКОЇ РЕФОРМИ

Ліквідація викупних платежів за реформою 1861 р., обов'язкової селянської общини

Розвиток приватної селянської власності на землю: право отримати землю — відруб (у межах села), хутір (за межами села)

Сприяння купівлі-продажу землі селянами: дешеві кредити через Селянський земельний банк

Розв'язання проблеми малоземелля: заохочення переселення селян до Сибіру, Казахстану й Середньої Азії

Унаслідок столипінських реформ ***у Росії формувалося високорозвинуте землеробство***. Залишки хліба незабаром після початку реформ становили сотні мільйонів пудів, тому різко зросли валютні надходження, пов'язані з експортом зерна. *Розвиток сільського господарства сприяв і розвиткові російської промисловості.* Але столипінська реформа не усунула основних суперечностей на селі. Збереглося поміщицьке землеволодіння. Соціальну напругу підсилювало малоземелля селянства.

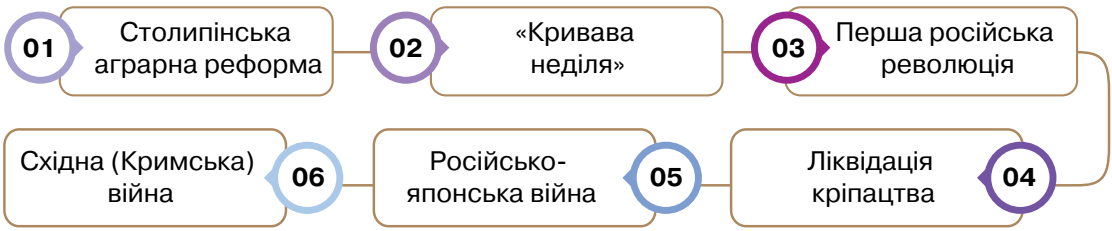
Зростанню опозиційних настроїв сприяла активізація в національних регіонах російських шовіністичних організацій, які підтримував уряд, а також поступовий наступ царизму на демократичні свободи, проголошені Маніфестом 17 жовтня 1905 р.

Ілюзорна могутність Російської імперії наближалася до випробування Першою світовою війною.

ЗНАЮ МИНУЛЕ — ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ — РОЗУМІЮ МАЙБУТНЄ: запитання та завдання

I. Знаю і систематизую нову інформацію

1. Упорядкуйте хронологічну послідовність подій історії Російської імперії. Поясніть причинно-наслідкові зв'язки між подіями.

2. Які соціально-політичні й економічні проблеми мала розв'язати революція 1905–1907 рр.?
3. Визначте, що спільного в наслідках Східної (Кримської) та російсько-японської (1904–1905 рр.) воєн для розвитку Росії.
4. Поясніть значення термінів і понять: *«земство»*, *«міська дума»*.

II. Обговоріть у групі

5. Історики стверджують, що скасування кріпосного права стало історичним рубежем у багатовіковій історії Росії. Чи згодні ви з такою точкою зору?
6. Чи можна вважати, що столипінські реформи були «продовженням» реформ 1860–1870 рр.? У чому полягає їхня спільність і відмінність?

III. Мислю творчо й самостійно

7. П. Столипін у «Промові про влаштування побуту селян та про право власності», яку виголосив 10 травня 1907 р., зазначив: «…*Супротивникам державності хотілося б обрати шлях радикалізму, шлях звільнення від історичного минулого Росії, звільнення від культурних традицій. Їм потрібні великі потрясіння, нам потрібна Велика Росія!*».
Як ви розумієте ці слова? Кому вони були адресовані? Чи могла Російська імперія на початку XX ст. уникнути революційних потрясінь?

ЦІ ДАТИ ДОПОМОЖУТЬ ЗРОЗУМІТИ ІСТОРІЮ. ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ ЇХ:

19 лютого 1861 р.	скасування кріпосного права в Росії
1904–1905 рр.	російсько-японська війна
1905–1907 рр.	революція в Росії
1906 р.	початок столипінських реформ

АВСТРО-УГОРЩИНА — ДУАЛІСТИЧНА МОНАРХІЯ. УТВОРЕННЯ НОВИХ НЕЗАЛЕЖНИХ ДЕРЖАВ НА БАЛКАНАХ

1. ПЕРЕТВОРЕННЯ АВСТРІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НА ДУАЛІСТИЧНУ МОНАРХІЮ

Початок реакції та спроби реформ

Після придушення **революції 1848–1849 рр.** в **Австрійській імперії** розпочався період реакції. Імперія, що зберігала до **1848 р. федеративний характер,** була перетворена на **унітарну** державу з абсолютною необмеженою центральною владою.

Варто запам'ятати!

Унітарна держава — ***форма державного устрою***, ***за якого територія держави***, на відміну від федерації, ***не має*** у своєму складі ***федеральних одиниць*** (штатів, земель, автономій, автономних республік, округів тощо), ***а ділиться на адміністративно-територіальні одиниці*** (райони, області тощо), управляється безпосередньо із центру (столиці держави).

Наприкінці 50-х років XIX ст. ***Австрія опинилася в повній ізоляції в Європі:*** австрійська інтервенція до **Дунайських князівств** у період **Східної війни** (1853–1856 рр.) зруйнувала союз із Росією, відмова від активної участі в цій війні відштовхнула від неї Францію. Відносини з Пруссією також погіршилися через австро-прусське протистояння в процесі об'єднання німецьких держав. У **1859 р.** вибухнула **австро-італо-французька війна,** що обернулася поразкою австрійських військ та утворенням **Італійського королівства.** Поразка у війні викликала внутрішню кризу в імперії. Почалися масові антиурядові виступи, особливо потужні — в Угорщині.

Усе це змусило імператора піти на поступки національним рухам країни. **20 жовтня 1860 р.** був виданий ***«Жовтневий диплом» — нова конституція імперії, що відновила автономію регіонів*** і розширила права регіональних ландтагів, перш за все угорських Державних зборів, які отримали навіть право законодавчої ініціативи. Угорська мова була оголошена офіційною на території Угорщини. «Жовтневий диплом» не заспокоїв угорське суспільство: заворушення з вимогами відновлення Конституції 1848 р. тривали. У той же час нова конституція викликала незадоволення слов'янських регіонів імперії, які протестували проти надання особливих прав угорцям, а також австрійських лібералів, які побоювалися того, що в новому імперському парламенті німці опиняться в меншості.

«Лютневий патент»

У результаті **26 лютого 1861 р.** був опублікований ***«Лютневий патент», що змінював жовтневу конституцію в дусі централізації:*** права регіональних ландтагів були істотно урізані, а повноваження імперського парламенту, що формувався тепер не за національно-територіальним, а за становим принципом, значно розширені.

Державні збори Угорщини відмовилися затвердити «Лютневий патент». Була також прийнята петиція до імператора з проханням відновлення Конституції 1848 р. Але імператор відкинув петицію і 22 серпня 1861 р. розпустив Державні збори та місцеві збори. В Угорщині був упроваджений надзвичайний стан, який незабаром був поширений на інші регіони імперії. У 1863 р. імперський парламент покинули чеські й польські депутати, чим повністю паралізували його роботу.

Таким чином, спроби реформ провалилися, що в 1865 р. визнав і сам імператор, скасувавши Конституцію 1860 р.

Підписання австро-угорського договору

Незважаючи на провал спроб конституційних реформ 1860–1861 рр., імператор **Франц-Йосип I** сподівався на компроміс із угорським національним рухом, що дозволив би зміцнити монархію. У **1865 р.** почалися секретні переговори через посередників між імператором і представниками угорських лібералів.

Австро-угорське зближення пришвидшило різке послаблення позицій Австрійської імперії.

Усе це призвело до того, що *угорські ліберали вирішили відмовитися від національної ідеології часів революції та знизили обсяг своїх вимог на переговорах з австрійським урядом. Австрійські ліберали також зрозуміли необхідність укладення союзу з угорцями для забезпечення збереження переваги німців у західній частині імперії та посилення національних рухів підлеглих народів.*

15 березня 1867 р. між австрійським імператором Францем-Йосипом I і представниками угорського національного руху на чолі з Ф. Деаком був підписаний договір, відповідно до якого ***Австрійська імперія перетворювалася на дуалістичну монархію Австро-Угорщину.***

Варто запам'ятати!

Дуалістична монархія (від лат. dualis — *подвійний*) — один із двох видів конституційної монархії, поряд з парламентською; ***є історично перехідною формою від абсолютної монархії до парламентської***. За дуалістичної монархії влада монарха обмежена конституцією, але монарх зберігає широкі владні повноваження, що ставить його в центр усієї політичної системи держави.

Відтепер австрійська й угорська частини імперії отримали повний суверенітет щодо внутрішніх справ. Обидві частини імперії повинні були мати власний парламент, незалежний уряд, власну систему державної адміністрації, суду та юстиції. ***Загальноімперському уряду*** передавалися повноваження щодо зовнішньої, військово-морської та фінансової політики. Для обговорення спільних для обох частин монархії справ також скликалися Коронна рада й рада спільних міністрів, включаючи, окрім спільних міністрів, глав урядів Австрії та Угорщини й запрошених імператором осіб. За угодою 1867 р. Австрія брала на себе 70 % загальноімперських витрат, Угорщина — 30 %, надалі ця частка мала коригуватися кожні 10 років, зважаючи на рівень економічного розвитку.

В обох частинах держави були проголошені ***демократичні свободи***, рівність усіх громадян перед законом, недоторканність приватної власності тощо. Уряди Австрії та Угорщини брали на себе відповідальність кожен перед своїм парламентом. Монарх зберігав за собою право попереднього схвалення законопроєктів, особисто призначав голів урядів і спільних міністрів, а також залишався верховним головнокомандувачем єдиної австро-угорської армії.

Незабаром після підписання угоди її умови були затверджені угорськими Державними зборами, а 8 червня 1867 р. Франц-Йосип I коронувався в Будапешті королем Угорщини.

Герб Австро-Угорської імперії

Сучасні історики вважають, що ***австро-угорська угода була єдиним можливим способом збереження для монархії Габсбургів статусу великої держави***. Завдяки угоді до початку Першої світової війни розвиток Австро-Угорщини був відносно спокійним. Імперія увійшла в період бурхливого економічного розвитку й модернізації всіх аспектів суспільного життя. Демократизації політичної системи сприяло надання загального виборчого права дорослому чоловічому населенню в 1907 р.

Проте новий державний устрій мав ***недоліки, зокрема,*** *збереження сильної влади імператора* і *нехтування інтересами інших націй імперії*.

? Австро-Угорську імперію називали «*клаптиковою імперією*». Як багатонаціональний характер імперії відображено в її державному гербі?

Думки істориків

Англійський історик Норман Дейвіс

У другій половині XIX ст. Австрія втратила майже всі свої залишкові претензії на стиль великої держави. Вона не мала ані чесності й динамізму Пруссії, ані амбіцій Росії. На відміну від Берліна чи Санкт-Петербурга, Відень був вочевидь благодушний… Спантеличений суперечливими вимогами 17 визнаних національностей, імперський уряд прагнув вижити… Австрія швидко потрапляла в німецьку сферу впливу. На зламі сторіч вона втратила майже всі засоби незалежних дій на міжнародній арені.

? Чим, на вашу думку, можна пояснити таке становище Австро-Угорської імперії?

2. РОСІЙСЬКО-ТУРЕЦЬКА ВІЙНА 1877–1878 рр. Й УТВОРЕННЯ НОВИХ НЕЗАЛЕЖНИХ ДЕРЖАВ НА БАЛКАНАХ

В останній третині XIX ст. загострилися суперечності Австро-Угорщини з Росією за вплив на Балканському півострові й контроль над важливими Чорноморськими протоками Босфор і Дарданелли. Діяла Російська імперія під приводом допомоги в боротьбі за незалежність слов'янських народів Балкан проти османського панування.

У 1875 р. розпочалося ***повстання слов'ян проти турецького панування*** в Боснії та Герцеговині. У 1876 р. ***Сербія, Болгарія*** та ***Чорногорія***, що перебували під владою Туреччини, оголосили їй війну. Провідні європейські країни не лише не підтримали визвольну боротьбу балканських народів, а й підбурювали турків на активні воєнні дії.

Підтримуючи Сербію, що зазнала невдач у війні з Туреччиною, **24 квітня 1877 р.** Росія оголосила війну Туреччині.

Під час воєнних дій російській армії вдалося звільнити всю територію Болгарії від турецьких військ.

Перемагала Росія також у боях на Кавказі.

Після захоплення російськими військами невеликого містечка Сан-Стефано (12 км від Константинополя)

Марш сербських солдатів.
Гравюра 1877 р.

? Покажіть на карті протоки Босфор і Дарданелли. Поясніть, у чому полягає військово-стратегічне значення контролю над цими протоками.

турецький уряд, побоюючись втрати столиці, погодився на мир. **19 лютого 1878 р.** Росія та Туреччина підписали Сан-Стефанський мирний договір.

Згідно з умовами договору створювалася нова держава — автономне князівство **Болгарія**, що включало територію з болгарським населенням від Дунаю до Егейського моря. Болгарське князівство мало виплачувати податки турецькому султанові, але було незалежним у внутрішніх справах. Воно оголошувалося васалом Османської імперії. **Боснії** та **Герцеговині** надавалась автономія у складі Османської імперії. **Сербія**, **Чорногорія** та **Румунія** стали повністю незалежними державами й розширили свої території.

Витяг із Сан-Стефанського договору **https://cutt.ly/uXdtTRl**

До Росії відійшли Південна Бессарабія (втрачена після поразки в Східній (Кримській) війні), Батум, фортеці Ардаган, Карс і Баязет. *Сан-Стефанський мирний договір значно посилював вплив Росії на Балканах і Кавказі.*

3. БЕРЛІНСЬКИЙ КОНГРЕС

Велика Британія та Австро-Угорщина не бажали посилення Росії на Балканах і заявили протест проти умов Сан-Стефанського договору. Росія, побоюючись нової війни, змушена була погодитися на скликання міжнародного конгресу, що відкрився **13 червня 1878 р.** в Берліні. Мета конгресу для Османської імперії та західних країн зводилася до ліквідації наслідків перемоги Росії в російсько-турецькій війні й посилення впливу країн Західної Європи на Близькому Сході.

Відповідно до рішень Берлінського конгресу **Чорногорія**, **Сербія** та **Румунія** зберігали незалежність, однак територія Чорногорії була суттєво скорочена, були також зменшені території Сербії та Румунії.

Австро-Угорщина одержала право окупувати територію **Боснії** та **Герцеговини** на невизначений час.

Болгарія по Балканському хребту ділилася на Південну й Північну. Автономним князівством залишалася Північна Болгарія. Південна Болгарія поверталася до складу Османської імперії як автономна провінція Східна Румелія.

Македонія також поверталася до складу Османської імперії.

Росія передавала Туреччині фортецю Баязет.

Таким чином, результати військових перемог Росії у війні 1877–1878 рр. та дипломатичні успіхи Сан-Стефанського договору були значно погіршені. Натомість на Балканах утворилися нові незалежні держави, що кардинально змінило міжнародні відносини на півдні Європи. Водночас Балканський півострів залишався регіоном гострих суперечностей між державами, за що його охрестили «пороховою діжкою» Європи.

ЗНАЮ МИНУЛЕ — ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ — РОЗУМІЮ МАЙБУТНЄ: запитання та завдання

I. Знаю і систематизую нову інформацію

1. Зазначте передумови перетворень в Австрійській імперії в середині XIX ст.
2. Схарактеризуйте угорський національний рух у 1849–1863 рр.
3. Що зумовило австро-угорське зближення в 1860-х роках?
4. Назвіть основні причини російсько-турецької війни 1877–1878 рр.
5. Користуючись картою, схарактеризуйте основні події російсько-турецької війни 1877–1878 рр.
6. Порівняйте основні положення Сан-Стефанського мирного договору та рішення Берлінського конгресу. Які рішення Берлінського конгресу свідчили про ослаблення позицій Росії на міжнародній арені?
7. Які з держав за Сан-Стефанським мирним договором стали незалежними?
8. Поясніть значення термінів і понять: «*унітарна держава*», «*дуалістична монархія*».
9. Виконайте онлайн-вправу **https://cutt.ly/CYNn0hA**.

II. Обговоріть у групі

10. Схарактеризуйте особливості Австро-Угорської дуалістичної монархії за угодою 1867 р. У чому полягали її політичні переваги і недоліки?
11. Берлінський конгрес 1878 р. переглянув кордони на Балканах: він урізав територіальні надбання Сербії, Чорногорії та Румунії, але дозволив Австро-Угорщині окупувати Боснію та Герцеговину. Як ви думаєте, чому провідні європейські країни (насамперед Велика Британія, Австро-Угорщина, Німеччина, Франція) стали ініціаторами таких рішень?

III. Мислю творчо й самостійно

12. У чому полягає значення історичного досвіду утворення Австро-Угорської дуалістичної монархії? Використовуючи додатковий матеріал, підготуйте повідомлення про вплив австро-угорської культури на українські землі.
13. Історія і сьогодення свідчать про особливий інтерес Росії до балканських країн. Як ви вважаєте, які воєнно-стратегічні, політичні та економічні чинники визначають цей інтерес?

ЦІ ДАТИ ДОПОМОЖУТЬ ЗРОЗУМІТИ ІСТОРІЮ. ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ ЇХ:

1867 р.	створення Австро-Угорської імперії
1877–1878 рр.	російсько-турецька війна
19 лютого 1878 р.	підписання Сан-Стефанського мирного договору
13 березня 1878 р.	початок роботи Берлінського конгресу

§ 24 «ДОБА МЕЙДЗІ» В ЯПОНСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

Історичні подробиці

Перша держава на території Японії утворилася в IV ст. н. е. на базі племінного союзу Ямото. З кінця XII й до середини XIX ст. (з деякими перервами) державна влада перебувала в руках військово-феодальних правителів — сьогунів (імператор залишався релігійним главою держави). З початку XVII ст., зі встановленням сьогунату Токугава, Японія виявилася закритою для зовнішнього світу.

? Чому політика самоізоляції держави справляє негативний вплив на розвиток цієї країни?

1. КРАХ ПОЛІТИКИ САМОІЗОЛЯЦІЇ

Особливості розвитку Японії до середини XIX ст. Сьогунат

До середини XIX ст. Японія все ще залишалася вірною своїм принципам самоізоляції і була ***«зачиненою»*** для іноземців. Світську владу в державі здійснював ***сьогун*** (великий феодал, «полководець-правитель») з династії Токугава. Ця остання династія сьогунів перебувала при владі з 1603 до 1867 р.

Варто запам'ятати!

Сьогунат — склався у XII–XIX ст. в Японії. ***Форма управління країною великими феодалами***, за якої імператор був позбавлений реальної влади в державі.

Імператор, який вважався «священною особою», жив ізольовано у своєму палаці й мав лише релігійну владу. Вважалося, що імператор доручив сьогуну всю владу у сферах державного управління, військової справи та дипломатії, а сам був зайнятий справами більш піднесеними. Так склалася система ***сьогунату***.

Занепад режиму сьогунату

Режим сьогунату, що спирався на великих землевласників-князів — ***даймьо***, руйнувався зсередини. Князі, які раніше повністю перебували під контролем сьогунів, поступово почали проявляти самостійність.

Дрібне дворянство — ***самураї*** — володіли порівняно невеликими земельними ділянками. Вони існували за рахунок панщини й оброку із селян, і їхні прибутки постійно зменшувалися.

До середини XIX ст. самураї значно збідніли, багато з них повністю розорилися і блукали країною в пошуку служби. Часто вони

займалися розбоєм, а іноді створювали невеликі загони для боротьби з тими, хто не визнавав їх великими землевласниками.

У середині XIX ст. тривав процес ***обезземелення селян***.

У країні товарно-грошові відносини охоплювали не лише міста, а й села. Поступово розвивалося мануфактурне й ремісниче виробництво, формувався внутрішній ринок. Проте на шляху розвитку капіталістичних відносин ставала феодальна регламентація, обмеженість внутрішнього ринку.

Самураї із Сацума-хану.
Фото Фелікса Беато, 1860-ті роки

Варто запам'ятати!

Самураї — представники стану воїнів (рицарі) в Японії, а також ***військово-феодальна верства дрібних японських дворян***.

У середині XIX ст. Японія перебувала в стані глибокої ***соціально-політичної кризи***. Цим вирішили скористатися провідні держави, щоб поширити на Японію свій вплив.

«Відкриття Японії»

Історичні подробиці

У 1853 р. біля берегів Японії з'явилась американська військова ескадра й за допомогою зброї зажадала в сьогуна відкриття для США портів і підписання відповідного договору. Такі ж вимоги до Японії висунула й Росія. Унаслідок примусу японці в 1854 р. відкрили США два порти й установили з ними дипломатичні відносини. У 1858 р., опинившись перед загрозою американської інтервенції, Японія пішла на підписання нерівноправного договору, за яким вона не могла встановлювати вище певного відсотка митні збори на товари, що ввозилися із США. Незабаром такі договори були підписані з Великою Британією, Голландією, Францією, Росією.

Самоізоляції Японії було покладено край. Тому цей процес отримав назву «насильницьке відкриття Японії» для морської торгівлі й комерційної діяльності іноземців.

У 60-х роках XIX ст., після надання американцям і європейцям права на вільну торгівлю, з Японії почався масовий експорт міді, чаю, бавовни, рису, порцеляни, шовку-сирцю та виробів з нього. У країну хлинув потік дешевих товарів із США і країн Європи, що призвело до подальшого розорення японських купців і ремісників.

2. ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА ТА РЕВОЛЮЦІЯ. ЛІКВІДАЦІЯ РЕЖИМУ СЬОГУНАТУ

Імператор Мейдзі

Розграбування країни викликало спочатку антиіноземний, а потім ***антисьогунський рух,*** який очолила група князів південно-західних князівств Японії. Боротьба проти сьогунату відповідала інтересам прозахідної частини суспільства, яка прагнула перетворень за європейським зразком.

У 1866 р. князі південно-західних князівств уклали між собою ***військовий союз,*** спрямований проти сьогуна. У жовтні 1867 р. вони зажадали від нього негайної передачі верховної влади імператорові й оголосили збір військових сил, що підтримували імператора. 9 листопада 1867 р. 15-й сьогун з роду Токугава ***Йосінобу*** передав свої повноваження імператору й через 10 днів подав у відставку.

3 січня 1868 р. 15-річний імператор ***Мейдзі*** (***прижиттєве ім'я Муцухіто***) переніс свою резиденцію з Кіото в місто Едо, яке перейменували в Токіо («східна столиця»), видав маніфест про відновлення влади імператора. В урочистій обстановці він прийняв послів іноземних держав, і відтоді країна стала «відкритою» для всього світу. Розпочав свою діяльність новий уряд держави.

Незабаром у країні розпочалася ще одна ***громадянська війна***. Війська, вірні імператорові, завдали поразок військам сьогуна. Воєнні дії закінчилися в травні 1869 р. повною ліквідацією сьогунату.

В японській історії події **1867–1868 рр.** називають ***«реставрацією Мейдзі» (або «революцією Мейдзі»)***, тому що кожен імператор, сходячи на престол, приймав для свого правління певний девіз. Муцухіто обрав девіз «Мейдзі», що означало ***«освічене правління»***. Саме тому період правління імператора Муцухіто офіційно назвали ***«добою Мейдзі»***.

Варто запам'ятати!

Доба Мейдзі (у перекладі з японської — «*освічене правління*») — ***офіційна назва періоду правління імператора Мейдзі*** (1868–1912 рр.), який прийшов до влади в результаті революції 1867–1868 рр., що ліквідувала владу сьогунів з роду Токугава.

Унаслідок революції Мейдзі в Японії встановилася абсолютна монархія і відкрилися перспективи для завершення централізації країни.

Пізніше, у 1889 р., уряд під тиском опозиції опублікував від імені імператора Конституцію Японії, яка була укладена за німецьким зразком. Японія проголошувалася монархією на чолі з імператором, чия «особа вважалася священною та недоторканною». Конституція гарантувала демократичні свободи і громадянські права.

3. РЕФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ

Імператор Мейдзі започаткував політику перетворення Японії на сильну централізовану державу, що не поступалася б європейським державам і США. Імператорський уряд почав інтенсивно проводити ***реформи***.

Реформи Мейдзі

Адміністративна реформа	• Ліквідація князівств • Новий адміністративно-територіальний поділ • Префекти (керівники) — підлеглі імператора
Станова реформа	• Нові стани суспільства: вища знать, рядове дворянство, простий народ • Упровадження громадянської рівності, прізвищ
Військова реформа	• Загальна військова повинність • Модернізація армії за європейським зразком • Самурайський кодекс честі — основа дисципліни
Аграрна реформа	• Ліквідація феодальної власності князів на землю • Вільні купівля і продаж землі • Наділення селян землею
Виробничо-фінансові реформи	• Уніфікація грошової системи (єдина одиниця — єна) • Створення Державного банку, грошова система оподаткування • Ліквідація регламентації професій, цехів і гільдій
Релігійна реформа	• Синтоїзм — державна релігія • Культ імператора як втілення вищих небесних сил • Повна віротерпимість
Судова реформа	• Судова система європейського зразка • Заборона тортур і кровної помсти • Реформування карного, цивільного права та судочинства
Культурно-освітні реформи	• Загальна початкова освіта європейського зразка • Друкування газет і книжок європейських авторів

Унаслідок реформ і завдяки державній підтримці економічний розвиток Японії істотно пришвидшився. У 1880-х роках у країні розпоча-

лась індустріальна революція. З'явилися великі торговельні компанії та банки. Інтенсивно будувалися залізниці, флот, телеграфні лінії.

Розмах модернізації, а також брак землі й накопичення величезних капіталів змусили японських підприємців ***звернути увагу на ринки інших країн***. Вони вкладали великі кошти у приватні китайські фірми, будували залізниці в Кореї.

Головний офіс Банку Японії в Токіо, заснованого 1882 р. *Сучасне фото*

Темпи розвитку японської економіки були одними з найвищих у світі. За обсягом виробництва наприкінці XIX ст. Японія випередила Італію, Австро-Угорщину, низку інших європейських країн і наблизилася до Франції та Великої Британії.

4. ЗОВНІШНЯ І КОЛОНІАЛЬНА ПОЛІТИКА ЯПОНІЇ

Значні успіхи в економіці й військовому будівництві позначилися на зміні зовнішньої політики Японії. Відчувши силу, країна Вранішнього Сонця звернула свою увагу на Азію. Багаті природними й людськими ресурсами сусідні країни японці розглядали як бажану здобич.

У 1874 р. японські війська вперше висадилися на ***Тайвані***, але невдало. У 1875 р. Японія домоглася безумовного володіння Курильськими островами, вимінявши його в Росії на свою частку права управління островом Сахалін (до того під сумісним японсько-російським управлінням) і почала поширювати свій вплив на сусідню ***Корею***. Наступного року був підписаний договір, що надав японцям низку привілеїв і прав у цій країні.

Після перемоги над Китаєм у війні 1894–1895 рр. за Сімоносекським мирним договором Японія отримала свої перші колонії — Тайвань і острови Пенхуледао, а також велику контрибуцію. Сімоносекський договір відкривав широкі можливості для входження японського капіталу в китайську економіку та Корею.

Таке посилення цієї країни занепокоїло європейські держави, що мали інтереси в ***Азії*** і зокрема в ***Китаї***. У 1902 р. Японія створила військовий союз із Великою Британією, викликавши негативну реакцію з боку Німеччини, Франції та Росії.

На початку XX ст. ***Російська імперія стала головним супротивником Японії на міжнародній арені***. Японія виявилася сильнішою, вигравши російсько-японську війну 1904–1905 рр.

ЗНАЮ МИНУЛЕ — ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ — РОЗУМІЮ МАЙБУТНЄ: запитання та завдання

I. Знаю і систематизую нову інформацію

1. Запропонуйте варіанти заповнення схеми, які відображатимуть логіку історичного розвитку Японії в XIX — на початку XX ст.

2. Що зумовило занепад режиму сьогунату?
3. Назвіть основні події революції Мейдзі та громадянської війни в Японії.
4. Схарактеризуйте реформи в Японії 70–80-х років XIX ст.
5. Які головні проблеми постали перед Японією на початку XX ст.?
6. Чим можна пояснити зростання агресивності зовнішньої політики Японії в останній третині XIX ст.?
7. Які були наслідки японсько-китайської війни?
8. Покажіть на карті країни, на які поширювалася зовнішня експансія Японії.
9. Поясніть значення термінів і понять: «*сьогунат*», «*самурай*», «*доба Мейдзі*».

II. Обговоріть у групі

10. Яка з країн Європи (Франція, Велика Британія чи Німеччина) була найближчою до Японії за формою державного правління, політичною системою в цілому?
11. Як ви думаєте, чому самураї протидіяли здійсненню реформ 1870–1880-х років?
12. Сьогодні Японія — одна з високорозвинених країн світу. Як ви вважаєте, яку роль відіграли в цьому події останньої третини XIX ст.?
13. Попрацюйте в дискусійних групах: визначте позитивні наслідки і ризики «відкриття Японії» провідними державами.

III. Мислю творчо й самостійно

14. Підготуйте короткі історичні есе:
а) Модернізація Японії в останній третині XIX ст.: досягнення і проблеми.
б) Роль самураїв у житті японського суспільства до революції Мейдзі та після неї.

ЦІ ДАТИ ДОПОМОЖУТЬ ЗРОЗУМІТИ ІСТОРІЮ. ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ ЇХ:

1867–1868 рр. революція Мейдзі
1894–1895 рр. японсько-китайська війна

§ 25 СІНЬХАЙСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ В КИТАЇ

Історичні подробиці

Китай — одна з найдавніших держав світу — на XIX ст. перебував у кризовому стані. Починаючи з 1644 р. Піднебесною імперією правила іноземна маньчжурська династія Цін. Саме в цей період Китаєм зацікавилися європейці, які хотіли отримати доступ до торгівлі китайським шовком, порцеляною, чаєм. Однак імператорський уряд побачив у цьому інтересі загрозу колоніального загарбання імперії, тому в 1757 р. Китай перейшов до політики самоізоляції і закрив країну для іноземців. Із часом політика самоізоляції призвела до відставання Китаю за рівнем розвитку від провідних держав світу.

1. ПЕРША ОПІУМНА ВІЙНА ТА «ВІДКРИТТЯ» КИТАЮ

Китайський шовк, порцеляна, чай мали великий попит в Європі, але китайці відмовлялися будь-що купувати в європейців, тому їм доводилося платити за китайські товари сріблом. Тоді ***британці почали ввозити до Китаю опіум*** — з Індії, де його вирощувала Ост-Індська компанія. Доходи британців від торгівлі опіумом (його продавали в Європі легально) перевищували прибутки від операцій із чаєм і шовком.

До кінця 30-х років XIX ст. ситуація зі споживанням опіуму, який призводив до фізичного й морального виснаження імператорських підданих, викликала серйозне занепокоєння центральної влади. 18 березня 1839 р. вийшов наказ віддати чиновникам увесь опіум, що зберігався на складах. Факторії були оточені китайськими військами, і понад 20 тис. ящиків опіуму було видано китайському комісарові, за наказом якого їх скинули до ровів з вапном і солоною водою.

Перша опіумна війна: обстріл китайських джонок. *Картина художника Едварда Функана, 1841 р.*

Британський представник в Індії вирішив взяти реванш. Без оголошення війни до китайського узбережжя була спрямована військово-морська ескадра. Так у **1840 р.** розпочалася так звана Перша опіумна війна (тривала до **1842 р.**).

Економічна й військова відсталість країни, а також політика капітуляції цинського уряду призвели до ***поразки Китаю***.

29 серпня 1842 р. підписано ***Нанкінський мирний договір***, за

яким Китай відкривав для британської торгівлі п'ять портів, сплачував контрибуцію, віддавав у «вічне володіння» британцям порт ***Гонконг***.

Поміркуймо!

Як ви розумієте поняття «напівколонія»? Висловте припущення, чи рівноправними були економічні контакти Китаю з Великою Британією після першої опіумної війни.

2. БОРОТЬБА КИТАЙЦІВ ПРОТИ ІНОЗЕМНОГО ПАНУВАННЯ. СІНЬХАЙСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ

Тайпіни та іхетуані

Діємо: практичні завдання

Проаналізуйте історію визвольної боротьби китайців за алгоритмом:
1) причини й рушійні сили визвольної боротьби;
2) головні події боротьби проти колоніального поневолення;
3) роль офіційної влади в подіях визвольної боротьби;
4) результати кожного з етапів боротьби.

Панування чужинської маньчжурської династії, загроза колоніального поневолення країни європейськими державами та США, складне соціально-економічне становище селянства спричинили розгортання повстанських рухів у Китаї в другій половині XIX ст.

1850–1864 рр. • Тайпінське повстання → 1899–1901 рр. • Іхетуанське повстання → 1911–1912 рр. • Сіньхайська революція

Прикметно, що китайська офіційна влада — династія Цін — не підтримала визвольних прагнень свого народу. Повстання тайпінів було придушене цінською владою за допомогою Великої Британії і Франції. Такою ж була доля і повстання іхетуанів.

Загін іхетуанів

Історичні подробиці

Назву «Іхетуань» європейці перекладали як «Кулак в ім'я справедливості та згоди». Через те, що в ній було слово «кулак», на Заході цей рух називали «повстанням боксерів». Насправді назва «іхетуань» перекладається як «*загони справедливості та згоди*».

Політика поступок призвела до того, що до кінця XIX ст. Китай змушений був здати європейцям «для оренди» майже всі морські порти, японці отримали в країні великі концесії, а США вимагали від Китаю запровадження режиму «відкритих дверей» для всіх іноземних держав.

Сіньхайська революція

Подальший національний рух у Китаї пов'язаний з ім'ям Сунь Ятсена.

Сунь Ятсен (1866–1925 рр.) — китайський політичний і державний діяч. У 1892 р. закінчив курс медицини в Гонконгу. Прийняв християнство. Політичне життя Сунь Ятсена було постійною боротьбою, яка часто завершувалася **вигнанням**. Головна спадщина його діяльності — розроблена ним політична філософія, відома як «три народні принципи». Як визначного засновника Китайської Республіки, Сунь Ятсена часто називають «Батьком нації». Він відіграв важливу роль у поваленні монархії під час Синьхайської революції. Сунь Ятсен був першим тимчасовим президентом Республіки Китай, а згодом став одним із засновників і лідером партії Гоміньдан.

У 1905 р. Сунь Ятсен створив товариство ***Тунменхой*** (*Об'єднаний союз,* або *Союзна ліга Китаю*), метою якого було повалення в Китаї правлячої Маньчжурської династії та проголошення буржуазно-демократичної республіки. Вплив Об'єднаного союзу швидко зростав.

Сунь Ятсен сформулював **три народні принципи**, які визначали мету перетворень у Китаї:

- ***націоналізм***, тобто повалення Маньчжурської династії та відновлення китайського правління;
- ***народовладдя***, тобто ліквідація монархії та встановлення республіки;
- ***народний добробут*** — проведення поступової націоналізації землі та встановлення прогресивного земельного податку.

24 вересня 1911 р. розпочався стихійний бунт в артилерійському дивізіоні під Учаном (провінція Хубей). 10 жовтня його підтримали інші військові частини. Так почалася Сіньхайська революція (назва походить від китайської назви року — сіньхай).

До повсталих солдатів долучилися студенти, робітники, і невдовзі революція охопила всі провінції Південного та Центрального Китаю. На півночі країни, менш розвиненій у промисловому сенсі, влада залишилася в руках цінського уряду.

Дізнавшись про початок революції, Сунь Ятсен повернувся з еміграції та прибув до Шанхая. Це ще більше надихнуло революціонерів.

29 грудня 1912 р. конференція делегатів революційних провінцій, які зібралися в Нанкіні, проголосила ***утворення Китайської Республіки***. Сунь Ятсен був обраний її тимчасовим президентом і 1 січня 1912 р. прийняв присягу.

Юань Шикай

У лютому 1912 р. монархія була повалена.

Подальший перебіг політичних подій змусив Сунь Ятсена, який боявся розколу країни, відмовитись від посади президента на користь Юань Шикая. Однак згодом, переконавшись у прагненні генерала встановити режим особистої влади, Сунь Ятсен перейшов до боротьби проти Юань Шикая. Це протистояння переросло в громадянську війну між прибічниками Гоміньдану (партії на чолі із Сунь Ятсеном) і пекінським урядом Юань Шикая.

? Пригадайте визначення поняття «громадянська війна».

Результати революції

Китай, як і раніше, залишався напівколоніальною, напівфеодальною державою. Слабкість Китаю перед загрозою іноземної експансії багато в чому зумовлювалася його роздробленістю і внутрішньополітичними проблемами. Революція 1911–1913 рр. повалила монархію, але не вирішила завдання об'єднання країни. Влада центрального уряду Китаю була слабкою. Країну роздирали суперечності протиборчих політичних сил.

Сіньхайська революція не розв'язала основних проблем Китаю, але вона усунула одну з головних перешкод на шляху до модернізації — Маньчжурську династію.

Поділ Китаю.
Карикатура Генрі Маєра, 1898 р.

? Визначте на карикатурі історичних персонажів. З'ясуйте на основі аналізу емоцій героїв головних суперників у міжнародних відносинах.

ЗНАЮ МИНУЛЕ — ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ — РОЗУМІЮ МАЙБУТНЄ: запитання та завдання

I. Знаю і систематизую нову інформацію

1. З якою метою європейці прагнули проникнути до Китаю? Як здійснювалися перші їхні спроби потрапити в цю країну?
2. У чому полягала сутність політики ізоляції цінської династії?
3. Розкажіть про хід Першої та Другої опіумних війн.
4. Які були передумови повстання тайпінів?
5. Назвіть цілі іхетуанів перед початком повстання. За яких обставин воно розпочалося?
6. У чому полягали сутність програми тайпінів та основні принципи побудови їхньої держави?
7. Розкрийте зміст трьох народних принципів Сунь Ятсена.
8. Якими були підсумки Сіньхайської революції 1911–1913 рр.?
9. Поясніть значення термінів і понять: «*тайпіни*», «*опіумні війни*», «*іхетуани*», «*Гоміньдан*».
10. Виконайте онлайн-вправу **https://cutt.ly/QYMAI7O**.

II. Обговоріть у групі

11. Які були наслідки поразки Китаю в опіумних війнах?
12. Як ви вважаєте, чому спроби здійснення реформ у Китаї в 1898 р. зазнали невдачі? Чому в Китаї не була здійснена модернізація в дусі революції Мейдзі?
13. Як ви думаєте, чому імператорський двір спочатку надавав заступництво іхетуаням, а потім змінив свою позицію?
14. Поясніть, чому Китай викликав особливе зацікавлення у великих колоніальних держав. Що заважало китайцям успішно протистояти іноземним зазіханням на країну?

III. Мислю творчо й самостійно

15. Порівняйте Сіньхайську революцію в Китаї з європейськими революціями «Весни народів» 1848–1849 рр. Що в них спільного і відмінного?
16. Підготуйте повідомлення на тему «Основні принципи й особливості державного управління та повсякденного життя китайців у XIX ст.». Зауважте, у чому полягала відмінність китайської цивілізації в XIX ст. від європейської.

ЦІ ДАТИ ДОПОМОЖУТЬ ЗРОЗУМІТИ ІСТОРІЮ. ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ ЇХ:

1840–1842 рр. Перша опіумна війна
1850–1864 рр. Тайпінське повстання
1856–1860 рр. Друга опіумна війна
1899–1901 рр. Іхетуанське повстання
1911–1913 рр. Сіньхайська революція

§ 26 СПРОБИ МОДЕРНІЗАЦІЇ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

? Пригадайте, що вам відомо про Османську імперію. Яку роль відігравала Османська імперія в історії світу та українських земель у XIX ст.?

1. РЕФОРМИ В ОСМАНСЬКІЙ ІМПЕРІЇ в середині XIX ст.

У 1839–1870 рр. в Османській імперії здійснювалися реформи, які дістали назву Танзімат («перетворення», «реформи»). Як і в азійських сусідів імперії — Китаї, Ірані — ці перетворення були покликані подолати відсталість країни порівняно з Європою.

Герб Османської імперії

В Османській імперії мало бути вирішене ***питання рівності прав немусульманського населення з мусульманською більшістю***. Тому з 1856 р. декларували допуск немусульман до державної та військової служби, рівне оподаткування. Також було проголошено про зміни податкової системи, покращення шляхів сполучення. Реформи згори посилили контроль уряду на місцях. Це збільшило потребу в урядових службовцях, і їхня кількість зросла в десятки разів, перевищивши 100 тис. осіб. Держава запровадила світську освіту для мусульман і немусульман. Ухвалений у 1868 р. закон про народну освіту постановляв, що початкова освіта мусила стати загальною, обов'язковою та безплатною. Оновлене військо, що комплектувалося рекрутськими наборами, налічувало 210 тис. солдатів й офіцерів, а також 490 тис. резервістів.

Реформи надали іноземцям право набувати землю та нерухомість. Уряд почав роздавати концесії на будівництво залізниць, експлуатацію надр, транспортні перевезення. У 1855 р. було відкрито Османський банк — перший іноземний банк з англо-французьким капіталом.

Суспільство відгукнулося на реформи піднесенням патріотизму під впливом ознайомлення з європейським інтелектуальним і політичним життям. У 1851 р. в Стамбулі було утворене «Товариство знань» (Енджумені-і даниш), яке взялося поширювати знання шляхом друкування книжок з різних наук турецькою мовою. Були засновані друкарні й товариства просвіти.

У середовищі нової османської інтелігенції виникали різні ***політичні гуртки***. Один з них на чолі з письменниками Намиком Кемалем, Ібрагімом Шинасі, Алі Суаві та Зія-беєм утворив рух «нових османів».

Він сформулював ідею патріотизму у формі ***османізму*** — *лояльності всіх підданих Османської імперії.*

2. РЕЖИМ АБДУЛ-ГАМІДА II

Однак національні рухи нетурецьких народів посилювались. Нові османи, сподіваючись стримати ці рухи запровадженням конституційного ладу, 30 травня 1876 р. організували заколот і повалення султана Абдул-Азіза. Згодом новим султаном став ***Абдул-Гамід II***. Упроваджена ним конституція проголошувала громадянські свободи, запроваджувала двопалатний парламент, хоча й гарантувала необмежені права султана.

Перша Конституція Османської імперії, *1876 р.*

Діємо: практичні завдання

Проаналізуйте політику султана Абдул-Гаміда II. Зробіть висновки щодо наслідків такої політики для подальшого розвитку Османської імперії. З політикою кого з правителів держав схожа політика османського султана?

У березні 1877 р. було відкрито першу сесію *парламенту* (*меджлісу*). Критика, що зазвучала з його трибуни, а в лютому 1878 р. висловлення недовіри великому візиру та його кабінету за поразки у війні з Російською імперією, дали султанові підстави побоюватися повстання. Він розпустив парламент, не давши йому навіть ухвалити бюджет.

Абдул-Гамід II обрав традиційну для султанату ***політику тиранії***. Ліберальну опозицію всередині країни було придушено, були заборонені публічні зібрання. Султан запровадив контроль над пресою та поліцейський нагляд за підданими. Він сприяв розвиткові сучасних засобів транспорту і зв'язку: було організовано імперський телеграф і пошту, споруджувалися залізниці. Мало подорожуючи країною, він широко користувався фотографіями для оцінки ситуації на місцях. В ідеології він зробив ставку на ***панісламізм*** і підносив власну роль халіфа як голови всіх мусульман. За його правління значно зросла кількість світських шкіл, розвивалося книгодрукування.

Абдул-Гамід II

На правління Абдул-Гаміда II припали ***територіальні втрати Османської імперії***. Франція окупувала Туніс (1881 р.), Греція приєднала Фессалію (1881 р.), Велика Британія окупувала Єгипет, отримала Кіпр (1878 р.), Болгарія анексувала

Східну Румелію (1885 р.). У 1897 р., унаслідок грецького повстання, Османська імперія втратила Крит.

Значний вплив на султана мала ***Німеччина***. Починаючи з 1880-х років, в імперії постійно перебували німецькі військові місії для навчання османського війська. Німеччина прагнула здобути власний вихід на Близький Схід і домоглася від султана дозволу на будівництво стратегічно важливої залізниці «Берлін — Стамбул — Багдад».

Цензура й поліцейський контроль виявилися не в змозі зупинити ані поширення ліберальних ідей, ані національні рухи. Болгарські, грецькі, вірменські активісти та навіть мусульмани з албанців, арабів і курдів підтримували сепаратизм. Щоб утриматися при владі, султан нацьковував одних націоналістів на інших: болгар на греків у Македонії, курдів — на вірмен. У 1894 р. вірмени підняли збройне повстання, яке було придушене переважно силами курдів.

3. МОЛОДОТУРЕЦЬКА РЕВОЛЮЦІЯ

Деспотичний режим, воєнні поразки, національні повстання викликали появу опозиційних рухів у середовищі османської інтелігенції. Найавторитетнішим з них було таємне товариство «Єднання і прогрес» (початкова назва — «Товариство османського єднання»), засноване 2 червня 1889 р. курсантами військових училищ за ініціативою Ібрагіма Темо. Згодом до нього долучилися державні чиновники та представники духовенства.

В еміграції виникла інша організація на чолі з Ахмедом Резою.

Обидва угруповання об'єднували в основному *молоду турецьку інтелігенцію* (звідси й походить назва — ***«молодотурки»***). Перед собою вони поставили мету — відновити Конституцію 1876 р. і провести деякі реформи, модернізувавши суспільство за європейським зразком.

Загальне невдоволення політикою Абдул-Гаміда II полегшило молодотуркам боротьбу проти султана.

1908 р. в Османській імперії перемогла молодотурецька революція. Молодотурки посіли важливі посади в уряді, армії, місцевих адміністраціях.

Однак невдовзі завоювання революції були перекреслені ними самими.

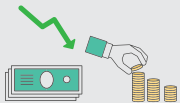
Листівка молодотурків з гаслом «*Нехай живе батьківщина, нехай живе нація, нехай живе свобода*» французькою та турецькою мовами

? Ідеї якої революції вплинули на гасло молодотурків? Чому, на вашу думку, воно написане не тільки турецькою, а й французькою мовою?

У 1912 р. група офіцерів на чолі з ***Енвер-беєм*** силою зброї змусила уряд піти у відставку. Новий уряд молодотурків встановив у країні диктаторський режим.

Османська імперія за правління молодотурків

В економічній сфері	У зовнішній політиці	У внутрішній політиці
• стимулювання економічного виробництва; • обмеження для грецьких і вірменських підприємців	• війна з Італією, 1911 р.; • Балканські війни, 1912–1913 рр.	• ідеологія **пантюркізму** створення і панування єдиної турецької нації
занепад економіки в багатьох районах імперії	втрата володінь у Північній Африці та на Балканах	хвиля антитурецьких настроїв у поневолених народів

Наприкінці 1913 р. фактичну владу в країні зосередив молодотурецький тріумвірат військового міністра ***Енвера-паші*** (***раніше — Енвер-бей***), міністра внутрішніх справ і лідера партії «Єднання і прогрес» ***Талаата-паші***, морського міністра і губернатора Стамбула ***Джемаля-паші***. Тріумвіри розраховували покінчити з фінансовою залежністю Османської імперії та приборкати національні рухи війною на боці Німеччини проти країн Антанти. Султан Мехмед V, виконуючи вимоги тріумвірів, проголосив вступ у Першу світову війну 29 жовтня 1914 р. й оголосив джихад («священну війну») проти Антанти. Проте участь у Першій світовій війні 1914–1918 рр. призвела до краху Османської імперії.

Молодотурки залишалися при владі до 1918 р. Але їм так і не вдалося провести модернізацію країни та звільнити її від політичної залежності.

Утім, значення Молодотурецької революції, як і Сіньхайської революції в Китаї, полягає в тому, що вони ***започаткували пробудження Азії***.

Варто запам'ятати!

Пробудження Азії — значна ***активізація*** національно-визвольних, антиколоніальних та антимонархічних ***рухів і революцій на початку XX ст.*** (Молодотурецька революція 1908 р., революція 1905–1911 рр. в Ірані, Сіньхайська революція 1911–1913 рр. у Китаї та ін.). Незважаючи на те, що завдання революційно-демократичної боротьби на початку XX ст. не були виконані, це ***стало передумовою руйнування колоніальної системи в Азії*** у другій половині XX ст.

ЗНАЮ МИНУЛЕ — ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ — РОЗУМІЮ МАЙБУТНЄ: запитання та завдання

I. Знаю і систематизую нову інформацію

1. Чому протягом XIX ст. здійснювалися спроби проведення реформ в Османській імперії?
2. Які реформи відбувались в Османській імперії в 1839–1870 рр.?
3. У чому полягала антидемократичність режиму Абдул-Гаміда II?
4. Які верстви населення долучились до руху молодотурків?
5. Поясніть значення термінів і понять: «*Танзімат*», «*панісламізм*», «*пантюркизм*», «*молодотурки*», «*пробудження Азії*».

II. Обговоріть у групі

6. Зіставте реформи періоду Танзімату, режиму Абдул-Гаміда II, молодотурків. Назвіть, які цілі й методи їх досягнення в них спільні, а які — відмінні.
7. Схарактеризуйте економічні, внутрішньополітичні та зовнішньополітичні дії молодотурків під час перебування при владі.
8. Чому революція в Османській імперії не вирішила свої завдання і в чому полягає її історичне значення?

III. Мислю творчо й самостійно

9. Спрогнозуйте наслідки пробудження Азії.
10. Чому, на вашу думку, Османська імперія була зацікавлена в участі в Першій світовій війні?
11. Проаналізуйте листівку як джерело історичної інформації. Поміркуйте, чи справдилися сподівання суспільства щодо політики уряду молодотурків. Доберіть з тексту параграфа приклади, що підтверджують / спростовують вашу думку.

Грецька маніфестація на підтримку османської конституції 1908 р. *Листівка 1908 р.*

ЦІ ДАТИ ДОПОМОЖУТЬ ЗРОЗУМІТИ ІСТОРІЮ. ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ ЇХ:

1839–1870 рр.	період Танзімату
1876 р.	утвердження влади султана Абдул-Гаміда II
1908 р.	Молодотурецька революція

§ 27 УЗАГАЛЬНЕННЯ З РОЗДІЛУ 3

1. «Галерея історичної карикатури». Запрошуємо до галереї історичної карикатури. Впізнайте героїв ілюстрацій чи історичні події. Поясніть, які особливості діяльності діячів чи епізоди історії проілюстрували автори карикатур. Розтлумачте сенс карикатур.

2. Уявіть себе одним з лідерів національно-визвольного руху країн Сходу. Підготуйте промову перед однодумцями «Чому я пропонуватиму модель розвитку західної цивілізації для реформування держави».

3. Перевірте, як ви засвоїли матеріал розділу 3 за допомогою онлайн-тесту. Для виконання завдання перейдіть за покликанням:

https://forms.gle/jzn8nDXPNBoajV329

або скористайтеся смартфоном — зчитайте QR-код.

Бажаємо успіху!

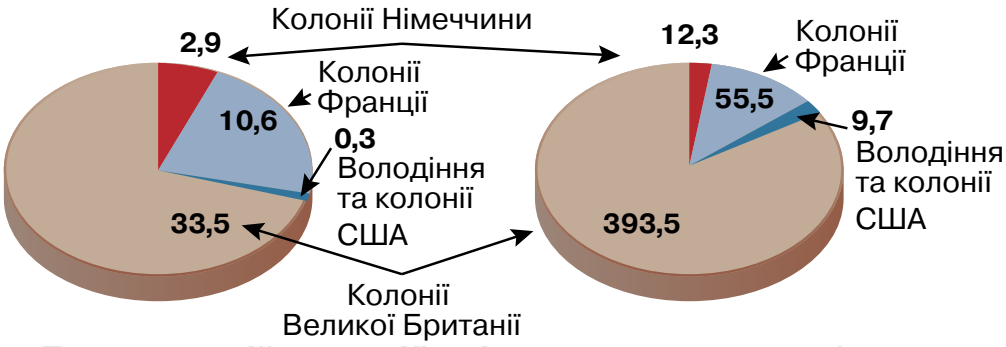
МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ (друга половина XIX — початок XX ст.)

§ 28 МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ наприкінці XIX — на початку XX ст.

1. ЗАГОСТРЕННЯ БРИТАНСЬКО-НІМЕЦЬКОГО КОЛОНІАЛЬНОГО СУПЕРНИЦТВА

90-ті роки XIX ст. характеризувалися різкою активізацією зовнішньої політики Німеччини. Бурхливий розвиток промисловості змушував правлячі кола цієї країни підтримувати німецьку торговельну експансію в Європі, шукати «нові незалежні території» для збуту товарів.

Колоніальні володіння найбільших капіталістичних держав перед 1914 р.

? 1. Порівняйте розміри колоніальних володінь провідних держав. 2. Висловте припущення щодо головних суперників Німеччини в її боротьбі за переділ світу.

У 1899 р. Вільгельм II домігся від турецького султана згоди на будівництво трансконтинентальної ***Багдадської залізниці***, яка повинна була пройти через всю Малу Азію, до Багдада й далі — до Перської затоки. Залізниця мала стати плацдармом для просування Німеччини на Близький і Середній Схід.

Просування Німеччини на схід та її неприховані територіальні претензії призвели до різкого загострення відносин з найвпливовішою метрополією світу — Великою Британією.

На початок XX ст. британсько-німецькі суперечності стають ***головними*** в системі міжнародних відносин. Економічне, політичне й колоніальне протистояння двох країн доповнилося гонкою військово-морських озброєнь. ***Британські політики почали замислюватися над відмовою від принципу «блискучої ізоляції» і пошуком союзників на противагу Німеччині.***

2. УТВОРЕННЯ ТРОЇСТОГО СОЮЗУ

Монархи — правителі країн Троїстого союзу

Погіршення відносин з Росією зумовило ***військово-політичне зближення Німеччини та Австро-Угорщини***. У 1879 р. уряди двох країн уклали секретний союзний договір, який передбачав взаємодопомогу в разі нападу Росії на будь-яку із цих держав і «позитивний нейтралітет» під час війни з будь-якою іншою європейською країною, якщо лише до неї не приєднається Росія.

Договір мав агресивний характер, оскільки в разі воєнного конфлікту Німеччини та Франції, надання допомоги останній з боку Росії, Німеччина отримувала б австрійську підтримку, а війна набула б загальноєвропейського масштабу. Із часом, використовуючи італо-французьке колоніальне суперництво, ***О. фон Бісмарк зміг залучити до коаліції Італію***.

Таємний договір між Німеччиною, Австро-Угорщиною та Італією був підписаний 20 травня **1882 р.** й отримав назву «Троїстий союз». Німеччина й Австро-Угорщина зобов'язалися надати Італії допомогу, якщо вона зазнає нападу з боку Франції, а Італія повинна була зробити те саме в разі нападу Франції на Німеччину. Щодо Австро-Угорщини, то вона звільнялася від надання допомоги Німеччині проти Франції, оскільки їй відводилася роль резерву на випадок вступу до війни Росії.

Троїстий союз Німеччини, Австро-Угорщини й Італії поклав початок розколу Європи на протиборчі військові угруповання.

3. ОФОРМЛЕННЯ БРИТАНСЬКО-ФРАНКО-РОСІЙСЬКОГО АЛЬЯНСУ

Зміцнення союзу Німеччини з Австро-Угорщиною, яка була головним супротивником Росії на Балканах, прискорило ***військово-політичне зближення Франції та Росії***. Сторони зобов'язалися надавати

взаємну допомогу в разі нападу Німеччини чи Австро-Угорщини на Росію або Італії та Німеччини на Францію.

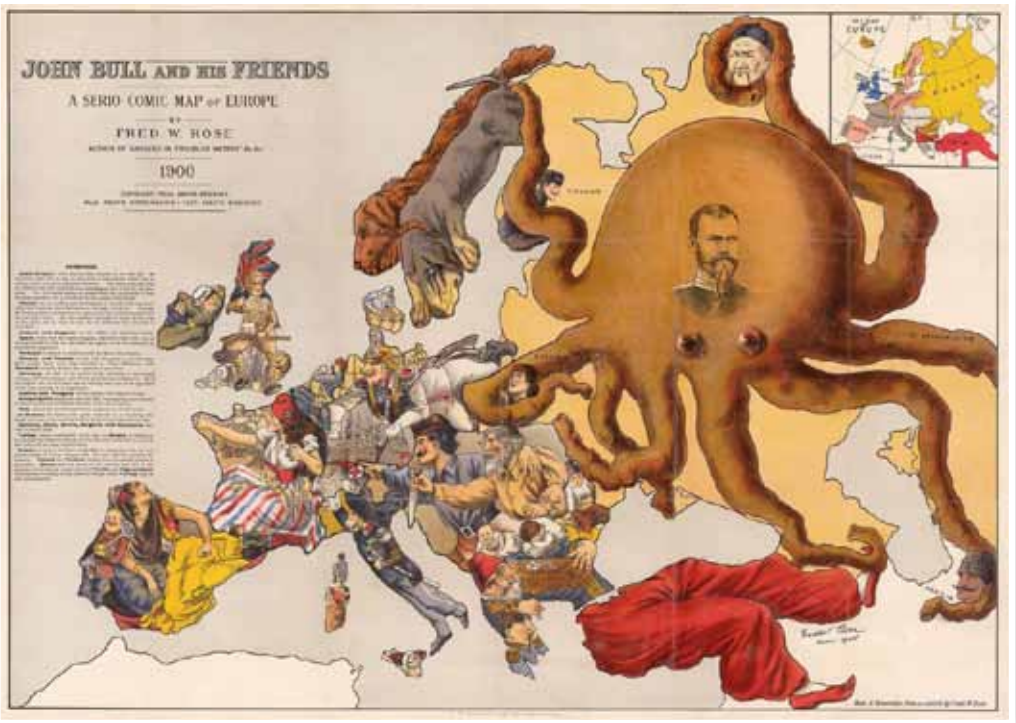
У **1904 р.**, після врегулювання взаємних колоніальних претензій в Африці, ***Велика Британія уклала військово-політичну угоду з Францією***, яка отримала назву ***«Антанта»*** (*«сердечна згода» або «сердечна угода»*).

У **1907 р.** Антанта стала ***потрійною***. Підписавши з Великою Британією конвенцію про розподіл сфер впливу в Ірані, Афганістані й Тибеті, до неї приєдналась і ***Росія***. *Таким чином, у результаті угод 1904–1907 рр. остаточно оформився військово-політичний блок трьох держав — Антанта, що протистояв країнам Троїстого союзу.*

Антанта. *Російський плакат, 1914 р.*

Створення Троїстого союзу й Антанти означало крах ***колишньої системи міжнародних відносин***, коли безпека в Європі забезпечувалась угодами між окремими провідними державами. Тепер украй нестійку рівновагу підтримували два потужні військово-політичні блоки.

Сатирична карта Європи. *Англійська карикатура, 1914 р.*

? Розтлумачте сенси карикатури.

Свідчать документи

Витяг з військової конвенції від 5/17 серпня 1892 р.

Натхненні однаковим прагненням до збереження миру, Франція і Росія, маючи єдиною метою підготуватися до вимог оборонної війни, викликаної нападом військ Троїстого союзу проти однієї з них, домовилися…

1. Якщо Франція зазнає напад з боку Німеччини або Італії, підтриманої Німеччиною, Росія використає всі війська, які вона може мати у своєму розпорядженні для нападу на Німеччину.

? Чи згодні ви з тезою конвенції про те, що Франція та Росія були «натхненні» прагненням до збереження миру? Чи був франко-російський союз агресивним?

4. МІЖНАРОДНІ КРИЗИ ТА КОНФЛІКТИ наприкінці XIX — на початку XX ст.

Про загострення суперечностей між провідними державами світу свідчили локальні конфлікти, що виникали між вороже налаштованими державами то в одній, то в іншій точці світу.

Франко-німецькі суперечності в Марокко (Південна Африка)	Італійсько-турецьке протистояння	Протистояння Росії та Австро-Угорщини на Балканах	Протистояння Балканського союзу (Болгарія, Греція, Сербія, Чорногорія) й Османської імперії
↓	↓	↓	↓
1905–1906 рр. — 1-ша марокканська криза; 1911 р. — 2-га марокканська криза	1911–1912 рр. — італійсько-турецька війна	1908–1909 рр. — Боснійська криза	1912–1913 рр. — 1-ша Балканська війна; 1913 р. — 2-га Балканська війна
↓	↓	↓	↓
• В обмін на визнання домінування Франції в Марокко Німеччина отримала територію в Середньому Конго	• Захоплення Італією Лівії та островів Додеканес і Родос	• Росія визнала анексію Боснії та Герцеговини Австро-Угорщиною	• Втрата османами частини територій на Балканах • Зближення Румунії з Антантою, а Болгарії — з Троїстим союзом

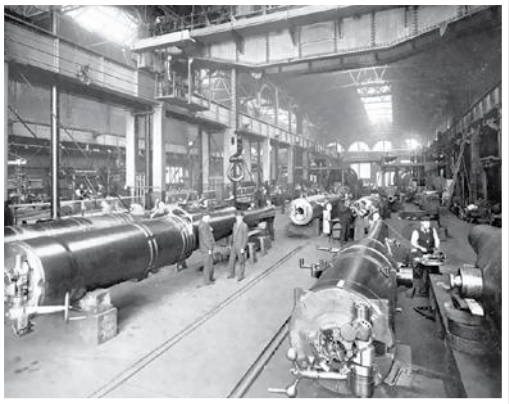
? 1. Покажіть на карті регіони, де відбулися названі в таблиці сутички. 2. Визначте, які країни сперечатимуться за домінування в Африці; на Балканському півострові.

5. ГОНКА ОЗБРОЄНЬ, ПОСИЛЕННЯ МІЛІТАРИЗМУ, ШОВІНІСТИЧНА ПРОПАГАНДА

Гонка озброєнь і посилення мілітаризму

Наростання міжнародної напруги та конфлікти свідчили, що збройне зіткнення між протиборчими військово-політичними блоками є лише питанням часу. В Європі набирала обертів гонка озброєнь та підготовка до війни.

Найшвидшими темпами мілітаризація відбувалась у ***Німеччині***. У 1912 р. Райхстаг (німецький парламент) ухвалив орієнтовні показники щодо кількості німецької армії: 800 тис. солдатів у мирний час та 5 млн на час війни. Історія людства ще не знала таких армій. У країні також було розгорнуто будівництво могутнього військово-морського флоту.

Королівська гарматна фабрика S. Moore&Co, Лондон (Королівський арсенал). *Фото 1897 р.*

Велика Британія, яка не хотіла позбуватися колишнього статусу «володарки морів», сприйняла це як виклик і загрозу своєму становищу.

Німеччина й Росія, Франція та Австро-Угорщина, Англія та інші менш впливові держави світу готувалися до війни, не тільки нарощуючи виробництво зброї, а й підвищуючи *мобілізаційну готовність*.

Варто запам'ятати!

Гонка озброєнь — ***організація державою масового виробництва військової продукції, зброї,*** використання наукових досліджень і винаходів для створення нових зразків зброї, здатної завдати найбільшої шкоди живій силі та техніці противника.

Шовіністична пропаганда

Варто запам'ятати!

Шовінізм (від фр. chauvinism) — реакційна політика і практика, спрямована на ***розпалювання ворожнечі й ненависті між народами***, підкорення та поневолення інших народів. Для шовінізму характерні ***войовнича проповідь національної винятковості***, поширення національного егоїзму, протиставлення інтересів однієї нації інтересам усіх інших націй, приниження інших націй, національний екстремізм.

Підготовка до війни в європейських країнах потребувала не тільки виробництва зброї, а й мілітаристської обробки свідомості людей. У суспільстві провідних європейських держав посилювалися шовіністичні настрої, політичні лідери намагалися здобути популярність агресивними закликами до «переможної війни» проти сусідніх країн і народів.

Загострення міжнародних суперечностей, підготовка до світової війни досягала своїх цілей — війна стала неминучою.

Історичні подробиці

Шовіністичні настрої захопили всю Європу — від Російської імперії до Великої Британії. Шовіністична пропаганда велась навіть у школах. Французьким школярам говорилося про «споконвічну агресивність німців» та необхідність реваншу, помсти за поразку у франко-німецькій війні 1870–1871 рр., «продовження воєнної слави Наполеона». Німецьким школярам втлумачували ідеї «несправедливості» сучасної побудови світу, можливості легкої перемоги над «французькими солдатами-боягузами», необхідності завоювання Німеччиною «місця під сонцем». Суспільство було готовим до війни.

? За легендою, Отто фон Бісмарк колись висловився: «*Війни виграють не генерали, війни виграють шкільні вчителі та парафіяльні священники*». Як ви розумієте ці слова? Чи є актуальними вони сьогодні?

Зображення французького солдата як боягуза, який ховається від німецького солдата. *Малюнок з німецької дитячої книжки, 1914 р.*

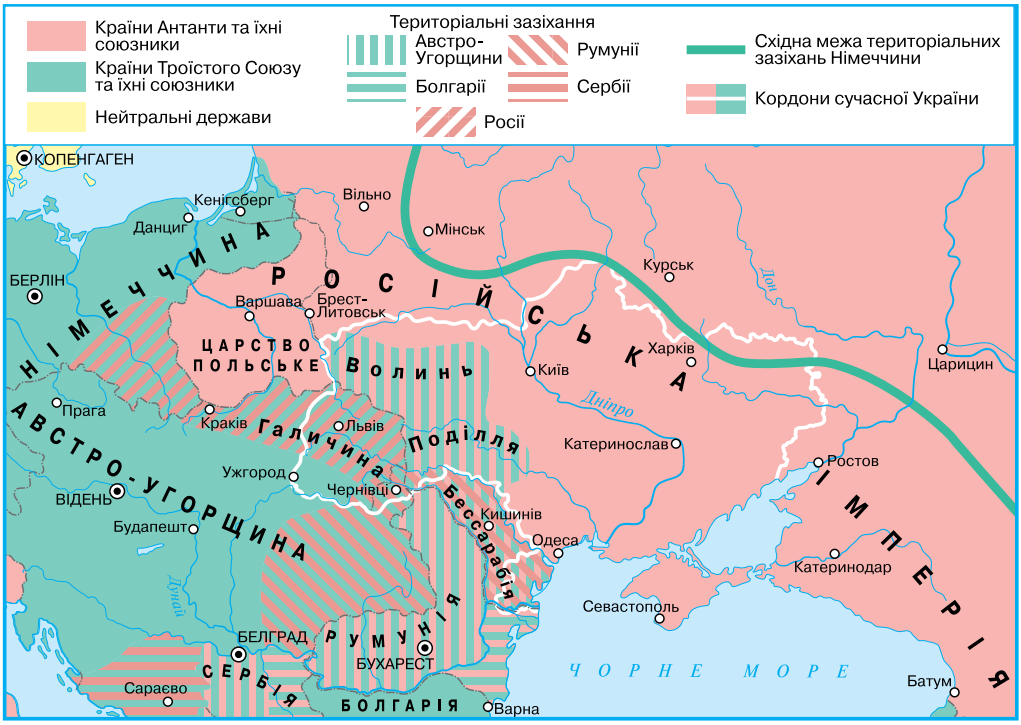
? Яка ідея цього сатиричного малюнку? Як ви вважаєте, чи були подібні сюжети у французьких виданнях? На що налаштовували читачів подібні малюнки?

6. «УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ» В ГЕОПОЛІТИЦІ

Територія України на початку XX ст. входила до складу Російської та Австро-Угорської імперій.

Можливість прогодувати своїх солдатів та призвати нових робила Україну ласим шматком для протиборчих сторін. Україна мала також значний людський і ресурсний потенціал, який можна було використати у воєнних цілях.

Україна в планах великих держав

? Покажіть на карті територіальні зазіхання сусідніх держав щодо українських земель.

Свідчать документи

В'ячеслав Липинський про перспективи для України війни між Росією та Австро-Угорщиною

Якщо Росія у війні з Австрією захопить Східну Галичину й Буковину, для українського національного руху це буде катастрофою.

Якщо Австрія окупує частину Правобережної України, захоплена територія опиниться у такому самому становищі, в якому тоді перебувала Східна Галичина, тобто неминуче стане об'єктом польської експансії.

? На основі аналізу планів ворогуючих сторін щодо українських земель (*за картою*) та історичного документа визначте, у чому полягала трагедія українців у Першій світовій війні.

ЗНАЮ МИНУЛЕ — ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ — РОЗУМІЮ МАЙБУТНЄ: запитання та завдання

I. Знаю і систематизую нову інформацію

1. Чим можна пояснити посилення британсько-німецьких і франко-німецьких суперечностей?
2. Чому в 90-ті роки XIX ст. почалося зближення Франції та Росії?
3. Які міжнародні наслідки мало створення військово-політичних блоків?
4. Назвіть країни, які увійшли до Троїстого союзу та Антанти.
5. Визначте за картою, країни якого з військово-політичних блоків мали більшу територію. Чи могло це бути визначальним у війні?
6. Назвіть основні міжнародні конфлікти, що відбувалися на початку XX ст.
7. Схарактеризуйте геополітичні плани щодо України Російської, Німецької, Австро-Угорської імперій.
8. Поясніть значення термінів і понять: «*гонка озброєнь*», «*шовінізм*».
9. Виконайте онлайн-вправу **https://cutt.ly/TYNEwFg**.

II. Обговоріть у групі

10. Виступаючи в Райхстазі 11 грудня 1899 р., канцлер Німеччини Б. Бюлов сказав: «*Ми не потерпимо, щоб будь-яка іноземна держава, або будь-який чужоземний Юпітер сказав нам: "Що робити? Світ вже поділений!". Ми не хочемо нікому заважати, але ми і не дозволимо нікому стати на нашому шляху. Ми пасивно не стоятимемо осторонь, тоді як інші ділять світ*».
Які тенденції в зовнішній політиці його країни відобразила промова канцлера Німеччини?
11. Відомий німецький військовий історик Карл фон Клаузевіц вважав, що війна є продовженням внутрішньої політики держави.
Чи згодні ви з такою думкою? Які факти з історії провідних європейських держав в останній третині XIX ст. підтверджують (або спростовують) цю думку?
12. Як ви вважаєте, які події та процеси, що відбувалися на міжнародній арені в останній третині XIX ст., вказували на наближення Першої світової війни?

III. Мислю творчо й самостійно

13. Уявіть, що вам як депутатам парламентів Німеччини й Великої Британії, що повністю підтримують зовнішньополітичний курс своїх держав, у 1900 р. довелося б виступити в парламентах цих країн з питань зовнішньої політики. Складіть тексти таких промов.

ЦІ ДАТИ ДОПОМОЖУТЬ ЗРОЗУМІТИ ІСТОРІЮ. ЗАПАМ'ЯТАЙТЕ ЇХ:

1882 р.	створення Троїстого союзу
1904–1907 рр.	створення Антанти

РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ ТА ПОВСЯКДЕННЕ ЖИТТЯ (кінець XVIII — початок XX ст.)

§ 29 ОСВІТА І НАУКА

? 1. Пригадайте, як можна було здобути освіту за доби Раннього Нового часу. 2. Які давні центри освіти в Європі й Україні ви пам'ятаєте з попередніх років вивчення історії? 3. Яке значення, на вашу думку, освіта широких верств суспільства має для розвитку держави?

1. РОЗВИТОК ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Саме в XIX ст. сформувалася педагогіка як самостійна наука. Її проблеми обговорювалися і теоретиками-філософами, і практиками. На розвиток освіти впливали події світового й загальноєвропейського масштабу, а також соціальні процеси в кожній країні. Школа розвивалася в умовах поступального економічного та промислового зростання, і тому створення нової системи освіти стало історично неминучим.

Освітня політика, яку проводили уряди провідних держав світу, була спрямована на підготовку грамотних і кваліфікованих працівників для розвитку економіки й усіх галузей суспільного життя. З кінця XVIII ст. формувалося законодавство про шкільну освіту, розширювалася мережа державних шкіл, створювалися державні органи управління освітою. Початкову школу зобов'язані були відвідувати всі діти. Поступово впроваджували як обов'язкову й загальну освіту. Так, у 1881 р. у Франції був прийнятий закон про безкоштовну шкільну освіту, а в 1882 р. було введено обов'язкове шкільне навчання дітей від 6 до 16 років. У 1891 р. вже британський парламент ухвалив закон про безкоштовну шкільну освіту.

Чимало дітей з бідніших верств суспільства не відвідували школу через неспроможність родин оплатити навчання. Було поширеним залучення дітей до праці. Проте з першої половини XIX ст. в окремих державах започаткували державне фінансування шкіл. Остаточно система безкоштовної освіти сформувалася наприкінці XIX ст. Так, у 1891 р. у Великій Британії було ухвалено закон про безкоштовну шкільну освіту.

Рівень контролю держав за шкільною освітою був різним. У Німеччині та Франції здійснювалася політика ***централізації управління освітою***. Школи перебували під наглядом державних органів і громадськості. У Великій Британії і США школи існували в умовах ***децентралізації***.

В усіх шкільних системах Заходу існували ***приватні*** навчальні заклади, контрольовані державою. Особливо багато їх було у Великій Британії та США. Переважна частина приватних навчальних закладів перебувала в руках представників різних конфесій і церков.

Важливою особливістю розвитку шкільної освіти стало ослаблення впливу церкви на школу.

Історичні подробиці

У Великій Британії викладання релігії в школі не було обов'язковим, але фактично практикувалося в усіх навчальних закладах. Учням громадських (публічних) шкіл надавалося право вибору навчання основам тієї або іншої релігії.

У Пруссії утверджувалися віротерпимість і світський характер освіти. На хвилі революційних подій 1848–1849 рр. відбулося певне зміцнення світської освіти. Однак за умов післяреволюційної реакції вплив шкільних клерикалів знову посилився. Так, у Пруссії, за конституцією 1850 р., у школі зберігалося викладання релігії. Священнослужителі могли бути викладачами. Початкові навчальні заклади залишилися під наглядом місцевої духовної влади.

У Франції протягом усього XIX ст. відбувалося поступове повернення до світської шкільної політики революції 1789 р. У 1816 р. було запроваджено обов'язкове релігійне навчання. Трохи спала хвиля шкільного клерикалізму в часи Липневої монархії (1830–1848 рр.) і під час революції 1848 р. У 1850 р. ухвалено «закон Фаллу», що фактично віддавав школу під владу клерикалів. Стратегічний курс на зміцнення світськості освіти був проголошений законами 1881–1886 рр.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте картину французького художника. За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся, які події надихнули А. Беттаньє на створення полотна. Які історичні паралелі можна провести між сюжетом картини і сьогоденням?

За картиною складіть коротку характеристику шкільного навчання у Франції.

Урок географії, або Чорна пляма на карті. *Картина художника Альберта Беттаньє, 1887 р.*

2. УНІВЕРСИТЕТИ

Варто запам'ятати!

Університет (від лат. universitas — *сукупність*, *спільність*) — вищий навчальний заклад, де навчаються майбутні ***фахівці з фундаментальних і багатьох прикладних наук***. Як правило, університет здійснює й науково-дослідну роботу. Університети поєднують у своєму складі кілька факультетів, на яких представлена сукупність різних дисциплін, що становлять основи наукового знання.

Вищу освіту в Європі та США можна було здобути в класичних університетах, які були засновані ще за доби Середньовіччя або Раннього Нового часу. Водночас економічна модернізація, розвиток науки й техніки, ускладнення виробничих процесів потребували підготовки висококваліфікованих спеціалістів. Тому для індустріальної доби характерна поява вищих навчальних закладів технічного профілю.

Європейські університети розвивалися за трьома історично складеними моделями.

МОДЕЛІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТІВ

Британська
- Головна мета — поширення знань і виховання людини
- Деяке відокремлення навчання від наукових досліджень
- Університет має академічну свободу

Німецька
- Головна мета — навчити мислити
- Єдність освіти й наукових досліджень
- Університет має академічну свободу

Французька
- Головна мета — підготовка спеціалістів певного фаху
- Відокремленість освіти й науки
- Державний контроль й уніфікація програм

? Ознайомтеся з характерними рисами моделей університетів. Яка з них видається вам найбільш прийнятною?

В українських землях, що входили до складу Російської імперії, університети організовувалися здебільшого за французькою моделлю. Російське самодержавство, сутність якого заперечувала демократичні принципи, тримало університетське середовище під контролем.

Поміркуймо!

Пригадайте, коли, де і за яких обставин були засновані університети на українських землях? Яку роль відігравали університети в розвитку українських земель XIX — на початку XX ст.?

3. РОЗВИТОК НАУКИ Й ТЕХНІКИ наприкінці XVIII — у першій половині XIX ст.

Основні досягнення в розвитку науки

Індустріальна революція створила передумови для швидкого розвитку науки й техніки. Видатний російський ***математик*** ***М. Лобачевський*** зробив справжню революцію в математичній науці, висунувши теорію неевклідової геометрії.

Приголомшливими були досягнення ***вчених-фізиків***. Учення про тепло як про рушійну силу молекул розробляв англійський учений ***В. Томсон***. Установлення механічного еквівалента теплоти є заслугою ***Дж. Джоуля*** (Велика Британія), ***Г. Гельмгольца*** (Німеччина) та ін.

Французькі ***хіміки*** розробили нову хімічну номенклатуру, уперше ввели такі терміни, як «кисень», «водень».

Французький ***зоолог*** ***Ж.-Б. Ламарк*** створив вчення про еволюцію («ламаркізм»), першим увів термін «біологія». Англійський ***лікар*** ***Е. Дженнер*** розробив першу вакцину проти віспи.

Основні досягнення технічного прогресу

Кінець XVIII — початок XIX ст. ознаменувався подальшим ***удосконаленням машин для текстильної промисловості***, які були розраховані на застосування парового двигуна. Так, механічний ткацький верстат ***Е. Картрайта*** приводився в рух паровою машиною.

З'явилися ***нові типи металообробних верстатів***. Англійський механік ***Г. Модслі*** винайшов повністю механізований токарський верстат. У 1818 р. американський винахідник ***Е. Вітні*** сконструював фрезерний верстат з багаторізальним інструментом (фрезою).

Не відставала ***хімічна промисловість***. Наприкінці XVIII ст. француз ***Н. Леблан*** започаткував заводське виробництво соди з глауберової солі. У 1839 р. американський винахідник ***Ч. Гуд'їр*** відкрив процес вулканізації каучуку.

У першій половині XIX ст. у Великій Британії, Німеччині, Франції розгорнулося ***будівництво залізниць***, почали застосовувати ***колісні річкові пароплави*** з паровим двигуном.

Ключ Морзе. *Барельєф на будівлі Головного поштамту в м. Ольденбург (Німеччина)*

Зростало значення ***засобів зв'язку***. У 1837 р. американський художник ***С. Морзе*** винайшов апарат, що передавав короткі й довгі електричні імпульси, які прийомний пристрій зображував у вигляді крапок і тире.

Історичні подробиці

Дізнайтеся, як було винайдено фотографування. Визначте, у чому полягає історичне значення відкриття фотографії.

Відео «Історія фотографії». Тривалість 04 хв 25 с
https://cutt.ly/LUTGpYj

Технічний прогрес не залишив осторонь ***побут і повсякденне життя людей***. У 1814 р. в Лондоні було встановлено газове освітлення вулиць, що з'єднувалося з головним газопроводом. Шотландський хімік ***Ч. Макінтош*** винайшов водонепроникну тканину, з якої почали шити верхній одяг. У 1834 р. сліпий французький тифлопедагог ***Л. Брайль*** розробив рельєфно-крапковий шрифт для письма й читання сліпих.

4. РОЗВИТОК НАУКИ Й ТЕХНІКИ В КРАЇНАХ ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ у другій половині XIX ст.

Розвиток науки

Французький ***фізик Ж. Фуко*** в 1851 р. здійснив дослідження з маятником (маятник Фуко), які підтвердили добовий оберт Землі. У 1897 р. англійський фізик ***Дж. Томсон*** відкрив першу елементарну частку — електрон, що входив до складу атома. Француз ***П. Кюрі*** та польська й французька дослідниця ***М. Склодовська-Кюрі*** вперше впровадили термін «радіоактивність». М. Склодовська-Кюрі стала першою жінкою — лауреаткою Нобелівської премії, а також першою лауреаткою двох Нобелівських премій — з фізики (у 1903 р.) та з хімії (у 1911 р.), і єдиною людиною у світі, двічі відзначеною Нобелівською премією із цих наук.

У 1869 р. видатний російський учений ***Д. Менделєєв*** відкрив періодичну систему ***хімічних елементів***. Наприкінці XIX ст. виникла велика хімічна індустрія.

Маятник Фуко в бібліотеці НТУУ «КПІ» в м. Києві. *Сучасне фото*

Історичні подробиці

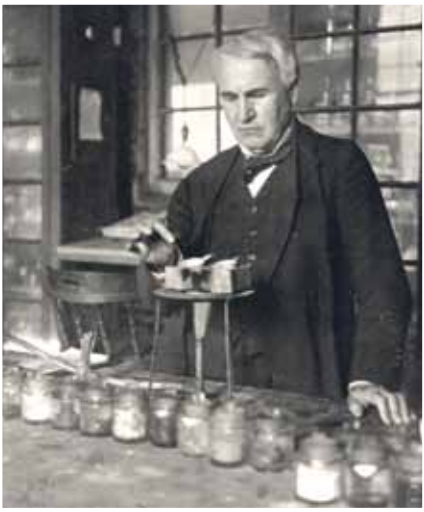
Відео «Одна історія. Марія Склодовська-Кюрі». Тривалість 04 хв 21 с
https://cutt.ly/xZnjL6G

Друга половина XIX ст. ознаменувалася масштабними досягненнями в галузі *біології* та *медицини*. У 1859 р. англійський учений ***Ч. Дарвін*** у своїй роботі «Походження видів» висунув теорію еволюції живих організмів шляхом природного відбору. Класичні дослідження щодо фізіології серцево-судинної системи, органів травлення здійснив російський учений ***І. Павлов***. Основоположником сучасної мікробіології та імунології був видатний французький учений ***Л. Пастер***. У 1851 р. німецький учений ***Г. Гельмгольц*** винайшов офтальмоскоп — прилад для дослідження анатомії ока. У 1866 р. австрійський учений ***Г. Мендель*** сформулював закономірності спадковості. Австрійський невропатолог і психіатр ***З. Фрейд*** у 1896 р. вперше визначив основи методу психоаналізу та ін.

Досягнення технічного прогресу

Ядром технічного прогресу стали енергетика, перехід від пари й кам'яного вугілля до електрики та рідкого палива, освоєння засобів масового виробництва й передачі на далекі відстані електроенергії, використання її для приведення в дію машин, засобів зв'язку й освітлення, бурхливий розвиток електротехніки.

Приголомшливими були досягнення в *автомобілебудуванні*. Німецький інженер ***Р. Дізель*** розробив поршневий двигун внутрішнього згоряння із запаленням від стиску. У 1885 р. ***К. Бенц*** (Німеччина) сконструював перший автомобіль, що працював на бензині.

Томас Едісон у лабораторії

Стрімко розвивалися *засоби зв'язку*. У 1876 р. американський учитель шотландського походження ***А. Белл*** винайшов телефон. Через два роки в Пітсбурзі (США) була відкрита перша громадська телефонна станція. А в 1889 р. в США почали використовувати таксофон — телефон-автомат.

У 1882 р. під керівництвом американського винахідника й підприємця ***Т. Едісона*** була введена в дію *перша електростанція*, що обслуговувала споживачів. Йому ж належить винахід першого звукозаписного пристрою — фонографа. Т. Едісон створив промисловий зразок лампи накалювання, сконструював кілька потужних електричних генераторів.

Відео «Томас Едісон». Тривалість 06 хв 01 с
https://cutt.ly/yUTVVOC

Історичні подробиці

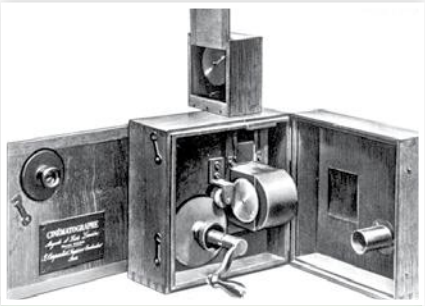
Одного разу юний Томас Едісон повернувся додому зі школи і передав мамі лист від учителя. Мама зачитала синові листа вголос, зі сльозами на очах: «*Ваш син — геній. Ця школа занадто мала, і тут немає вчителів, здатних його чомусь навчити. Будь ласка, вчіть його самі*».

Через багато років після смерті матері (Т. Едісон на той час уже був одним з найбільших винахідників в історії) він переглядав сімейний архів і випадково знайшов цей лист. Т. Едісон відкрив його і прочитав: «Ваш син — розумово відсталий. Ми не можемо більше вчити його в школі разом з усіма. Тому рекомендуємо вам вчити його самостійно вдома».

Т. Едісон проридав кілька годин поспіль. Потім він записав до свого щоденника: «*Томас Алва Едісон був розумово відсталою дитиною. Але завдяки своїй героїчній матері він став одним із найбільших геніїв свого століття*».

Якби не мати майбутнього винахідника, він не зміг би стати тим, ким став. Тільки США, не рахуючи Великої Британії, Німеччини і Франції, йому видали 1093 патенти на унікальні винаходи.

? Яку роль може відіграти школа, родина в житті дитини? Спробуйте навести приклади важливості слова, словесної оцінки для людини. Що ви думаєте про шанс на кар'єру, шанс на успіх для кожної людини?

Кіноапарат братів Люм'єрів

У 1896 р. італійський радіотехнік ***Г. Марконі*** винайшов радіоприймач.

1895 р. вважається роком народження ***кінематографа***. Французькі винахідники, брати ***Люм'єри***, створили «Синематограф» — перший кіноапарат для зйомки та проєкції на екран «фотографій, що рухаються».

У другій половині XIX ст. в найбільших містах світу почали активно будувати підземні залізниці, а перша «підземка» — Лондонське ***метро*** — відкрилося в 1863 р. У 1873 р. в Сан-Франциско (США) пустили перший у світі трамвай.

Багато винаходів у цей період були зроблені у сфері побуту й для повсякденного життя. У 1880 р. в США була винайдена кулькова ручка. У 1888 р. американський винахідник ***Дж. Істмен*** випустив у продаж дешевий і простий у користуванні фотоапарат «Кодак». Наступного року в магазинах з'явилися перші швейні машинки з електричним приводом американської компанії «Зінґер».

У 1856 р. англійський винахідник ***Г. Бессемер*** створив конвертор, що використовував продувку повітрям рідкого чавуну для переробки його на сталь. У 1864 р. французький інженер ***П. Мартен*** винайшов метод виплавки литої сталі в печі, що одержала назву «мартен».

У 1866 р. шведський вчений А. Нобель винайшов динаміт — вибухову речовину, що знайшла застосування в гірничодобувній та інших галузях промисловості, а згодом — і у військових цілях.

Історичні подробиці

Альфред Нобель був талановитим вченим і багатим підприємцем. Окрім динаміту, він винайшов бездимний порох, штучні шовк і шкіру. А. Нобель мав 355 патентів на різні винаходи, а також був власником близько 100 заводів. Заробивши великі гроші, він жив скромно, у своїх звичках був аскетом, не переносив тютюну і спиртного.

Після смерті винахідника стало відомо, що він заповів перевести величезний капітал у цінні папери, створивши фонд. Відсотки з фонду належало видавати у вигляді премії тим, хто протягом року приніс найбільшу користь людству в галузі фізики, хімії, медицини, літератури й боротьбі за мир на планеті.

Наукові й технічні винаходи широко впроваджувалися в повсякденне життя, містобудування, виробництво.

Історичні подробиці

З петиції «Комітету трьохсот», 14 лютого 1884 року

Ми, письменники, художники, скульптори, архітектори і пристрасні прихильники досі незайманої краси Парижа, протестуємо з усією нашою силою, з усім своїм обуренням в ім'я надзвичайного французького смаку, проти зведення… цієї непотрібної і жахливої Ейфелевої вежі. Уявіть собі на хвилину, як ця потворна, смішна башта, що височіє над Парижем наче гігантська чорна димова труба, розчавлює своїм варварством Нотр-Дам, вежу Сен-Жак, Лувр, Будинок інвалідів, Тріумфальну арку.

Проєкт Ейфелевої вежі, запропонований Морісом Кехленом й Емілем Нуг'є, 1884 р. Праворуч для порівняння висоти показано (знизу вгору) собор Паризької Богоматері, нью-йоркська Статуя Свободи, три Вандомські колони, паризька Тріумфальна арка та шестиповерховий будинок

? 1. Дізнайтеся з додаткових джерел інформації дані, які підтверджують той факт, що Ейфелева вежа була не лише вдалим інженерним проєктом, а й блискучою інвестицією в майбутнє столиці Франції.

2. Погляньте на панораму Парижа з висоти Ейфелевої вежі за допомогою додатка Google Arts & Culture.

https://cutt.ly/7YZMQdS

ЗНАЮ МИНУЛЕ — ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ — РОЗУМІЮ МАЙБУТНЄ: запитання та завдання

I. Знаю і систематизую нову інформацію

1. Розкажіть, як формувалося шкільне законодавство й управління освітою в різних країнах світу.
2. Як змінювалася роль релігії в шкільній освіті?
3. Схарактеризуйте становлення системи середньої освіти в Західній Європі та США.
4. Коли й де було засновано найдавніший університет в Європі?
5. Як розвивалася система вищої освіти у Великій Британії, Франції, на німецьких та українських землях?
6. Дайте визначення поняття «*університет*».
7. Які були основні досягнення в розвитку техніки й технологій у другій половині XIX ст.?
8. Назвіть найважливіші винаходи Т. Едісона й визначте їхнє значення для подальшого розвитку технічного прогресу.

II. Обговоріть у групі

9. Зіставте шкільне законодавство й управління освітою в різних країнах. Де воно було прогресивнішим?
10. Назвіть відомі вам провідні сучасні університети в Європі, Америці й Україні. Користуючись текстом підручника й додатковими матеріалами, спробуйте визначити, що є спільного і відмінного в їхній діяльності.
11. Як проявлявся взаємозв'язок у розвитку науки й техніки в XIX ст.?

III. Мислю творчо й самостійно

12. Порівняйте значення університетів у суспільному житті в XIX ст. й сьогодні.
13. Виконайте творчий проєкт (*презентація, відеоролик, допис у вікіпедію тощо*) про історію одного з технічних винаходів XIX — початку XX ст.
14. Дізнайтеся, як з розвитком науки пов'язана зображена медаль. Підготуйте повідомлення про одного з учених, удостоєних цієї нагороди. Дізнайтеся з додаткових джерел інформації імена нобелівських лавреатів, які народилися на території України.

Золота медаль карбування 1902 р. із зображенням Альфреда Нобеля. *Робота гравера Еріка Ліндберга*

§ 30 ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

На розвиток національних літератур впливав характер соціально-політичних умов і суспільних відносин в історії кожного народу.

«Довге» XIX століття залишило по собі багату культурну спадщину.

1. ЛІТЕРАТУРА

Напрям розвитку літератури	Основні риси	
Неокласицизм (друга половина XVIII — початок XIX ст.)	Неокласицизм звертався до античної спадщини як до норми й ідеального зразка, був тісно пов'язаний із Просвітництвом, прагнучи відобразити високі героїчні й моральні ідеали. Представники: ***Вольтер, Шарль Монтеск'є, Фрідріх Шиллер, Йоганн Вольфґанґ фон Ґете***.	 Йоганн Вольфґанґ фон Ґете
Романтизм (кінець XVIII — перша половина XIX ст.)	Звернення до минулого або абстрактних мрій, роздумів про добро і зло, розкриття таємниць особистості та її духовного світу. Представники: ***Вільгельм і Якоб Ґрімм, Ернст Гофман, Генріх Гейне, Волт Вітмен, Джордж Байрон, Вальтер Скотт, Адам Міцкевич, Едгар По, Шарлотта Бронте, Григорій Квітка-Основ'яненко, Тарас Шевченко***.	 Вальтер Скотт
Реалізм (з початку 30-х років XIX ст.)	Об'єктивне відображення всіх сторін життя в гармонії з авторським ідеалом; відтворення типових характерів, увага до проблем «людини й суспільства», життя «маленької людини». Представники: ***Оноре де Бальзак, Стендаль, Чарльз Діккенс, Ґюстав Флобер, Марк Твен, Марія Еджворт, Лев Толстой, Федір Достоєвський, Микола Гоголь, Шолом-Алейхем, Іван Нечуй-Левицький, Панас Мирний, Іван Франко***.	 Оноре де Бальзак

Напрям розвитку літератури	Основні риси	
Натуралізм (остання третина XIX ст.)	Прагнення до «об'єктивного», безстороннього відтворення реальності, уподібнюючи художнє пізнання науковому. Переконання в тому, що доля, воля, духовний світ людини зумовлені соціальним середовищем, побутом, спадковістю, фізіологією. Представники: ***Еміль Золя, Ґергарт Гауптман, Едмон і Жюль де Гонкур, Арно Гольц, Стівен Крейн, Френк Норріс***.	 Еміль Золя
Символізм (1870–1910 рр.)	Зосередження переважно на художньому вираженні своїх почуттів й інтуїтивному розумінні сутності речей за допомогою символів. Головними ознаками символізму були багатозначність образів, гра метафор й асоціацій. Представники: ***Шарль Бодлер, Поль Верлен, Поль Валері, Стефан Малларме, Артюр Рембо, Моріс Метерлінк, Олександр Блок, Андрій Бєлий.*** Головною речницею «новоромантизму» як модерністської течії була ***Леся Українка***. Яскравим модерністом був ***Михайло Коцюбинський***.	 Поль Верлен

2. ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО

Образотворче мистецтво Франції, Великої Британії, Росії

Французький художник ***Е. Делакруа*** (1798–1863 рр.) вважається творцем історичного живопису нового часу. Краща з його історичних картин — «Вступ хрестоносців у Константинополь».

Реалістичний напрям у французькому образотворчому мистецтві започаткував пейзажний живопис художників ***«Барбізонської школи»*** (які працювали в селі Барбізон біля Парижа).

Лідером ***реалістичного напряму*** у французькому живописі середини XIX ст. був ***Г. Курбе*** (1819–1877 рр.). За кращі свої картини «Каменярі», «Похорони в Орлеані» художник здобув світову славу.

Англійський художник ***В. Тернер*** (1775–1851 рр.) прославився серед сучасників як «історичний» живописець, тому що його пейзажі зазвичай доповнювалися міфологічною або історичною сценою («П'ята страта єгипетська», «Загибель армії Ганнібала в Альпах» і багато інших).

Творчість англійського художника ***Дж. Констебля*** (1776–1837 рр.) пов'язана як з реалістичним мистецтвом, так і з романтизмом.

Явищем світової культури стала картина ***К. Брюллова*** (1799–1852 рр.) «Останній день Помпеї». ***О. Іванов*** (1806–1858 рр.) понад 20 років працював над своїм монументальним полотном «Явлення Христа народу», основною темою якого є духовне переродження людей.

Головною подією російського живопису другої половини XIX ст. стала організація в 1870 р. ***«Товариства пересувних художніх виставок»***, яке об'єднало художників-реалістів. Були серед них і майстри історичного живопису (***В. Суриков***), пейзажу (***О. Саврасов***, ***І. Шишкін***), портретисти (***І. Крамської***, ***В. Сєров*** та ін).

Картини ***І. Рєпіна*** (1844–1930 рр.) розкривали вільнолюбство, духовну красу народу («Бурлаки на Волзі», «Царівна Софія», «Не чекали» та ін.). *Творчість І. Рєпіна тісно пов'язана з Україною*; він сам походив з козацького роду (одним з його предків був український козак Ріпа). І. Рєпін знав українську мову й історію українського народу.

Модернізм в європейському образотворчому мистецтві

Навколо ***Е. Мане*** (1832–1883 рр.) об'єдналася група молодих художників, які шукали нові шляхи в мистецтві. За художниками закріпилася назва, жартома вигадана спритним журналістом, — ***імпресіоністи***. Приводом послужила назва картини ***К. Моне*** (1840–1926 рр.) «Враження. Схід сонця».

Варто запам'ятати!

Модернізм — загальний термін для різних ***нових напрямів*** в образотворчому й іншому видах мистецтва, які намагались порвати з художніми традиціями XIX ст.

Імпресіонізм (фр. impression — *враження*) — напрям у мистецтві останньої третини XIX — початку XX ст., представники якого прагнули ***відобразити світ у його рухливості й мінливості***, передати свої скороминущі враження.

Враження. Схід сонця.
Картина художника Клода Моне, 1872 р.

Увесь шлях розвитку імпресіонізму пов'язаний із творчістю пейзажиста К. Моне. Він нерідко писав той самий краєвид у різний час доби. Відомі такі його серії, як «Скирти сіна» та «Руанський собор».

Життєрадісне сприйняття світу, властиве імпресіонізму, виявилося у творчості ***О. Ренуара*** (1841–1919 рр.). В одному з кращих своїх творів «Бал у саду Мулен де ла Галет» він зобразив широку панораму рухливої маси людей, осяяної нерівними відблисками світла.

Севр. На терасі. *Картина художниці Марі Бракмон, 1880 р.*

Образ людини привертав увагу художника-імпресіоніста ***Е. Дега*** (1834–1917 рр.). Головним засобом характеристик своїх персонажів Е. Дега вибирав рух («Блакитні танцівниці», «Перед стартом» й інші картини).

Художників ***В. ван Гога, П. Гогена, П. Сезанна, А. де Тулуз-Лотрека*** іноді називають ***постімпресіоністами***. Вони не поділяли інтерес імпресіоністів до випадкового та швидкоплинного. Для них були характерні філософські аспекти зображення.

Відео «Чому Клод Моне знищив дві сотні своїх полотен?». Тривалість 03 хв 29 с
https://cutt.ly/fUTAFtK

В. ван Гог (1853–1890 рр.) у своїх картинах виразив той глибокий трагізм, з яким він сприймав життя. ***П. Гоген*** (1848–1903 рр.) залишив Європу й багато років провів на Полінезійських островах. Природа й життя тубільців, які здавались йому сповненими первозданної чистоти, стали джерелом його творчого натхнення. Відомі також художниці, творчість яких належить до школи імпресіоністів: Марі Бракмон, Єва Гонзалес, Мері Кассат, Берта Морізо.

3. АРХІТЕКТУРА

За доби Наполеона ***французька архітектура*** утверджувала помпезну велич Римської імперії. Одне з відомих творінь цього періоду — Тріумфальна арка на площі Каррузель у Парижі (1806 р.) архітекторів ***Ш. Перс'є*** та ***П. Фонтена***.

Варто запам'ятати!

Класицизм (від лат. classicus — *зразковий*) — стиль і напрям у літературі й мистецтві кінця XVIII — початку XIX ст., що ***звертався до античної спадщини*** як до норми й ідеального зразка.

«Кришталевий палац» у Лондоні. *Робота архітектора Джозефа Пакстона*

У ***Німеччині*** архітектори (***К. Шинкель, Л. фон Кленце***) і скульптори (***Й. Шадов, К. Раух***) дотримувалися традиційних форм класицизму, що існували ще з XVIII ст.

Архітектура «Вікторіанської епохи» у ***Великій Британії*** відрізнялася співіснуванням класицизму й готичного стилю. У 40–50-х роках XIX ст. в готичному стилі побудовано будинок парламенту в Лондоні (***Ч.*** і ***Е. Беррі***). У 50-х роках починаються нові пошуки вдосконалення технічних форм будівництва: «Кришталевий палац» для Всесвітньої виставки в 1851 р. в Лондоні спорудив ***Дж. Пакстон*** із заліза та скла.

Кращі зразки ***російської архітектури*** — Адміралтейство ***А. Захарова***, Казанський собор ***А. Вороніхіна***, споруди ***К. Россі*** в Петербурзі; комплекси будівель ***О. Бове***, ***Д. Жилярді*** й інших майстрів.

Інженери й архітектори другої половини XIX ст. творили нову, ***модерністську архітектуру***.

У США сталеві конструкції найбільше застосовували в мостобудівництві (міст над Ніагарою, Бруклінський міст, 1869 р.). У Чикаго в 1885 р. побудовано перший надвисотний будинок — хмарочос.

В архітектурі, як і в декоративному мистецтві другої половини XIX ст., популярною стала ***еклектика***.

Варто запам'ятати!

Еклектика (від грец. eklektikos — *той, що обирає*) — свідоме ***поєднання*** різнорідних, ***органічно несумісних елементів*** і деталей (наприклад, архітектурних) в одному творі.

4. МУЗИКА

Творчість ***австрійського*** композитора ***Й. Гайдна*** (1732–1809 рр.) відзначається стрункістю і пропорційністю. Й. Гайдна називали «батьком» симфонії та струнного квартету.

Геніальний ***В. Моцарт*** (1756–1791 рр.) — автор популярних і сьогодні опер «Весілля Фігаро», «Дон Жуан», «Чарівна флейта», «Реквієм» та інших творів, зокрема симфоній, смичкових квартетів, клавірних концертів.

Національним генієм ***німецького*** народу є ***Л. ван Бетховен*** (1770–1827 рр.), класик симфонічного жанру. Він створив відомі сонати «Патетична», «Місячна», «Аврора» й ін.

Найвидатніший представник ***французької*** музики XIX ст. ***Г. Берліоз*** (1803–1869 рр.) відомий як творець цілої низки симфоній.

Опера ***Ж. Бізе*** (1838–1875 рр.) «Кармен» не сходить зі сцени вже понад 100 років. ***Ж. Оффенбах*** (1819–1880 рр.) став одним з основоположників французької класичної оперети («Прекрасна Єлена», «Перикола» й ін.).

Вершиною ***італійської*** оперної школи є творчість ***Дж. Верді*** (1813–1901 рр.). Деякі його оперні хори стали гімнами національного руху.

Видатний композитор і скрипаль ***Н. Паґаніні*** (1782–1840 рр.) домагався різноманіття звучання скрипки й підсилював вплив на слухачів віртуозними технічними прийомами — грою на одній струні, імпровізаціями.

Польська музика набула світового значення завдяки творчості свого національного генія ***Ф. Шопена*** (1810–1849 рр.). Всесвітню популярність здобули його мазурки, полонези, балади, сонати, ноктюрни.

Творчість ***М. Глінки*** (1804–1857 рр.) започаткувала класичний період ***російської*** музики. Відомі його опери «Іван Сусанін», «Руслан і Людмила», романси й пісні.

Всесвітнє значення мала творчість ***П. Чайковського*** (1840–1893 рр.), українця за походженням. Серед творів П. Чайковського, які дотепер не сходять зі сцен провідних театрів світу, — опери «Пікова дама», «Євгеній Онєгін», «Орлеанська діва»; балети «Лебедине озеро», «Спляча красуня», «Лускунчик».

ЗНАЮ МИНУЛЕ — ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ — РОЗУМІЮ МАЙБУТНЄ: запитання та завдання

I. Знаю і систематизую нову інформацію

1. Назвіть основні напрями розвитку літератури наприкінці XVIII — у XIX ст. та їх представників.
2. Зазначте основні особливості розвитку мистецтва Франції, Великої Британії, Росії в XIX ст.
3. У чому полягала відмінність постімпресіонізму від імпресіонізму?
4. Назвіть основні витвори архітектури XIX ст.
5. Поясніть значення термінів і понять: «*класицизм*», «*модернізм*», «*імпресіонізм*», «*еклектика*».

II. Обговоріть у групі

6. Чому багато митців XIX ст. зверталися до історичної тематики?

III. Мислю творчо й самостійно

7. Уявіть себе митцем / мисткинею, і, переглянувши відео майстер-класу, створіть власний художній шедевр (**cutt.ly/YXpnGhC**, тривалість відео 03 хв 45 с).

§ 31 ЗАРОДЖЕННЯ МАСОВОГО ВИРОБНИЦТВА ТА МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ

Діємо: практичні завдання

Об'єднайтеся в групи і за текстом дослідіть появу масового виробництва / масової культури.

1. Якими були передумови та витоки розвитку масового виробництва / масової культури на початку XX ст.?

2. Схарактеризуйте позитивні і негативні риси масового виробництва / масової культури.

3. Що означає комерційність масового виробництва/масової культури?

4. Яке призначення масового виробництва / масової культури в суспільстві?

1. МАСОВЕ ВИРОБНИЦТВО

Конкуренція між виробниками і зростання попиту на товари стало поштовхом до якісних змін в організації виробництва. Американський інженер ***Ф. Тейлор*** організував роботу на ***конвеєрі*** — системі безперервного й потокового виготовлення стандартизованих виробів, що забезпечувало гігантське зростання продуктивності праці. Конвеєр із другої половини XIX ст. став панівною системою організації масового виробництва на фабриках і заводах.

Наприкінці XIX ст. підприємець ***Г. Форд*** сконструював свій автомобіль і незабаром запустив його у масове виробництво. У 1915 р. з конвеєрів його заводів сходило вже до 250 тис. машин на рік.

Вартість фордівських автомобілів постійно зменшувалась, і їх могли придбати представники різних верств населення. Ціна автомобіля в 1910 р. становила 20 середньомісячних окладів кваліфікованого робітника, а в 1922 р. робітник міг купити авто, заощадивши три місячні зарплати.

Наприкінці XIX — на початку XX ст. було налагоджено масове виробництво не тільки техніки, а й одягу, предметів побуту. З'явилися великі магазини. Символом масового виробництва товарів стало гасло одного з нью-йоркських супермаркетів: «*Якщо ви не знаєте, чого хочете, — заходьте до нас, воно в нас є!*».

Відео «На заводі Г. Форда». Тривалість 04 хв 58 с
https://cutt.ly/SUTBvHp

? Проаналізуйте відео як історичне джерело. Яку інформацію про минуле воно «розповідає»?

У жовтні 1913 р. на заводі в Гайленд-парку Генрі Форд запустив свій перший автомобільний складальний конвеєр. І тепер збірка автомобіля «ФОРД-Т» займала не 14, а 1,5 год. *Фото із зібрання Генрі Форда та Ford Motor Company*

? Винахід конвеєра сприймається неоднозначно. На деяких сучасних підприємствах від нього відмовляються.
1. Як ви вважаєте, завдяки чому конвеєр сприяв значному підвищенню продуктивності праці?
2. Які недоліки має конвеєр для робітників, їхнього самопочуття?

Історичні подробиці

Для підвищення якості та здешевлення виробництва автомобілів «Форд» удосконалював конвеєр, стандартизував технологію, заощаджував навіть на фарбуванні машин. Г. Форду належить відомий вислів: «*Ви можете придбати автомобіль "Форд" будь-якого кольору, за умови, що цей колір — чорний*».

2. МАСОВА КУЛЬТУРА

Варто запам'ятати!

Масова культура — культура, що є популярною та переважає серед широких верств населення в суспільстві.

Витоки масової культури пов'язані з появою в європейській літературі XVII–XVIII ст. пригодницького, детективного, авантюрного роману. Саме він значно розширив аудиторію читачів за рахунок величезних тиражів. Прикладом є творчість англійського письменника Д. Дефо — автора відомого роману «Життя і незвичайні пригоди Робінзона Крузо».

Великий вплив на розвиток масової культури мав прийнятий у 1870 р. у Великій Британії закон про ***загальну грамотність***. Він зробив ***роман*** найпопулярнішим видом художньої творчості XIX ст.

Важливою передумовою масової культури стала поява можливостей її поширення завдяки ***розвитку засобів масової комунікації***. Не тільки газети, а й радіо, кіно тиражували та швидко переносили зразки масової культури з міста до міста, з країни до країни, з континенту на континент. І ось уже італійська пісня стає популярною в Сполучених Штатах, а американський джаз швидко захоплює європейців; мюзикл, поставлений у Парижі, вітають глядачі на Бродвеї в Нью-Йорку.

Масова культура виникла у XX ст. не так завдяки розвиткові техніки, зручних засобів передачі інформації, як ***завдяки демократії***. Бо найбільш розвиненою та поширеною масова культура є в розвиненому демократичному суспільстві, наприклад, у Сполучених Штатах з їх Голівудом — справжнім символом масової культури.

Типові риси масової культури — ***стандартизація***, засилля легко доступних форм, ***ринкове ставлення до мистецтва***, ***науки***, ***політики***, ***релігії*** як до виробників товарів споживчої вартості. На відміну від високої, елітарної культури, орієнтованої на інтелектуальну публіку, масова культура свідомо орієнтується на усереднений рівень масового споживача.

Рисою масової культури є те, що її продукти мають бути ***цікавими***, нехай простими, але «гарно зробленими» — із чітким сюжетом, захопливими перипетіями, відповідного жанру. Серед таких жанрів у кіно, яке бурхливо розвивалось у 1920-х роках, — комедія, мелодрама. Пізніше з'явилися фільми жахів, фантастика тощо.

Масова культура є ***комерційною***, її зразки мають добре продаватися. Не має значення, що це: книжки чи фільми, театральні вистави чи мюзикли.

Тому, з одного боку, творці масової культури орієнтуються на смаки пересічної людини, особливо не переймаючись її культурним чи інтелектуальним розвитком. З іншого — твори масової культури мають бути якісними, інакше вони не матимуть попиту.

Масова культура не є синонімом поганого смаку, а користування її плодами не є ознакою низького культурного рівня.

Віртуальна дискусія

Американський політолог і державний діяч польського походження ***Збіґнєв Бжезінський*** любив повторювати фразу, що стала крилатою:

«Якщо Рим дав світу право, Британія — парламентську систему, Франція — культуру й республіканський устрій, то сучасні США дали світу науково-технічну революцію та масову культуру».

- Як ви розумієте ці слова?
- Чи згодні ви з особливою роллю США як «законодавця моди» у сфері масової культури? Проілюструйте відповіді на ці запитання прикладами з історії початку XX ст. та сьогодення.

Американському кіносценаристу ***Ричарду Молтбі*** належить думка щодо того, що масова культура *«...дозволяє нам утекти, але не звідкись і не кудись, а від власного утопічного "я"... Якщо злочин масової культури полягає в тому, що вона взяла наші мрії, упакувала їх, а потім знову продала нам, то існує також її позитивний аспект: вона забезпечує нас мріями, настільки різноманітними, що самі ми нізащо б їх не вигадали».*

- Чи згодні ви з тим, що масова культура «забезпечує нас мріями»? Наведіть приклади з відомих вам кінофільмів.

На думку української філософині й культурологині ***Галини Лозко***, необхідною є нейтралізація негативного впливу масової культури на формування національної самосвідомості, *«уміння дати відсіч чужому, зокрема відмовитися від чужих цінностей, навчитися відрізняти своє від рідного»*.

- Чи погоджуєтеся ви з думкою Галини Лозко?
- Чи вважаєте ви, що масова культура загрожує втратою духовності, перешкоджає збереженню культурної самобутності?

Робота з ілюстраціями

? Перекладіть з англійської рекламний слоган «Кодак»: «You press the button, — we do the rest». Яку ідею вкладали в цей слоган, і чи сприяв він успіху продукції «Кодак»?

? Поясніть, чому ця реклама є виявом масової культури.

? Які ідеї намагався передати автор ілюстрації? Чи відображають ілюстрації сучасний стан масової культури?

Діємо: практичні завдання

Зіставте характерні риси мистецтва й масової культури — визначте спільні і відмінні риси, з'ясуйте значення обох явищ для розвитку суспільства. Свою роботу оформлюйте у вигляді графічної схеми. Представте результати роботи у класі. Порівняйте з роботами друзів.

§ 32 НАУКОВО-ТЕХНІЧНА РЕВОЛЮЦІЯ НА ЗЛАМІ XIX–XX ст. ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ЛЮДИНУ Й СУСПІЛЬСТВО

? Пригадайте, до яких змін у соціальній структурі суспільства привела індустріальна революція.

1. НАУКОВО-ТЕХНІЧНА РЕВОЛЮЦІЯ на зламі XIX–XX ст.: ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА

В останній третині XIX ст. в передових країнах Європи та США завершилася ***друга науково-технічна революція*** (деякі вчені вважають індустріальну революцію, що розпочалась у Великій Британії в 60-ті роки XVIII ст., першою науково-технічною революцією).

Варто запам'ятати!

Науково-технічна революція (НТР) — докорінне якісне перетворення продуктивних сил на основі прискореного розвитку науки й техніки (науково-технічного прогресу) та перетворення науки на безпосередню продуктивну силу.

В основу другої науково-технічної революції були покладені ***зміни в енергетичній базі***, у переході на рідке паливо й електрику.

Важливі зміни в останній третині XIX ст. відбулися в ***сільському господарстві***. У цей період почали широко застосовувати мінеральні добрива та нові аграрні технології, використовувати сільськогосподарські машини (зокрема, трактори). Це дозволило підвищити продуктивність праці в сільському господарстві, збільшити забезпечення сировиною промислового виробництва, розширити постачання продовольства для міського населення.

На основі досягнень науково-технічної революції в цей період відбувалася революція й у ***військово-стратегічній сфері***. На зламі XIX–XX ст. для неї було характерно:

- поява нових видів стрілецького озброєння та артилерії;
- поява військової авіації та танків;
- будування потужних військово-морських флотів;
- створення нових видів вибухових речовин та отруйних газів;
- використання у військових цілях засобів радіозв'язку.

Революція у військово-стратегічній сфері була викликана прагненням провідних держав забезпечити собі переваги в гонці озброєнь і стала підґрунтям для підготовки до світової війни.

Науково-технічна революція багато в чому зумовила зміни в соціальній структурі більшості країн світу. Зростала кількість найманих

робітників, зайнятих як у промисловому виробництві, так і в сільському господарстві. Відтік у міста великої кількості колишніх селян сприяв зростанню чисельності робітничого класу. Унаслідок впровадження соціального законодавства у провідних державах світу, усвідомленого піклування підприємців про збереження кадрових працівників поступово підвищився рівень життя кваліфікованих робітників, зріс ступінь їх соціального забезпечення. Проте в Росії та інших державах, де існував надлишок робочих рук, більшість найманих робітників були абсолютно соціально незахищеними.

Формувався «середній клас», до якого входили службовці, інтелігенція, професійні військові. Одночасно скорочувалася частка спадкової аристократії.

2. ЗОВНІШНІЙ ВИГЛЯД МІСТ І СІЛ. ПОБУТ ТА ОДЯГ ЛЮДЕЙ

За індустріальної доби внаслідок урбанізації суттєво ***змінювався вигляд великих міст***: будинки ставали вищими, вулиці прямішими й ширшими.

Багаті буржуа почали будувати в центрі міст ***великі житлові будинки***. У них було багато кімнат різного призначення: вітальні, спальні, їдальні. Збільшилися розміри вікон, у кімнатах стало значно тепліше та світліше.

Бідняки жили в ***нетрях***, де не було каналізації, лютували голод та інфекційні хвороби. Найчастіше родини тулилися в одній кімнаті. Меблями для бідняків були скриня, дерев'яне ліжко з матрацом і стіл.

Американське місто в XIX ст.

Нетрі Лондона в XIX ст.

? Зіставте умови життя жителів центральних кварталів міст і нетрів. Складіть уявний розпорядок дня жінки в багатих і бідних районах міст.

НТР та суспільні зміни вплинули на повсякденне життя людини, зокрема й на одяг. Мода в одязі, що раніше диктувалася королівським двором, поступилася місцем моді індустріальної доби. Протягом XIX ст. гардероб європейців зазнав істотних змін. Головними ознаками нової моди стали практичність костюма як чоловіків, так і жінок, чітке роз-

межування за функціональним призначенням (буденний і святковий). Звісно, що гардероб представників заможних і бідніших верств суспільства відрізнявся. На жіночу моду впливала також боротьба за рівноправність статей. Поступово з обігу витіснявся народний костюм, хоча багато деталей зберігалися і використовувалися для оздоблення нових моделей (орнаменти, прикраси тощо).

Чоловічі костюми кінця XIX — початку XX ст.

Жительки Лондона. *Фото 1906 р.*

Діємо: практичні завдання

Підготуйте віртуальний модний показ «Мода XIX ст.: від стилю ампір до ділового стилю».

3. ЕМАНСИПАЦІЯ

За доби становлення індустріального суспільства відбувались істотні зміни в становищі жінок. Загальноєвропейський рух за установлення демократичних прав і свобод, більша зайнятість жінок у суспільному виробництві, усвідомлення жінками значущості своєї ролі в суспільстві сприяли зародженню фемінізму — руху за встановлення рівноправ'я в суспільному, трудовому та сімейному житті. Рух жінок за емансипацію зародився наприкінці XVIII ст. Ще в роки війни за незалежність США в 1776 р. одна з перших феміністок А. Адамс заявляла: «*Ми не станемо підкорятися законам, у прийнятті яких не брали участь, і владі, що не представляє наших інтересів*». Значним поштовхом для жіночого руху стала Французька революція кінця XVIII ст., однак перші борчині за права жінок не одразу знайшли розуміння в суспільстві, де домінували чоловіки.

Історичні подробиці

У Франції в 1789 р. (у рік початку революції) почав виходити перший журнал, присвячений боротьбі жінок за рівність, виникли жіночі революційні клуби, члени яких брали участь у політичній боротьбі. Однак французька Конституція 1791 р. відмовила жінкам у виборчому праві. Того ж року Національним зборам була представлена ***«Декларація прав жінки й громадянки»***, підготовлена ***О. де Гуж*** за зразком «Декларації прав людини і громадянина» 1789 р. У цьому документі містилася вимога визнання повної соціальної та політичної рівноправності жінок. Тоді ж створено першу жіночу політичну організацію «Товариство жінок — революційних республіканок». Однак у 1793 р. її діяльність заборонив Конвент, а згодом, у період розгулу якобінської диктатури, й саму О. де Гуж було страчено на гільйотині.

У 1795 р. жінкам Франції заборонили з'являтися в громадських місцях і на політичних зборах, а в 1804 р. імператор Наполеон Бонапарт у своїх указах закріпив підлегле становище жінок щодо чоловіків.

Страта Олімпії де Гуж. *Гравюра XIX ст.* Перед стратою О. де Гуж заявила: *«Якщо жінка гідна зійти на ешафот, то вона гідна ввійти до парламенту»*

Загалом, боротьба жінок за рівноправність відбувалася у трьох напрямах:

- ***у сфері освіти*** жінки домагалися рівного доступу до навчальних закладів, рівного із чоловіками права на освоєння різних спеціальностей;
- ***у сфері права*** — добивалися можливості розпоряджатися своєю власністю;
- ***у політиці*** — висували вимогу щодо права голосу.

Суфражизм

Рух за надання жінкам рівного із чоловіками виборчого права дістав назву **суфражизм** (від англ. suffrage — *право голосу*). У 1848 р. у штаті Нью-Йорк дві відомі американські реформістки ***Л. Мотт*** й ***Е.-К. Стентон*** провели перший публічний мітинг, вимагаючи право голосу для жінок. Учасниці цього руху отримали назву ***«суфражистки»***. Цього ж року Е.-К. Стентон створила «Конвенцію з боротьби за права жінок».

Суфражистки проводили галасливі акції та вирізнялися зухвалою поведінкою (носили чоловічий одяг, курили сигари), що викликало в багатьох неприязнь до них. Вони організовували мітинги й демонстрації

протесту, приковували себе до огорож палаців, били скло в державних установах. Їх заарештовували й кидали до в'язниць.

Акція протесту суфражисток. *Малюнок початку XX ст.*

Проте суфражистки привертали дедалі більше уваги до себе відстоюванням рівноправності жінок.

Боротьба жінок за свої права дала певні результати. Уперше у світі право голосувати на виборах завоювали в 1893 р. жінки Нової Зеландії. У 1906 р. перші жінки-депутати були обрані до парламенту Фінляндії. У Великій Британії право голосу жінки здобули в 1918 р.

? Поясніть, що зображено на малюнку. В якій країні це відбувається? Що може свідчити про перебування людей у державній установі?

Варто запам'ятати!

Емансипація — 1) емансипація (від лат. emancipatio) — ***звільнення від залежності***, підлеглості, пригноблення, забобонів; 2) емансипація жінок — ***надання жінкам рівноправ'я*** в суспільному, трудовому та сімейному житті; прагнення до рівних прав чоловіків і жінок.

Суфражизм (від англ. suffrage — *право голосу*) — жіночий рух за надання жінкам ***рівного із чоловіками виборчого права***.

Фемінізм (фр. feminisme від лат. femina — *жінка*) — у широкому сенсі ***прагнення до рівноправності жінок із чоловіками*** в усіх сферах життєдіяльності суспільства; у вузькому сенсі — ***жіночий рух***, метою якого є усунення дискримінації жінок і зрівняння їхніх прав із чоловічими.

Відео «Жінки, що змінили чоловічий світ».
Тривалість 04 хв 10 с
https://cutt.ly/FXpnK0a

? Дізнайтеся більше про історичних діячок, які зробили внесок у боротьбу за емансипацію жінок.

4. ТРАДИЦІЙНІ ТА ІНДУСТРІАЛЬНІ СУСПІЛЬСТВА

Традиційні цивілізації (або суспільства) — китайська, індійська, ісламська та інші — багато в чому не були схожими на західноєвропейську цивілізацію, що формувалася ще за часів Відродження. У традиційному суспільстві над людиною панували вікові традиції та звичаї (обряди,

заборони тощо). ***Таке суспільство не було схильне до сприйняття будь-яких нововведень.***

У системі цінностей ***західної, індустріальної цивілізації*** на перший план висувалась активна, творча, перетворювальна діяльність людини. Наукове пізнання розширювало сили й винахідницькі здатності людини, її можливості перетворити навколишній світ. У західноєвропейській цивілізації поступово вищою цінністю ставала особистість, що привело до усвідомлення важливості прав людини та прагнення формувати громадянське суспільство, засноване на пріоритеті законів, обов'язкових для всіх громадян.

Індустріальна цивілізація вплинула на розвиток усіх країн. ***Сприяла швидкому перетворенню навколишнього світу.*** Це вже в наш час привело як до загального покращення якості життя в розвинених країнах, так і до екологічної кризи й інших глобальних проблем.

ЗНАЮ МИНУЛЕ — ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ — РОЗУМІЮ МАЙБУТНЄ: запитання та завдання

I. Знаю і систематизую нову інформацію

1. Якими явищами в економіці супроводжувалася науково-технічна революція?
2. Як науково-технічна революція вплинула на соціальну структуру країн Європи та Північної Америки?
3. Опишіть наслідки процесу урбанізації в XIX ст.
4. Чим були зумовлені зміни в одязі людей на початку XX ст.?
5. Назвіть сучасні країни, де главою держави чи уряду є жінка.
6. Поясніть значення основних понять параграфа підручника: «*науково-технічна революція*», «*емансипація*», «*суфражизм*», «*фемінізм*».
7. Виконайте онлайн-вправу **https://cutt.ly/fYNEnS6**.

II. Обговоріть у групі

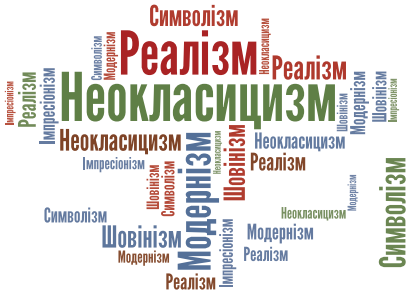
8. Зазначте основні напрями впливу науково-технічної революції на людське суспільство та повсякденне життя.
9. Знайдіть у мережі «Інтернет» фото міст Європи та Північної Америки зламу XIX — XX ст. і визначте їхні спільні та відмінні риси.

III. Мислю творчо й самостійно

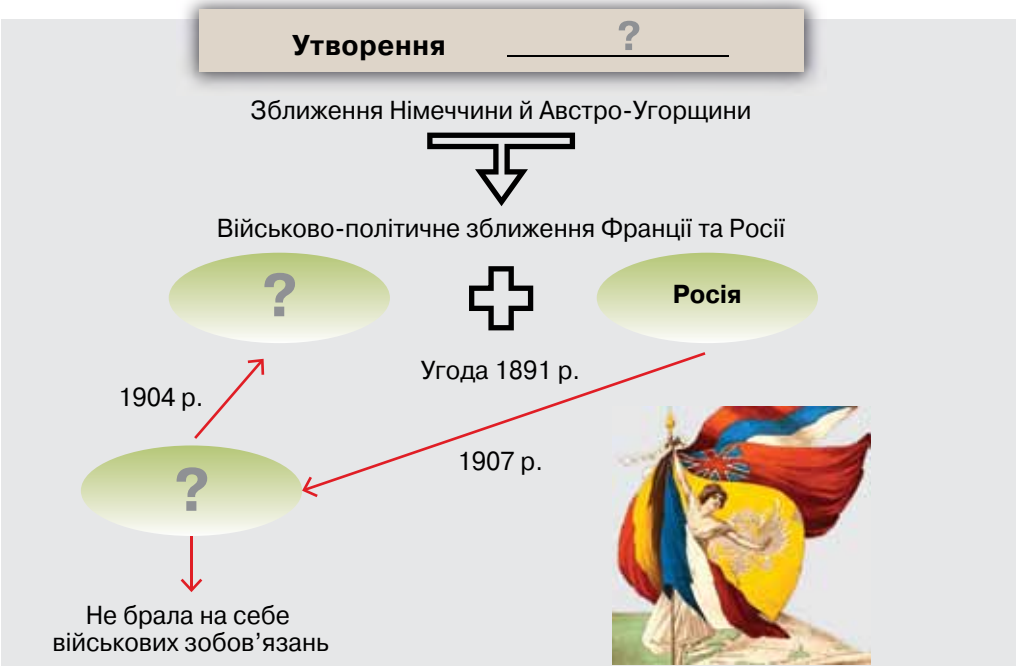
10. Як змінилося становище жінки в наш час порівняно з XIX ст.? Чи актуальні сьогодні ідеї фемінізму й суфражизму?
11. Підготуйте есе на тему «Основні суперечності технічного прогресу в XIX ст. та його вплив на розвиток суспільства».
12. Виконайте творчий проєкт «Історичний портрет видатної феміністки XIX — початку XX ст.».

§ 33 УЗАГАЛЬНЕННЯ З РОЗДІЛІВ 4 І 5

1. Розгляньте хмаринку слів. Відповідно до набору слів дайте їй назву. Складіть тематичні речення із запропонованими словами. Визначте, яке слово є зайвим. Свою думку обґрунтуйте.

2. Запропонуйте доповнення до інфографіки — вставте необхідні назви, історичні дати замість знаків питання. Поясніть, яку сторінку історії кінця XIX — початку XX ст. ілюструють інфографіки.

3. Перевірте, як ви засвоїли матеріал розділів 4 і 5 за допомогою онлайн-тесту. Для виконання завдання перейдіть за покликанням:

https://forms.gle/Y7cK9Z266VDS7p777

або скористайтеся смартфоном — зчитайте QR-код.

Бажаємо успіху!

УЗАГАЛЬНЕННЯ ДО КУРСУ

§ 34 ОСНОВНІ ІДЕЇ, ЗДОБУТКИ, ВИКЛИКИ «ДОВГОГО» XIX СТОЛІТТЯ

? Працюючи в групах, складіть перелік подій, процесів, явищ, які, на вашу думку, найбільше вплинули на розвиток світу протягом XIX ст.

1. «ДОВГЕ» XIX СТОЛІТТЯ: ОСНОВНІ ІДЕЇ ТА ВИКЛИКИ

«Довге» XIX століття: ідеї та зміст

? Пригадайте визначення поняття «довге» XIX століття.

XIX століття виявилося надзвичайно багатим на важливі історичні події та явища, вплинуло на подальший хід історії, аж до сьогодення. Історик ***Е. Гобсбаум*** назвав його «довгим століттям».

Учений вважав, що перебіг подій XIX ст. визначила ***Французька революція 1789 р. та індустріальна революція в Британії***. За концепцією історика, це була ***«подвійна революція», яка заклала основи нової, індустріальної цивілізації***.

Історичні подробиці

Ерік Джон Ернест Гобсбаум, всесвітньо відомий британський історик, писав про «довге» XIX століття у трьох томах свого дослідження (вийшли друком у 1962–1987 рр.): «Доба революцій: Європа 1789–1848»; «Доба капіталу: Європа 1848–1875» і «Доба імперій: Європа 1875–1914». У цих книгах Е. Гобсбаум не тільки відобразив панораму розвитку європейської буржуазної цивілізації, а й зробив замальовки із життя пересічних людей того часу. Через це Е. Гобсбаума називають одним з основоположників історії повсякденності.

? 1. Що означає історія повсякденності? 2. Чому, на ваш погляд, опис війн і революцій, сторінки біографій можновладців і полководців не можуть дати повної картини минулого?

Ідеї Е. Гобсбаума розвинув американський історик ***В. Мак-Ніл***. У своїй книжці «Сходження Заходу» він зробив висновок про важливий поворот, що відбувся під час «довгого» XIX століття. Унаслідок цього

повороту ***історія Заходу злилася зі світовою історією, що поглинула історію всіх інших цивілізацій***.

Соціальні зміни в Європі та утвердження демократії, технічний прогрес і поява нових технологій тощо стали «мірилом розвитку» всього світу. Саме поняття «цивілізований» стало для багатьох означати «європейський», «такий, як в Європі».

Таким чином, «довге» XIX століття увібрало в себе, зокрема:

- Французьку революцію 1789 р. та революції в інших країнах;
- індустріальну революцію, що після Великої Британії поширилася на всю Європу;
- становлення імперій і зростання їхньої могутності;
- формування громадянського рівноправ'я та парламентської демократії.

Поступальний розвиток людства був перерваний початком Першої світової війни в 1914 р. Зазнали краху могутні імперії (Австро-Угорська, Німецька, Османська, Російська).

В Європі наростала глибока політична й економічна криза, формувалися передумови революцій; світ зазнав величезних змін.

Отже, 1914 р. поклав кінець «довгому» XIX століттю.

Здобутки й виклики «довгого» XIX століття

«Довге» XIX століття було добою важливих звершень і нових викликів для людства.

Система міжнародних відносин, створена після краху наполеонівської імперії, залишила ґрунт для нових конфліктів між різними країнами та групами країн.

Головною особливістю XIX ст. було ***домінування у світі імперій***, зокрема — Англійської, Французької, Російської, Австро-Угорської.

Важливі зміни були пов'язані зі ***створенням національних держав*** — об'єднанням Італії та Німеччини. Значної могутності досягли на межі XIX–XX ст. США й Німеччина, які стали претендувати на економічний і політичний перерозподіл сфер впливу в тогочасному світі, зокрема на перегляд колоніальних володінь і ринків.

Особливе місце в міжнародній політиці «довгого» XIX століття зайняло так зване *Східне питання*, що виникло у зв'язку з розпадом Османської імперії.

Важливим чинником міжнародної картини світу XIX ст. стало примусове «відкриття» країн Сходу для світової торгівлі, що повністю змінило їхню подальшу історію. Країни Сходу та інших частин світу поступово залучалися до єдиної світової системи господарства й міжнародних відносин, створених європейцями.

У період «довгого» XIX століття зародилися ***нові напрями суспільної думки***. Наполеонівські війни 1792–1815 рр., породжені Французькою революцією, спричинили ***поширення революційних ідей***, а також

посилення ***націоналізму***. Революції 1848–1849 рр. стали своєрідними відповідями на виклики, що постали перед суспільством унаслідок «подвійної революції» кінця XVIII — початку XIX ст. Ці революції відображали конфлікт природного права громадян з «божественним правом монархів», обстоювали претензії «середнього класу» на представництво в державній владі, виявляли протест соціальних низів супроти зубожіння, пробуджували свідомість національних меншин у Центральній та Східній Європі.

Протягом XIX ст. набирав силу *робітничий рух*, поширювалися соціалістичні ідеї, які невдовзі визначили долю Росії та низки інших країн. ***Революційний і національно-визвольний рухи*** поширилися в Азії та Африці.

Унаслідок індустріальної революції, що охопила провідні держави, відбувалася модернізація всіх сфер життя суспільства, ***посилилася міграція населення***.

Водночас монополізація ринкової економіки призводила до згасання конкуренції, створюючи ***загрозу посилення соціальної напруженості***. Це спонукало уряди провідних держав, зокрема США, посилити державний вплив на економіку. Потреба у створенні умов для індустріальної революції змушувала також проводити реформи, під час яких знищувалися найбільш ганебні прояви поневолення людини — кріпосне право в Росії та рабство в США. Зростання ролі жінки в соціально-економічному житті суспільства викликало появу рухів за набуття жінками всієї повноти громадянських прав. При цьому вирішення проблем дискримінації певних категорій населення залишилося викликом для наступних часів.

«Довге» XIX століття було небаченим доти проміжком часу за ***інтенсивністю розвитку науки й кількістю відкриттів***. Темпи науково-технічного прогресу вели до поширення освіти та зростання достатку, що, у свою чергу, сформувало запит на підвищення рівня потреб у комфорті та просторі. Докорінно змінилося ***повсякденне життя людини***. Але в різних країнах залишалися свої особливості способу життя. Наприклад, соціальні пенсії були запроваджені в Данії ще в 1828 р.

«Довге» XIX століття залишило багату ***культурну спадщину***. На зміну класицизму прийшов романтизм, а потім — реалізм. Наприкінці XIX ст. постав модерн — як прояв бунту молоді, мистецтво оновлення та експресії.

Завершилося «довге» XIX століття з початком Першої світової війни в 1914 р. Унаслідок цієї війни з мапи світу щезли колись могутні імперії — Австро-Угорська, Німецька, Османська та Російська. Розпалася система міжнародних відносин, що існувала до того, глибокі зміни відбулись у розвитку всіх країн світу.

«Довге» XIX століття змінилося «коротким» XX століттям (*за визначенням того ж Е. Хобсбаума — 1914–1991 рр.*). *Вивчення його історії ви розпочнете в наступному класі.*

Діємо: практичні завдання

Нью-Йорк, 5-та Авеню, 1900 р.: де автівка?

Нью-Йорк, 5-та Авеню, 1913 р.: де кінний візок?

? Коні, яких використовували впродовж десяти тисяч років як транспорт, були повністю замінені на автомобілі в Нью-Йорку лише за 13 років. Поясніть причини такої швидкої трансформації. Назвіть наслідки винайдення автомобіля для людини, господарства, навколишнього середовища.

2. ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ XIX ст. ВНЕСОК УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ЗАГАЛЬНОЄВРОПЕЙСЬКУ КУЛЬТУРНУ СПАДЩИНУ XIX ст.

Думки істориків

Зі статті українського історика Ярослава Грицака

Особливість української історії полягає в тому, що абсолютна більшість українців продовжувала жити традиційним укладом життя, слабо реагуючи на економічні зміни.

? Пригадайте, у складі яких держав перебували українські землі наприкінці XIX ст.

Величезні зміни, започатковані Французькою революцією XVIII ст. та індустріальною революцією в Європі, зачепили весь континент, зокрема й українські землі. На території України розвивалися міста, з'являлися нові види транспорту. Чисельність українців збільшилася протягом століття з 10 до 26 мільйонів. ***Але процеси модернізації, що відбувалися на Заході, доходили до України із запізненням і не набирали тут такої інтенсивності.***

Великою проблемою була ***відсутність державності українського народу*** та його розділення між іншими країнами, які контролювали в той час українські землі.

Надзвичайно важливою особливістю української історії було те, що саме в XIX ст. за відносно короткий історичний час за взірцем інших слов'янських народів ***сформувалась українська національна свідомість, ідея соборності етнічних українських земель***. Історію України XIX ст. описують як період національного відродження.

Історичні подробиці

Перші автомобілі з'явилися на території України ще наприкінці XIX ст. У 1897 р. газета «Львівський кур'єр» писала, що авто нафтового магната К. Обживольського «...*сопе, мов слон-астматик, бекає, як недорізаний кабан, трясеться, як баба в лихоманці*...». Машина важила 650 кг, довжина її сягала понад 2 м, а ширина — 1,5 м. Ціна такої машини дорівнювала вартості багатоповерхового будинку в центрі міста.

? На основі знань з історії України в XIX ст. висловте припущення, наскільки поширеними були автомобілі на українських теренах на початку XX ст. порівняно зі США.

Чимало українських громадських лідерів і діячів культури були провідниками європейських суспільних і культурницьких ідей і водночас — посланцями української культури в Європі, частиною якої завжди була і є Україна.

Діємо: практичні завдання

На основі знань, здобутих під час уроку історії України, підготуйте двохвилинний виступ на радіо про внесок одного з українських історичних діячів XIX ст. у розвиток світової культурної спадщини.

ЗНАЮ МИНУЛЕ — ОСМИСЛЮЮ СЬОГОДЕННЯ — РОЗУМІЮ МАЙБУТНЄ: запитання та завдання

I. Знаю і систематизую нову інформацію

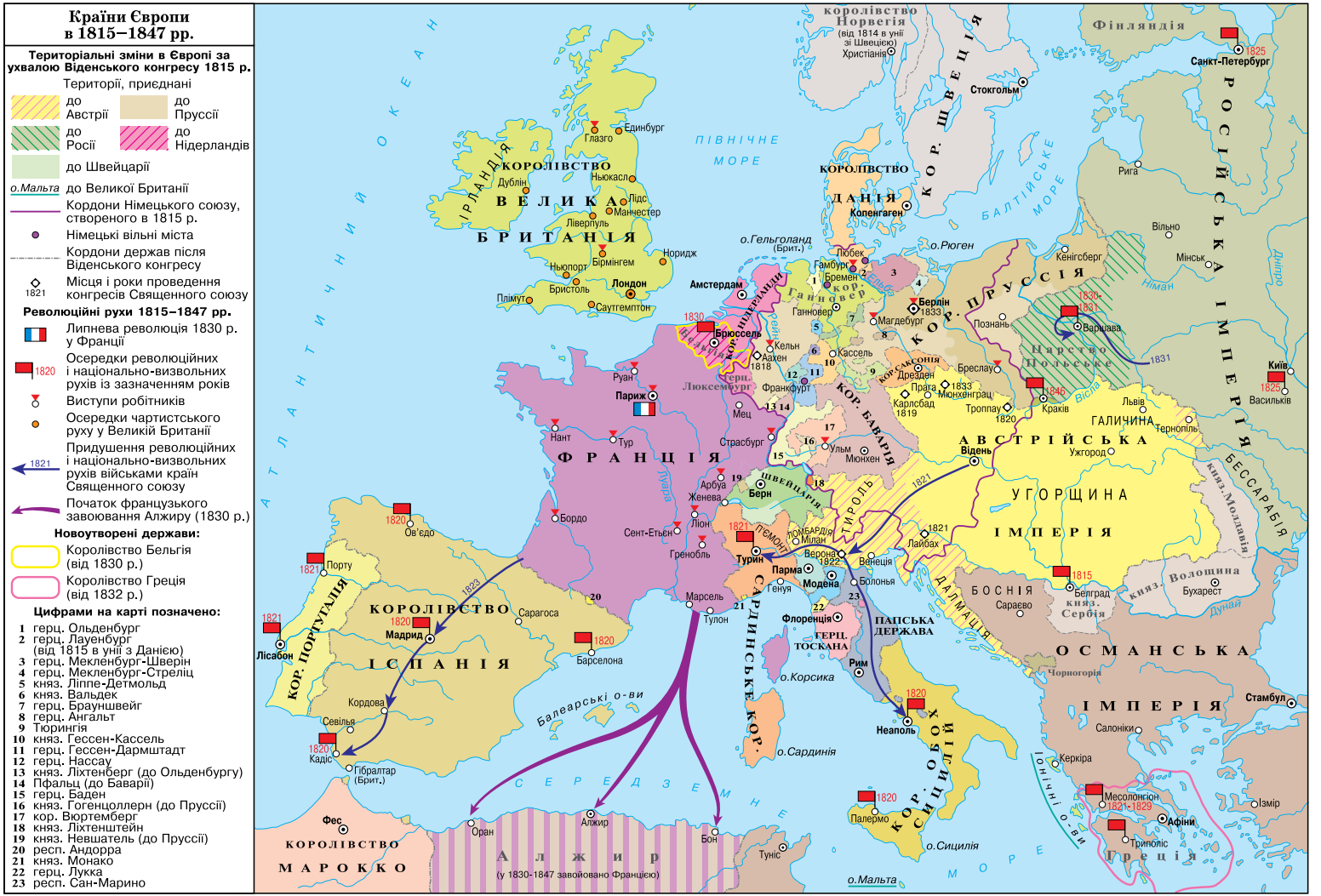
1. Які події включала в себе «подвійна революція», що заклала основи нової, індустріальної цивілізації?
2. У чому полягали особливості розвитку системи міжнародних відносин у XIX ст.?
3. Якими були головні риси соціально-економічних і політичних процесів у XIX ст.?
4. Назвіть основні тенденції розвитку науки й мистецтва в XIX ст.
5. Схарактеризуйте основні зміни в повсякденному житті людей протягом XIX ст.
6. Покажіть на карті (*форзац 2*) імперії, які домінували у світі в XIX ст.
7. Схарактеризуйте основні особливості української історії XIX ст.
8. Поясніть значення термінів і понять: «*індустріальна цивілізація*», «*довге XIX століття*».

II. Обговоріть у групі

9. Чи можуть подолання проблем і відповіді на виклики, які постають перед суспільством, сприяти формуванню нових суспільних здобутків?
   Спробуйте визначити, які здобутки отримала сучасна Україна через суспільну відповідь на виклики останніх часів.
10. Якщо вважати, що під час «довгого» XIX століття історія Заходу злилася зі світовою історією, то чи означало це «другорядність» історії Нового світу? Чи можна вважати події в США та Канаді в XIX ст. та пізніше частиною історії Заходу — поряд з історією європейських країн? Чи можна так само говорити про країни Латинської Америки?
11. Визначте спільне і відмінне в соціально-економічному та суспільно-політичному розвитку українських земель і країн Західної Європи.

III. Мислю творчо й самостійно

12. Британський історик Е. Гобсбаум метафорично назвав Французьку революцію 1789 р. та індустріальну революцію в Британії — тобто промислову й політичну революції — «подвійним кратером великого діючого вулкану» і водночас означив період 1789–1848 рр. як «*століття революцій*».
    Як ви розумієте ці слова?
13. На думку американського історика І. Мак-Ніла, з XIX ст. історія Заходу злилася зі світовою історією та поглинула історію всіх інших цивілізацій. Що, на вашу думку, означають слова вченого?
14. Назвіть події та процеси «довгого» XIX століття, які, на вашу думку, найбільше вплинули на розвиток людства у XX ст. Свою думку обґрунтуйте.
15. На основі власних спостережень за сьогоденням визначте, які події свідчать про те, що, насамперед, розвиток західної цивілізації впливає на історію інших частин світу. Які країни, що не належать до західної цивілізації, відіграватимуть, на ваш погляд, дедалі більшу роль у світі?

Країни Європи
в 1815–1847 рр.
Територіальні зміни в Європі за ухвалою Віденського конгресу 1815 р.
Території, приєднані
до Австрії
до Пруссії
до Росії
до Нідерландів
до Швейцарії
о.Мальта до Великої Британії
Кордони Німецького союзу, створеного в 1815 р.
Німецькі вільні міста
Кордони держав після Віденського конгресу
1821 Місця і роки проведення конгресів Священного союзу
Революційні рухи 1815–1847 рр.
Липнева революція 1830 р. у Франції
1820 Осередки революційних і національно-визвольних рухів із зазначенням років
Виступи робітників
Осередки чартистського руху у Великій Британії
1821 Придушення революційних і національно-визвольних рухів військами країн Священного союзу
Початок французького завоювання Алжиру (1830 р.)
Новоутворені держави:
Королівство Бельгія (від 1830 р.)
Королівство Греція (від 1832 р.)
Цифрами на карті позначено:
1 герц. Ольденбург
2 герц. Лауенбург (від 1815 в унії з Данією)
3 герц. Мекленбург-Шверін
4 герц. Мекленбург-Стреліц
5 княз. Ліппе-Детмольд
6 княз. Вальдек
7 герц. Брауншвейг
8 герц. Ангальт
9 Тюрингія
10 княз. Гессен-Кассель
11 герц. Гессен-Дармштадт
12 герц. Нассау
13 княз. Ліхтенберг (до Ольденбургу)
14 Пфальц (до Баварії)
15 герц. Баден
16 княз. Гогенцоллерн (до Пруссії)
17 кор. Вюртемберг
18 княз. Ліхтенштейн
19 княз. Невшатель (до Пруссії)
20 респ. Андорра
21 княз. Монако
22 герц. Лукка
23 респ. Сан-Марино
Атлантичний океан
Північне море
Балтійське море
Середземне море
Ірландія
Королівство Велика Британія
Королівство Норвегія (від 1814 в унії зі Швецією)
Христіанія
Кор. Швеція
Стокгольм
Фінляндія
Санкт-Петербург
Російська імперія
Королівство Данія
Копенгаген
Рига
Вільно
Мінськ
Кор. Пруссія
Берлін
Кенігсберг
Познань
Варшава
Царство Польське
Амстердам
Брюссель
Гельголанд (Брит.)
Любек
Гамбург
Бремен
Ганновер
Магдебург
Кор. Нідерланди
Кор. Ганновер
Кор. Саксонія
Дрезден
Прага
Бреслау
Мюнхенгрец
Карлсбад
Троппау
Краків
Львів
Галичина
Тернополь
Київ
Васильків
Австрійська імперія
Відень
Ужгород
Угорщина
Бессарабія
Княз. Молдавія
Княз. Волощина
Бухарест
Княз. Сербія
Белград
Сараєво
Боснія
Османська імперія
Стамбул
Салоніки
Керкіра
Мессолонгіон
Афіни
Смірна
Греція
Чорногорія
Далмація
Ломбардія
Мілан
Верона
Венеція
Лайбах
Парма
Модена
Болонья
Генуя
Турин
Кор. Сардинське
Кор. Обох Сицилій
Неаполь
Палермо
о.Сицилія
о.Сардинія
о.Корсика
Папська держава
Герц. Тоскана
Рим
Флоренція
Кор. Португалія
Лісабон
Порту
Ов'єдо
Мадрид
Кордова
Севілья
Кадіс
Гібралтар (Брит.)
Сарагоса
Барселона
Балеарські о-ви
Іспанія
Марсель
Тулон
Сент-Етьєн
Гренобль
Бордо
Нант
Тур
Руан
Париж
Франція
Арбуа
Женева
Швейцарія
Берн
Страсбург
Мец
Кельн
Аахен
Франкфурт
Кассель
Ульм
Мюнхен
Нор.
Герц. Люксембург
Тіроль
Піренеї
Луара
Рейн
Дунай
Дністер
Дніпро
Німан
Вісла
Одер
Ельба
Фес
Марокко
Оран
Алжир
Бон
Туніс
Алжир (у 1830-1847 завойовано Францією)
Ліверпуль
Манчестер
Лідс
Ньюкасл
Дублін
Глазго
Единбург
Ньюкаслон
Бірмінгем
Норидж
Бристоль
Лондон
Саутгемптон
Плімут

Революції 1848–1849 рр. Національно-визвольний рух у Європі

Лютнева (1848 р.) революція в Парижі. Проголошення Другої республіки

Париж — Червневе (1848 р.) повстання у Франції

Осередки революційного руху 1848–1849 рр.

УГОРЩИНА — Назви земель, охоплених національно-визвольною боротьбою

Німецькі землі, охоплені рухом за загальнонімецьку конституцію (травень 1848 р.)

Збройні дії сил контрреволюції та іноземних інтервентів із придушення революцій

- австрійських
- російських
- французьких
- іспанських
- неаполітанських
- османських

К — **Прийняття конституцій європейськими державами в 1848–1849 рр.**

Кордони держав у 1848 р.

Кордони Німецького союзу

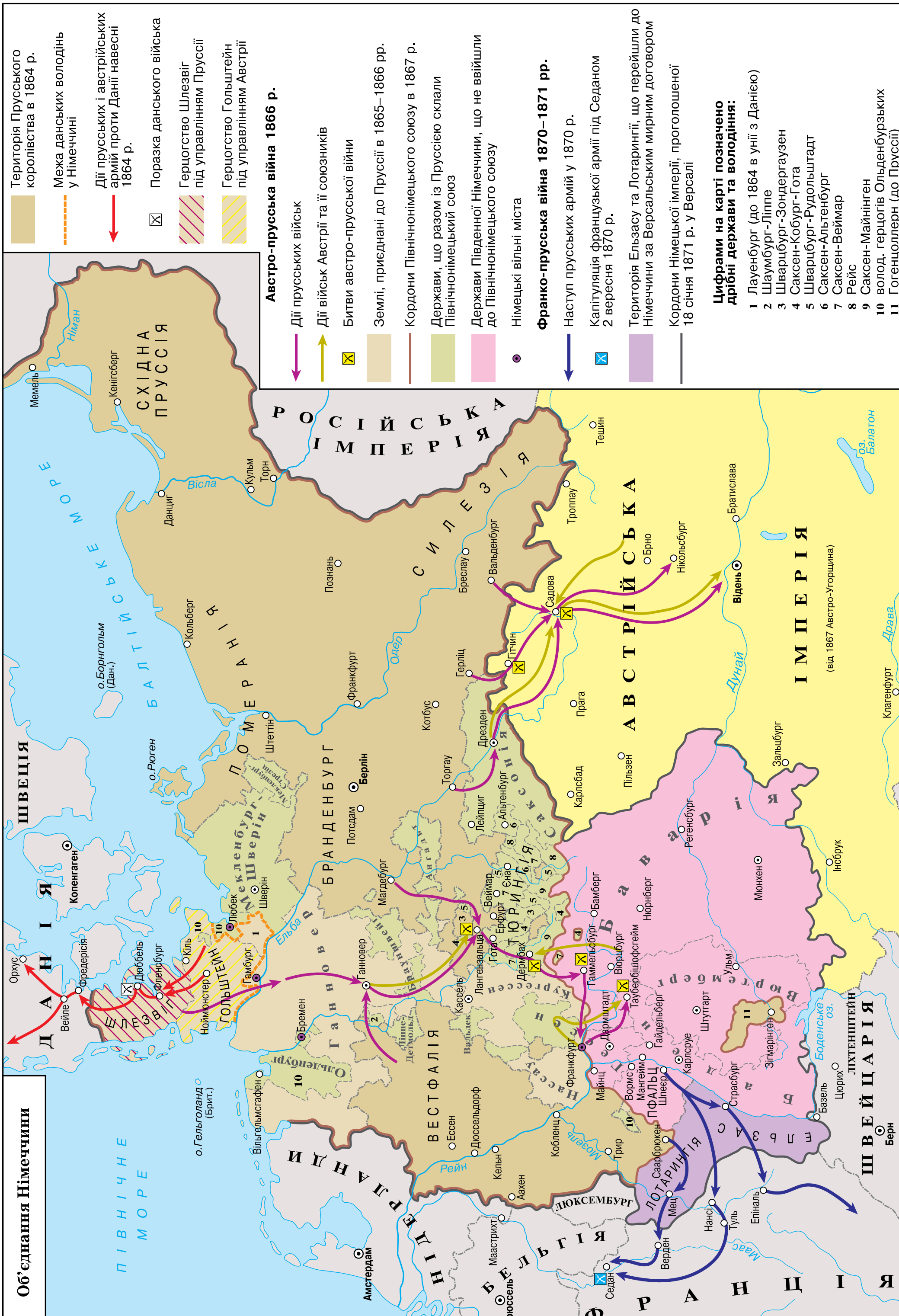
Цифрами на карті позначено:

1 герц. Ольденбург
2 герц. Лауенбург (в унії з Данією)
3 герц. Мекленбург-Шверін
4 герц. Мекленбург-Стреліц
5 княз. Ліппе-Детмольд
6 княз. Вальдек
7 герц. Брауншвейг
8 герц. Ангальт
9 Тюрингія
10 княз. Гессен-Кассель
11 герц. Гессен-Дармштадт
12 герц. Нассау
13 княз. Ліхтенберг (до Ольденбургу)
14 Пфальц (до Баварії)
15 княз. Гогенцоллерн (до Пруссії)
16 княз. Ліхтенштейн

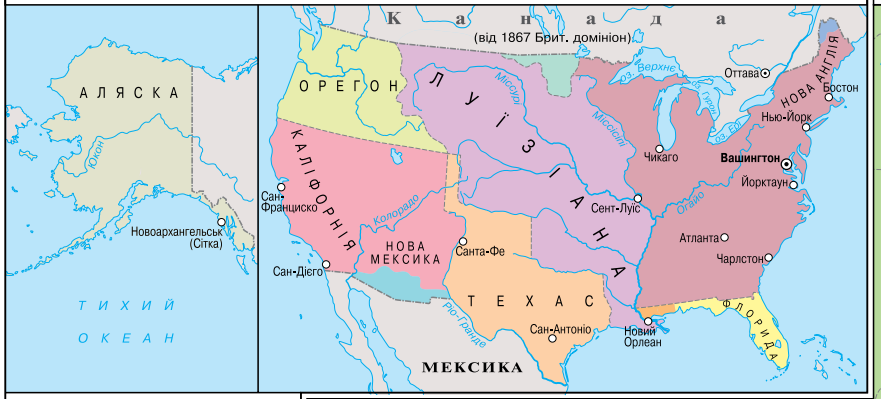
Країни Європи в другій половині XIX – на початку XX ст.

Об'єднання Німеччини
Територія Прусського королівства в 1864 р.
Межа данських володінь у Німеччині
Дії прусських і австрійських армій проти Данії навесні 1864 р.
Поразка данського війська
Герцогство Шлезвіг під управлінням Пруссії
Герцогство Гольштейн під управлінням Австрії
Австро-прусська війна 1866 р.
Дії прусських військ
Дії військ Австрії та її союзників
Битви австро-прусської війни
Землі, приєднані до Пруссії в 1865–1866 рр.
Кордони Північнонімецького союзу в 1867 р.
Держави, що разом із Пруссією склали Північнонімецький союз
Держави Південної Німеччини, що не ввійшли до Північнонімецького союзу
Німецькі вільні міста
Франко-прусська війна 1870–1871 рр.
Наступ прусських армій у 1870 р.
Капітуляція французької армії під Седаном 2 вересня 1870 р.
Територія Ельзасу та Лотарингії, що перейшли до Німеччини за Версальським мирним договором
Кордони Німецької імперії, проголошеної 18 січня 1871 р. у Версалі
Цифрами на карті позначено дрібні держави та володіння:
1 Лауенбург (до 1864 в унії з Данією)
2 Шаумбург-Ліппе
3 Шварцбург-Зондерсгаузен
4 Саксен-Кобург-Гота
5 Шварцбург-Рудольштадт
6 Саксен-Альтенбург
7 Саксен-Веймар
8 Рейс
9 Саксен-Майнінген
10 волод. герцогів Ольденбурзьких
11 Гогенцоллерн (до Пруссії)
ДАНІЯ
ШВЕЦІЯ
Копенгаген
ПІВНІЧНЕ МОРЕ
БАЛТІЙСЬКЕ МОРЕ
СХІДНА ПРУССІЯ
РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ
АВСТРІЙСЬКА ІМПЕРІЯ
(від 1867 Австро-Угорщина)
ФРАНЦІЯ
БЕЛЬГІЯ
НІДЕРЛАНДИ
ЛЮКСЕМБУРГ
ШВЕЙЦАРІЯ
ЛІХТЕНШТЕЙН
ШЛЕЗВІГ
ГОЛЬШТЕЙН
ПОМЕРАНІЯ
БРАНДЕНБУРГ
СИЛЕЗІЯ
ВЕСТФАЛІЯ
ТЮРИНГІЯ
ЛОТАРИНГІЯ
ЕЛЬЗАС
ПФАЛЬЦ
Мекленбург-Шверін
Ганновер
Саксонія
Баварія
Вюртемберг
Баден
Гессен
Нассау
Кургессен
Ольденбург
Берлін
Відень
Прага
Садова
Седан
Мец
Страсбург
Франкфурт
Гамбург
Бремен
Любек
Дрезден
Лейпциг
Мюнхен
Кельн
Ельба
Рейн
Одер
Дунай
Вісла
Німан

Об'єднання Італії
Сардинське королівство на початку 1859 р.
Межа австрійських володінь в Італії
Кордони держав
Осередки руху за об'єднання Італії в 1859–1860 рр.
Дії сардинських (італійських) військ і флоту під час австро-італійських війн 1859 і 1866 рр.
Дії австрійських військ
Битви австро-італійських війн
Дії французьких військ (у 1859 р. в союзі із Сардинським королівством, у 1867 р. в союзі з Папою Римським)
Ломбардія, приєднана до Сардинського королівства в 1859 р.
Савойя і Ніцца, якими Сардинське королівство поступилося на користь Франції (1859 р.)
Походи війська сардинського короля проти військ Папи Римського й неаполітанського короля
Походи війська Джузеппе Гарібальді
Битви з папськими та неаполітанськими військами
Території, приєднані до Сардинського королівства в 1860 р.
Територія об'єднаного Італійського королівства, проголошеного 17 березня 1861 р.
Венеційська область, приєднана до Італії після австро-італійської війни 1866 р.
Папська держава, приєднана до Італії в 1870 р.
Столиці Італії (Турин до 1865 р., Флоренція в 1865–1871 рр., Рим від березня 1871 р.)
ШВЕЙЦАРІЯ
ТИРОЛЬ
ФРАНЦІЯ
САВОЙЯ
ПІЄМОНТ
ЛОМБАРДІЯ
ВЕНЕЦІЯ
АВСТРІЙСЬКА ІМПЕРІЯ
ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ
ПАРМА
МОДЕНА
ПАПСЬКА ДЕРЖАВА
САН-МАРИНО
ТОСКАНА
ЛІГУРІЙСЬКЕ МОРЕ
ТИРРЕНСЬКЕ МОРЕ
АДРІАТИЧНЕ МОРЕ
ІОНІЧНЕ МОРЕ
ЛАЦІУМ
АБРУЦЦІ
АПУЛІЯ
КАЛАБРІЯ
КОРОЛІВСТВО ОБОХ СИЦИЛІЙ
ДАЛМАЦІЯ
Женева
Ліон
Шамбері
Аоста
Гренобль
Турин
Генуя
Ніцца
Монако
Марсель
Тулон
Кан
Новара
Мортара
Монтебелло
Маджента
Комо
Монца
Бергамо
Брешіа
Мілан
Павія
Сольферіно
Кремона
П'яченца
Парма
Реджо
Модена
Мантуя
Верона
Падуя
Венеція
Тревізо
Удіне
Тренто
Бецекка
Феррара
Болонья
Равенна
Флоренція
Лукка
Піза
Ліворно
Сієна
Перуджа
Анкона
Кастельфідардо
Рим
Чивітавеккья
Ментана
Неаполь
Ізернія
Кампобассо
Беневенто
Каленца
Фоджа
Барі
Бріндізі
Таранто
Авелліно
Потенца
Корлето
Понтекорво
Гаета
Капуя
Марсала
Палермо
Мессіна
Реджо
Таорміна
Катанія
Сиракузи
Калатафімі
Трієст
Лайбах
Загреб
Фіуме
Пула
Зара
Спалато
Лісса
Дуррес
Керкіра
Бриндізі
Сава
Драва
Рона
Арно
Тибр
Ельба
Корсика (Фр.)
Сардинія
Капрера
Капрі
Пантеллерія
Сицилія
Кальярі
Аяччо
Бон
Бужі
Алжир (Фр.)
Туніс (Осм.)
Туніс
1859
1860
1861
1866
1867
1870

Зростання території США до 1870-х рр.

- Територія Сполучених Штатів Америки в 1783 р.
- Луїзіана, куплена у Франції в 1803 р.
- Західна Флорида, придбана в Іспанії в 1813 р.
- Колонія Ред-Рівер, придбана за англо-американським розмежуванням 1818 р.
- Східна Флорида, придбана в Іспанії в 1819 р.
- Північ Нової Англії, закріплена за США в 1842 р.
- Техас, анексований у Мексики в 1845 р.
- Орегон, приєднаний за домовленістю з Великою Британією в 1846 р.
- Нова Мексика й Каліфорнія, завойовані в ході американо-мексиканської війни 1846–1848 рр.
- Територія, куплена в Мексики в 1853 р.
- Аляска, куплена в Росії в 1867 р.

Громадянська війна в США 1861–1865 рр.

- Штати, вільні від рабства
- Рабовласницькі штати
- Межа між штатами Конфедерації та штатами, що залишилися вірними Союзові в лютому 1861 р.
- Ричмонд — Столиця Конфедерації
- Штати, що приєдналися до Конфедерації впродовж війни
- Морська блокада узбережжя південних штатів флотом Союзу
- Дії військ Союзу (сили Півночі)
- Дії військ Конфедерації (сили Півдня)
- Висадки десантів військ Союзу
- 1863 1864 — Місця та роки битв (кольором позначено переможців)
- Межі просування військ Союзу станом на кінець 1864 р.
- Капітуляція головних сил Конфедерації 9 квітня 1865 р.

Країни Азії наприкінці XIX – на початку XX ст.
Володіння європейських держав
1870 1914
Великої Британії
1870 1914
Франції
ІНДІЯ
Індійські території з переважно мусульманським населенням
Проголошення британської королеви Вікторії імператрицею Індії (1876 р.)
Дії британських військ під час англо-афганської війни 1878–1880 рр.
Заснування Індійського національного конгресу (1885 р.)
РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ
Іркутськ
оз.Байкал
Чита
Благовєщенськ
Хабаровськ
Амур
о.Сахалін
Курильські о-ви (Яп.)
Ванкувер
УРЯНХАЙ
оз. Зайсан
Урга
ХАЛХА-МОНГОЛІЯ
(від 1911 автоном.)
МАНЬЧЖУРІЯ
Харбін
Владивосток
о.Хоккайдо
Аоморі
ЯПОНСЬКЕ МОРЕ
о.Хонсю
ЯПОНІЯ
Токіо
Йокогама
Кіото
Кобе
Нагоя
Осака
Сімоносекі
о.Сікоку
Сасебо
Нагасакі
о.Кюсю
Кагосіма
о-ви Рюкю (від 1879 до Яп.)
о-ви Нампо (від 1891 до Яп.)
о-ви Цусіма
Корея (від 1905 Яп.прот.)
Мукден
Порт-Артур (1898–1905 Рос., від 1905 Яп.)
Пекін
Тяньцзинь
Чемульпо
Сеул
Вейхайвей (Брит.)
Тайюань
Циндао (Нім.)
ЖОВТЕ МОРЕ
ДЖУНГАРІЯ
КАШГАРІЯ
ВНУТРІШНЯ МОНГОЛІЯ
КИТАЙ
Тарим
Кашгар
Кушка
Герат
АФГАНІСТАН
Кабул
Пешавар
КАШМІР
ПЕНДЖАБ
Амрітсар
Кандагар
Лагор
Мултан
БЕЛУДЖІСТАН
Хуанхе
Сіань
Чженчжоу
ХЕНАНЬ
Нанкін
Шанхай
Янцзи
Ханькоу
Учан
ХУНАНЬ
Веньчжоу
Фучжоу
Амой
Тайбей
о.Тайвань (Яп.)
Пескадорські о-ви (Яп.)
Гонконг (Брит.)
Макао (Порт.)
Гуанчжоувань (Фр.)
Ханой
Чанша
Чунькін
Куньмін
Ченду
СИЧУАНЬ
ТИБЕТ
(від 1912 автоном.)
Лхаса
Брагмапутра
НЕПАЛ
Бутан
Делі
Карачі
ГУДЖЕРАТ
Ахмадабад
Діу (Порт.)
Даман (Порт.)
Бомбей
ГАЙДАРАБАД
Гайдарабад
Гоа (Порт.)
Янаон (Фр.)
Мае (Фр.)
Мадрас
Пондішері (Фр.)
Карікал (Фр.)
Коломбо
о.Цейлон
Індія (Брит.)
Ганг
Патна
Бенарес
Чандернагар (Фр.)
Калькутта
Катака
БЕНГАЛІЯ
Іравваді
Мандалай
БІРМА
Рангун
БЕНГАЛЬСЬКА ЗАТОКА
Андаманські о-ви (Брит.)
Нікобарські о-ви (Брит.)
Бангкок
СІАМ (Таїланд)
КАМБОДЖА
Сайгон
о.Хайнань
Дананг
ТОНКІН
ЛАОС
Французький Індокитай
АННАМ
КОХІНХІНА
КИТАЙ
Території та міста, що Китай втратив у 1870–1914 рр.
Територія, охоплена повстанням боксерів (1899–1900 рр.)
Дії російських, британських, французьких, німецьких, японських, американських, італійських інтервентів із придушення повстання
Повстання в Ухані 10 жовтня 1911 р.; початок Синьхайської революції
Провінції, охоплені повстаннями в 1911–1912 рр.
Утворення партії Гоміндан (серпень 1912 р.), повалення Маньчжурської династії та проголошення Китайської республіки (29 грудня 1912 р.)
ЯПОНІЯ
Нагоя
Промислові центри
Залізниці
Дії японських армій і флоту під час японсько-китайської (1894–1895 рр.) та російсько-японської (1904–1905 рр.) війн
Битви російсько-японської війни
Острів Тайвань і Пескадорські о-ви, що перейшли до Японії внаслідок японсько-китайської війни
Порт-Артур, Південний Сахалін і Корея, що перейшли до Японії внаслідок російсько-японської війни

СЛОВНИК ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ

Аболіціонізм — **1)** суспільний рух, спрямований на скасування певного закону; **2)** наприкінці XVIII — у XIX ст. — рух у США за скасування рабства афроамериканців, у Франції та інших країнах — рух за скасування рабства в колоніях.

Антисемітизм — форма національних, релігійних забобонів і нетерпимості, вороже ставлення до євреїв.

Домініон — фактично незалежна держава у складі Британської імперії, що визнавала головою держави британського монарха.

Дуалістична монархія — один із двох видів конституційної монархії, є перехідною формою від абсолютної монархії до парламентської. За дуалістичної монархії влада монарха обмежена конституцією, але монарх зберігає широкі владні повноваження, що ставить його в центр усієї політичної системи держави.

Експансіонізм — агресивна політика з метою захоплення чужих територій і ринків збуту.

Емансипація — **1)** звільнення від залежності, підлеглості, пригнічення, забобонів; **2)** емансипація жінок — надання жінкам рівноправ'я в суспільному, трудовому та сімейному житті; прагнення до рівних прав чоловіків і жінок.

Західники — представники ліберальної течії громадського руху другої чверті XIX ст., які виступали за здійснення соціально-економічних реформ у Росії за західним зразком.

Індустріальне суспільство — суспільство, у якому внаслідок індустріальної революції промислове виробництво домінує над аграрним, міське населення кількісно зростає швидше, ніж сільське, зростає масове виробництво та споживання.

Консерватизм — сукупність різноманітних ідейно-політичних і культурних течій, які спиралися на ідею традицій і спадкоємності в соціальному й культурному житті. Для консерватизму характерні прихильність до наявних і сталих соціальних систем, норм і порядків, неприйняття революцій і радикальних реформ, відстоювання еволюційного розвитку суспільства.

Лібералізм — ідейна й суспільно-політична течія, яка проголошує метою реалізацію принципу громадянських, політичних та економічних свобод, побудову громадянського суспільства, правової держави, забезпечення свободи приватного підприємництва та торгівлі.

Масова культура — культура, що є популярною й переважає серед широких верств населення в суспільстві.

Модернізм — загальний термін для різних нових напрямів в образотворчому й інших видах мистецтва, які намагалися порвати з художніми традиціями XIX ст.

Монополії — великі капіталістичні підприємства, що зосередили у своїх руках значну частку виробництва або ринку певної продукції.

Науково-технічна революція — докорінне якісне перетворення продуктивних сил на основі прискореного розвитку науки й техніки (науково-технічного прогресу) та перетворення науки на безпосередню продуктивну силу.

Націоналізм — ідеологія та політика на основі принципу цінності нації як найвищої форми суспільної єдності та її первинності в державотворчому процесі.

Нація етнічна – спільнота людей, яка сформувалася на основі певних етносів, об'єднується спільністю культури, мови, історичної пам'яті тощо.

Нація політична (або громадянська) — спільнота громадян певної держави, незалежно від етнічного походження, релігійної чи етнічної приналежності.

Панамериканізм — **1)** політичний рух з метою зближення та співпраці американських держав, започаткований у Південній Америці С. Болівaром; **2)** політична доктрина, в основу якої покладено ідею про спільність історії, економіки й культури США та інших країн американського континенту; пропагує створення військово-політичного блоку всіх країн Америки під егідою США.

Пробудження Азії — значна активізація національно-визвольних, антиколоніальних, антимонархічних рухів і революцій на початку XX ст., що стало передумовою руйнування колоніальної системи в Азії в другій половині XX ст.

Протекціонізм — економічна політика держави, спрямована на захист національної економіки від іноземної конкуренції.

Радикал — **1)** прибічник докорінних, рішучих заходів або крайніх поглядів, дій; **2)** член радикальної політичної партії, який виступає за проведення докорінних реформ.

Расова дискримінація — систематичне порушення прав людини та будь-яке їхнє обмеження за ознаками раси, кольору шкіри або етнічного походження.

Реконструкція — система заходів, що здійснював уряд США після закінчення громадянської війни для зміцнення єдності країни, з метою реорганізації управління південними штатами та ліквідації наслідків рабовласництва.

Самураї — представники стану воїнів (рицарів) у Японії, а також військово-феодальна верства дрібних японських дворян.

Сегрегація — особливий вид дискримінації, політика примусового відокремлення або ізоляції представників певної раси чи етнічної групи шляхом поселення на обмеженій території з метою позбавлення прав та умов для спілкування, спільної трудової діяльності, здійснення роздільного виховання й навчання з представниками іншої частини населення.

Слов'янофіли — представники ліберальної течії громадського руху другої чверті XIX ст., які виступали за особливий шлях розвитку Росії, заснований на принципах патріархальності, консерватизму, православ'я.

Суфражизм — жіночий рух за надання жінка рівного із чоловіками виборчого права.

Тред-юніони — професійні спілки у Великій Британії та ряді інших англомовних країн.

Урбанізація — процес зосередження населення й економічного життя у великих містах і зростання ролі міст у розвитку суспільства.

Фемінізм — у широкому сенсі — прагнення до рівноправності жінок із чоловіками в усіх сферах життєдіяльності суспільства; у вузькому сенсі — жіночий рух, метою якого є усунення дискримінації жінок і зрівняння їхніх прав із чоловічими.

Фритредерство — рух промислової буржуазії за вільну безмитну торгівлю, невтручання держави в приватну, підприємницьку діяльність. Виник у Великій Британії наприкінці XVIII ст.

Чартизм — перший масовий робітничий рух у Великій Британії, який протягом 1830–1840-х років виступав з вимогами введення загального виборчого права, реформи парламенту, соціальних реформ.

Шовінізм — реакційна політика і практика, спрямована на розпалювання ворожнечі й ненависті між народами, підкорення та поневолення інших народів. Для шовінізму характерні войовнича проповідь національної винятковості, поширення національного егоїзму, протиставлення інтересів однієї нації інтересам усіх інших націй, приниження інших націй, національний екстремізм.

Навчальне видання

ЩУПАК Ігор Якович
БУРЛАКА Олена Вікторівна
ВЛАСОВА Наталія Сергіївна
ВРАДІЙ Єгор Андрійович
ГАЛУШКО Кирило Юрійович
ДРІБНИЦЯ Віталій Олександрович
ЖЕЛІБА Олександр Володимирович
ПІСКАРЬОВА Ірина Олександрівна
СЕКИРИНСЬКИЙ Дмитро Олександрович

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Підручник для 9 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Головна редакторка *І. В. Красуцька*
Редакторка *Л. П. Марченко*
Головна художниця *І. П. Медведовська*
Фахові редакторки *З. В. Бондар, Н. В. Островська*
Художня редакторка *Н. А. Андрійченко*
Технічний редактор *Е. А. Авраменко*
Коректорка *Ю. А. Полулященко*
Комп'ютерна обробка відео *Д. С. Коновалов*

Карти в підручнику розроблені картографічною редакцією УОВЦ «Оріон»
під керівництвом *І. С. Руденко*

В оформленні підручника використано фотографії з вільних джерел Інтернету
та фотобанку *Shutterstock*.
Усі візуальні матеріали в підручнику використовуються виключно з освітньою метою.

Формат 70×100 $^{1}/_{16}$.
Ум.-друк. арк. 18,2 + 0,324 форзац. Обл.-вид. арк. 16,38 + 0,55 форзац.
Зам. №

ТОВ «Український освітянський видавничий центр "Оріон"»
Свідоцтво «Про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції»
Серія ДК № 4918 від 17.06.2015 р.

Адреса видавництва: 03061, м. Київ, вул. Миколи Шепелєва, 2

Віддруковано

ISBN: 978-966-991-508-5